

319.376

96

1. évf. h
1991/92
2. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL

KISEBBSÉGTUDÁS

**Szemle a hazai és a külföldi
irodalomból**

1. évfolyam 1991/1992.

2. szám

Tiszteletbeli főszerkesztő:

Benda Kálmán

Felelős szerkesztő:

Cholnoky Győző

A referátumok szövegét

gondozta:

Futala Tibor

Grafikai tervező:

Szabó János

Felelős kiadó:

Juhász Jenő

az Országos Idegennyelvű

Könyvtár

főigazgatója

Szerkesztőség:

Budapest, Molnár u. 11. Pf. 244.

1368 Telefon: 118-8515

Megjelenik negyedévenként

Éves előfizetési ár:

800.-Ft, külföldön: 40 \$, 360 Kts.

Előfizethető

az Országos Idegennyelvű

Könyvtár

MNB 232-90142-7662 számláján

Terjeszti a szerkesztőség

HU ISSN-1215-2684

Készült:

Dél-Pesti Észkv SZ/5

Nyomdaüzem

Felelős vezető: Biró Endre

A kiadvány a

"Magyarországi nemzeti és etnikai

kisebbségekről"

és az "illyés" alapítvány

támogatásával jelenik meg

Tartalom**Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok**

Az etnicitás belülről (Stein, F. Howard)	91
Etnikum és nemzet (Bromley, V. Julian)	95
A kisebbségi kérdés; strukturális probléma? Egy újszerű látás- mód szükségessége (Lábody László)	97
Meddig él egy nemzet? (Komoróczy Géza)	98
Kisebbségek Európája (Pomogáts Béla)	101
Délkelet-Európa kisebbsége gazdasági megközelítésben (Hoče- var, Toussaint)	103
Tömeges migráció Európában. Kontörténeti áttekintés (Münz, Rainer)	106
Nemzetiségi konfliktusok Kelet-Közép-Európában (Darski, Jo- zsef)	109
Dél-Szlovákia nemzetiségi strukturájának fejlődése (Žudel, Juraj - Olcovsky, Štefan)	111
A nemzeti kisebbségek identitása Szlovákiában (Zel'ová, Alena) ..	115
A szlovák kultúra változása városi környezetben: Nyíregyháza (Gyivicsán Anna)	116
Exodus Erdélyből, délre és keletre (Beke György)	117
Mi történt Romániában? (Törzsök Erika)	120
A nemzeti mozgalmak a szovjet rendszer végét ígéri (Simon, Gerhard)	121
A szovjet nemzetiségek válsága (Starr, S. Frederick)	124
Immigráció és etnikai kisebbségek az Egyesült Királyságban (Crowley, John)	126

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Magyar irodalom Kárpátalján (Czine Mihály)	128
A szláv írásbeliség kezdetektől az önálló makedón irodalmi nyelv- vig (Assa, Aharon: A művészet és irodalom gyökerei Makedóni- ában. - Stojčevska-Antić, Vera: A szláv irodalmak kölcsönhatá- sai. - Aleksoski, Vasilé: A makedón irodalmi nyelv)	131

Kisebbségek nyelvhasználata

Mi a nyelvcsere és hogyan történik? (Gal, Susan)	135
Beszélni - gondolkodni - írni. Ellentmondások egy négy nyelvű országban (Keckeis, Peter)	137
Az aráni nyelv - újlatin dialektus a Pireneusokban (Bom, Joa- chim)	139

Kisebbségek kultúrája

Szerb-magyar kulturális kapcsolatok a dualizmus korában (Fried- lsván)	141
A magyar nyelv és kultúra hatása a balkáni nyelvekre és kultú- rákra (Molnár Csikós László)	143
A ruszinokkal foglalkozó kutatások tíz éve: eredmények és ter- vek (Magocsi, Paul Robert)	144

Nemzeti tudat

Nemzeti és etnikai folyamatok

Az etnicitás - belülről

A szerző, aki jelenleg a Oklahoma Egyetem Egészségtudományi Központjának munkatársa, bőséges jegyzetanyaggal és a századelőig visszamenő, nagyon részletes bibliográfiával alátámasztott, hosszú dolgozatában egy, ugyancsak e kanadai folyóiratban 1983 és 1986 között folyt etnicitás-vitára tér vissza. Az akkor zajlott vita az etnikum-tudat (ethnicity-etnicitás) külső - szociális, politikai s egyéb tényezőit - vizsgálta. Szerzőnk ezúttal az általa euro-amerikainak nevezett nemzetiségi csoportokban, elsősorban szlovák, ruszin és egyéb nyugat-ukrajnai eredetű bevándorlók között végzett kutatásai során a belső, pszichológiai tényezőkre teszi a hangsúlyt, amellet, hogy az etnikum-tudatot dinamikus, az éleletesemények s más csoportazonosulások által befolyásolt dologként kezeli.

Cikkének első kétharmadában részletezően idézi fel az "eticitás" fogalmának fejlődéstörténetét. Franklin H. Giddings 1906-os művében "fajta-tudatosságról" beszél, amely az azonos etnikumhoz tartozók találkozásakor "tudatos vagy ösztönös szimpátiaérzést vált ki a hasonlóság észlelésekor, ugyanakkor vágyat is, hogy az illető saját odatartozását ugyancsak felismerjék". Talcott Parsons szociológus 1951-es művében (The social system) a kollektivitás fogalmát, a közös értékminták használatát, az azonos értékekre orientált egyedek szolidaritását hangsúlyozza. Peter Rose 1964-es, "Ők és mi" c. művében a következő meghatározást adja: "Azokat a csoportokat, amelyeknek tagjai generációkon át továbbörökített különös társadalmi és kulturális örökségen osztoznak, etnikai csoportoknak nevezzük". Az ilyen csoportok tagjai, teszi hozzá Kurt Lewin terminusát használva, "sorsuk kölcsön-függőségét" élik meg azonosulásuk során.

Stein felhívja a figyelmet, hogy a közhiedelemmel ellentétben a közös kulturális örökség gyakran nem is olyan ősi eredetű. Kelet-Nigériában az ibó-közöség-tudat például csak az angol gyarmatosítók, s a velük együtt érkező ideológusok és néprajzkutatók felvilágosításai alapján alig néhány évszázada alakult ki.

Az Amerikába bevándorolt egykori európaiak többsége nem fogna már fegyvert óhazája - Lengyelország, Írország, vagy Németország - ősi földjének megvédelmezéséért, mert új, amerikai lojalitása alakult ki. Az új haza mellett az új, a nemzetiséginél szélesebb, más alapon szerveződő csoportokkal (szakszervezet, vallási közösségek stb.) való azonosulás is áthangolhatja, átértelmezheti az etnicitásérzést s annak megvalósítását. Amerika komplex, heterogén, sok osztályra és rétegre tagolt társadalmában nehéz az etnikai csoport és az egyéb kisebbségi csoportok megkülönböztetése. Szerzőnk e kérdés érintésekor felidézi Everett V. Stonequist 1937-es The marginal man (A kirekesztett ember) c. művét, s annak kézenfekvő, de gyakran elfeledett következtetését, hogy a kisebbség mindig többséget is feltételez, a többség pedig létrehozza a dominanciát. Kisebbségben lenni "státus-aggodalommal" jár még Amerikában is, a kisebbségi

mindig más csoportokéval hasonlítja össze saját helyzetét. Ezt különösen az olyan rejtélyes szerkezetű társadalmakban nehéz megragadni, mint Japán, - idézi szerzőnk George de Vos és Hiroshi Vagacuma 1966-os könyvét, *A láthatatlan fajok Japánban* címűt.

Napjainkban az etnicitás vizsgálata a politikai pszichológia s általában a nemzetközi konfliktusok tanulmányozása közben is fontos szerepet kap. Szerzőnk idézi Freud egy korai, igen eredeti megállapítását arról, hogy épp az egymással határos területeken élő közösségek, melyek rengeteg összekötő azonossággal rendelkeznek, "az apró különbségek nárcizmusát" használják fel örök ellenségeskedéseik s egymás neveltségessé tétele indokául. Ahol aztán a különféle etnikumok területe nemcsak határos, de gyakorlatilag egybe is esik, mint az izraeliek és a palesztinok esetében, "klasszikus csoportkonfliktus" alakul ki, "mindkét csoport személyesen azonosul ugyanazzal a szülőfölddel, tradicionálisan neheztel egymásra, s igyekszik emberi jogaiából a másik csoportot kiszorítani". (William D. Davidson és Joseph V. Montville elemzi így az etnicitást *Külpolitika* Freud nyomán c., 1982-es cikkében (*Foreign Policy*, 45. vol. 1981-1982. Winter.)

Sok kutató párosítja az etnicitás vizsgálatát a nacionalizmus elemzésével. Stefan Possony *Nacionalizmus és az etnikai tényező* c., 1967-es cikkében (*Orbis*) megállapítja, hogy az etnicizmus jóval korábban van jelen, mint amikor a nacionalizmus egyáltalán megszülethet. "Nemzetek és nacionalista ideológiák születnek és eltűnnek; az etnikai tényező azonban mindig és mindenhol a társadalmi realitás részét képezi."

Újabban az USA-ban és Kanadában az "etnonacionalizmus" fogalom is fölbukkant a szakirodalomban. Sok Amerikába áttelepült lengyel és szlovák nemzetiségű ember, etnikai csoportok tagjává válva, most ismeri fel az elveszett s az újra megtalált kulturális gyökereit. Sokan vallási közösségekhez csatlakozva egyszerre tudatosítják a közös hit és közös etnikum egymással nem feltétlenül azonos csoportosulásaihoz való tartozásukat.

Az etnikumhoz való tartozás érzése regresszió; a valós vagy a vélt veszedelem közeledtével mindig felerősödik. Csoportos félelem, esetleg pánik lép fel, ha a csoport úgy érzi, hogy létét a más csoportba való beolvadás, invázió vagy a fizikai megsemmisítés fenyegeti. A szerző itt Czigány G. Lóránt egyik 1974-es cikkét idézi (*Magyarország-érzet: egy álnyelvészeti koncepció eredete*). A századfordulós Magyarország nyelvtisztító mozgalmainak Czigány szerint az a félelem volt az eredete, hogy a magyarság belevész az öt körülvevő szláv és német tengerbe, ha anyanyelvét nem őrzi meg tisztán. Stein hasonlóan látja az újheber nyelv szorgalmazásának esetét Izraelben.

A szerző szerint a 60-as évek amerikai gazdasági regressziója hívta életre a "fekete" és az "afro-amerikai" mozgalmakat. Ha már itt rossz nekünk, keressünk vígaszt egykori igaz és szép ősi kultúránkban! - hirdették az afrikai gyökereiket keresők.

Stein az Amerikában évtizedekig eleven "vörös veszedelem"-jelenséget is csoportlélektani szempontból elemzi. A "mi=a jók" és az "ők=a rosszak" ősi cso-

portlélektani jelenség, s nemcsak jelenség, hanem egyenesen a csoport pszichológiai igénye. Az én-azonossághoz és a csoportazonossághoz egyaránt külső ellenség kell. Weston La Barre írja a *The human animal* (Chicago, 1968) c. munkájában: "Fel kell legalábbis tételezni, hogy az egyes etnikai csoportok, nemzetek, népek, társadalmi osztályok stb. működési és mozgási formái részben faj-specifikusak, humán biológiai eredetűek."

A "másik" jelentőségét abban, hogy én- és csoportazonosságunkat megtaláljuk, s magunkat deffiniálni tudjuk, kitűnően mutatja be Kavafisz A barbárookra várva c. verse. Mikor a barbárok közeledtének hírére hallja, a város összefog és felkészül. Mikor azonban kiderül, hogy nem jön az ellenség, "zűrzavar és felbolydulás" következik. A barbárok - írja Kavafisz - "mégiscsak megoldás voltak valahogy" (Somlyó Gy. ford.).

A szerző érdekes példát hoz fel az ún. "strukturális ellenségeskedésre" E. E. Evans-Pritchard Afrika-kutatónak a szudáni nuer és dinka törzsek körében végzett kutatásait idézve. E két rokon, de hagyományosan ellenséges törzs gyakran lép szövetségre az őket közösen fenyegető egyiptomiak ellen.

A "másság-igényt" jól megvilágítja Robert Levy néprajzkutató nepáli hindu földművelőjének kijelentése: "Szükségünk van a páriákra (az érinthetetlenekre). Nélkülük semmi értelme nem volna a brahmanoknak (a legmagasabb kaszta tartozó papoknak)".

Szerzőnk felidézi Erik H. Erikson "ál-fajokkal" (pseudospecies) kapcsolatos elméletét egyes törzsek azon meggyőződéséről, hogy a más törzsek tagjai alacsonyabbrendűek, sőt nem-emberek. Egyes csoportok (pl. navaho indiánok) saját azonosságukat úgy találják meg, hogy magukat anyanyelvükön "emberek"-nek nevezik, vagy mint az apacsok, akik szerint ők az "indeh" (emberek), mindenki más pedig "indah", azaz ellenség. A braziliai esőerdőkben élő munduruku indiánok az emberi világot mundurukukra és nem-mundurukukra osztják; a nem-mundurukuk közül az apiakákat és a fehér embereket figyelni kell és megtámadni, a többi indián törzset viszont vadászni, mint az egyéb erdei nagyvadakat (Robert F. Murphy adatai).

E törzsi példák után Stein a 60-as évek pán-brit Nemzeti Frontjának esetét mutatja be Nigel Fielding nyomán. Itt a faj és a nemzet fogalmának kölcsönös felcserélhetőségére találunk példát. Ez ad hamis ideológiai alapot annak megállapítására, hogy a britség jó, az idegenség pedig egyértelmű a rosszal. Stein, Fielding példáját tovább elemezve, itt-ott talál némi igazságot a darwinizmus korának szociálbiológiai elméleteiben. Némi freudizmussal megtételezve, következtetése így szól: "A csoportok közti és csoportokon belüli mozgások közben a gyűlölet stabilizálja azt, amit a szeretet egymaga nem tud nyugvópontra juttatni." F. Varela biológust is idézi, aki "a független rendszerek paradigmája" tételét állította fel, mondván, hogy egy rendszer abban az esetben független és autonóm, ha megvannak a határai: egy társadalmi rendszer (vagy csoport) saját maga deffiniálja határait, s így tartja fenn azonosságát. E biológiai alapokról kiindulva egyes kibernetikusok - F. Steier és K. K. Smith - is foglalkoztak a kérdéssel. Őszerintük a csoport belső szerkezete, beleértve a saját magáról és környezeté-

ről kialakított ködképeket is, belülről tartja össze a csoportot, s ettől a szerkezeti erőttől függ, hogyan állja meg helyét a környezetével szemben. Lloyd de Mause 1979-es cikkében (Történelmi csoportfantáziák) azonban azt állítja, hogy az el-
lenséges külső környezet, akár valóságos volt, akár - mint a legtöbb esetben -
csak képzelt, a csoportok belső integritásának és "jóságának" megőrzése érde-
kében az iménti állítással ellentétben sokkal fontosabb szerepet játszott. Szer-
zőnk ez utóbbi nézet mellett tört lándzsát.

Cikkének utolsó harmadában Stein saját kutatásait és tudományos nézetei-
nek változását foglalja össze. A 60-as évek végén a Pittsburgh (Pennsylvania)
környékén élő szlovák és ruszin bevándorlók életét kutatta. Az először szlovák-
ként, majd szlovák-amerikaként magukat azonosító betelepülők a generációk
során (főleg magyarokkal, németekkel, írekkel, angolokkal) kötött vegyesházas-
ságok következtében újabban egyre inkább amerikaként azonosítják magukat.
Nemcsak egyirányú volt azonban ez a folyamat, mert az ugyanerre az időre eső
gazdasági nehézségek miatt a rosszabb sorban élő kiábrándultak új etnikai
mozgalmat kezdtek, tagadva az "olvasztótégely-elméletet". Sok más kutató is
osztozott abban a nézetben, hogy az olvasztótégely igazából nem működik, s
nem létezik amerikai identitás.

A szerző az amerikai szlovákok etnicitását vizsgálva viselkedési és ideológiai
eticitás között tett különbséget.

Nem sokkal az áttelepülés után az etnicitás a viselkedésben mutatkozik meg,
mintegy állandósul benne. Hosszabb amerikai lét, néhány generációváltás után,
az etnicitás már ideológiai síkon jelentkezik, különösen ha - mint az a 60-as és a
70-es évek fordulóján történt - az etnikai mozgalmak éppen ideológiailag is meg-
erősödőben, fellendülőben vannak. A szerző erről két dolgozatot is publikált, A
parancsoló etnikum és A beolvaszthatatlan etnikumok címmel.

Az Új Fehér Etnikum Mozgalma a hetvenes évek elején purifikátor jellegű
volt. Nemcsak az amerikanizmusokat, de a szülők "tisztátalan" etnicitását is írta-
ni, illetve korrigálni igyekezett. A szerző ebből azt a következtetés vonja le, hogy
hiba lenne az etnikai tudatot velünk született, örök és maradandó dologként ér-
telmezni. Valójában a velünk született és a kisgyerek korban begyakorolt és
megtanult etnicitás igazán a felnőttkorban alakul ki, többször is változva, módosul-
va az élet során. Fejlődésében és pszichológiai kontextusában kell tehát vizs-
gálni ezt a kérdést. A nyolcvanas években Stein a nemzetközi kapcsolatok etni-
kai problémáinak pszichológiai vonatkozású kérdéseivel foglalkozik, a szovjet-
amerikai kapcsolatok vonatkozásában tanácsadóként. Ekkor publikálja a Mi és
ők: az etnonacionalizmus pszichológiája c. dolgozatát. Az etnonacionalizmus
terminust maga is nyögvenyelősnek érzi, de sejtí, hogy a kifejezés jó irányba in-
dítja el a gondolkodást, mert egykor különállónak tekintett etnicitás és naciona-
lizmus az egész emberi nemre jellemző, és egy nagyobb közös dolognak, a cso-
portazonosság mi-és-ők kettősségének a részét képezi.

Az etnicitás, mint egy természet, arra való, hogy megőrizze az azonosságtudat
melegét - idézi George Devereux szép gondolatát a Roheim Géza által 1955-
ben New Yorkban kiadott Psychoanalysis and the social sciences c. gyűjte-

ményből. Joshua Fishman nyelvész pedig abban ért egyet, hogy az etnikai ideológiák, amelyek aránylag újkeletűek, a tömegtársadalom egységesítő szándékaival szemben az integritást védelmezve, forradalmian lépnek fel.

A nukleáris korban élve, szerzőnk egyrészt az emberiségnek az évezredek során felgyűlt pszichokulturális tapasztalatában bíz, másrészt abban, hogy az ősi csoporttudat, a "mi-ség" egy közös "földi tudattá" fog válni, főleg ha - fejleszti tovább logikusan, némi cinizmussal korábbi gondolatmenetét - sikerül valami közös, földön kívüli ellenséget találnunk.

Cikkének végén még egyszer leszögezi, hogy az etnicitás változó tartalmú fogalom és gyakorlat, s nem működik ellentmondások nélkül. A fölerősödött etnikai mozgalmak Amerikában sok változást idéztek elő: visszavarázolták az európai falusi étoszt az egyes amerikai városokba, ami jó, de közben elzárkóztak az ameriakvá válástól, ami visszahúzó erő és feszültségeket teremt.

Az időközben mégis létrejött sok vegyesházasság következtében sok helyütt kevésbé totálisan, kevésbé nyilvánosan mutatkozik az etnicitás: többnyire visszaszorul a magánéletbe. "Üres szimbólummá" válik, azonban komoly, mégiscsak működő módon, ahogy ezt David Schneider írta le: "A sok-etnikumú társadalomban képes szabadon hagyni és simán működni, miközben kifejezett kulturális értelemben megtartja jelértékét." Stein óvatosságra intve hozzáteszi, hogy a tapasztalat szerint az egész csoportot érintő vagy fenyegető veszély esetén az etnicitás, a mi-tudat újbóli megerősödésével és a közös ellenségkép megalkotásával ismételten előtérbe kerülhet.

Végezetül, Hill nevű kollégájával korábban írt közös könyvére visszautalva, kissé szkeptikusan így határozza meg az etnicitást: "Az etnicitás az, amit etnicitás alatt értenek azok, akik az etnicitástól várnak segítséget." Kinek a nómenklaturáját fogadjuk el? - kérdi. Az identitás nyelvezete mindig követelésekből építkezik.

Stein, F. Howard: The internal and group milieux of ethnicity: identifying generic group psychodynamic issues. = Canadian Review of Studies in Nationalism, 17. vol. 1990. 1-2. no. 107-130.p.

T. A.

Etnikum és nemzet

A szerző eredetileg egy 1979-ben, Moszkvában tartott konferenciára készítette cikkét, melyet most a folyóirat számára dolgozott át, ám így is elsősorban a szovjet szakirodalmat elemezve vizsgálja a két gyakran használt, mégis sokszor homályos vagy éppen ellentmondásos fogalom jelentéstörténetét.

A szovjet szakirodalomban az "etnikum" kifejezést nemcsak aránylag kis embercsoportok (nemzetségek, törzsek, nemzeti kisebbségek) megjelölésére használják, hanem nagy közösségek, pl. az oroszok, ukránok, üzbégek esetében is.

A szó egyaránt jelölhet igen elmaradott vagy magasan fejlett népeket. Jónéhány nyugati szerzővel ellentétben a szovjet szakirodalom nem hangsúlyozza az etnikai öntudatosságát az etnikum hajtóerejeként.

Bromley megkülönbözteti az etnikum "szűk" és "tág" értelmezését. Szűk értelemben, mikor inkább etnikai csoportról beszélhetnénk, egy olyan, történelmileg kialakult embercsoportot jelent, amely sajátos, állandó kulturális jellemzőkkel rendelkezik, van saját neve (ethnonym), mentalitása és öntudata, s ezen belül olyan csoporttudata, amely a hasonló csoportoktól való önmegkülönböztetést is magában foglalja. Tág értelemben az etnikum társadalmi vagy politikai szerveződés: az etnikai csoportnak olyan részét jelenti, amely egy adott területen, egységes politikai formációban él, és meghatározott társadalmi és gazdasági egységet alkot. Néhány szovjet szerző kiemeli az etnikum hierarchikus megjelenését. Szerintük ugyanaz a személy egyidejűleg több etnikai közösséghez is tartozhat, pl. lehet doni kozák, orosz, keleti szláv és - nagy általánosságban - szláv is egyszerre.

"A nemzet fogalomnak sok árnyalata, de csak két fő jelentése van" - állítja Bromley. Etatista, államjogi értelemben azt a népességet jelöli, amely egy államban él. A másik jelentés: a közös etnikai háttérrel rendelkező, ethnonymmal (saját névvel) jelölt személyek csoportosulása. A nyugat-európai lexikonok (jegyzeteiben a szerző végigidézi őket a francia Nagy Enciklopédiától az Oxford Dictionaryn át a Brockhausig) gyakran mindkét jelentést fölveszik. Ám az angolszász és francia használatban mégis általában etatista, a közép- és kelet-európai országokban pedig etnikai kategóriaként él. A tisztán etatista megközelítésben a nemzet lassan nem jelent mást, mint az állampolgárok összességét, s így a szó valódi jelentése elhomályosul. Bármennyire is kívánatos, hogy a "nemzet" terminust inkább etnikai módon közelítsük meg, az etatista értelmezés sok országban nehezen fog a gyakorlatból kikopni.

Nem ellentmondásoktól mentes természetesen ez a javasolt etnikai megközelítés sem. Hisz ilyen értelemben egy nemzethez tartozónak kell tekintenünk olyan rendkívül távoli területen élő embereket, mint a Szovjetunióban és Kanadában élő ukránok. Pedig a közös lakóterület képezi azt a természetes környezetet, melyben egy nemzet kialakul és létezik. A közös lakóterület azonban nem feltétlenül jelent meglévő államot, hisz sok fejlett nemzet máig nem rendelkezik saját államisággal, és sok ún. nemzetállamban élnek más nemzethez tartozó emberek is.

A "nemzet" kialakulásának gazdasági hátterét elemezve, Bromley felhívja a figyelmet, hogy a szovjet szakirodalom a pre-kapitalista korszakban a "nemzet" helyett következetesen a "narodnost" azaz a "nemzetiség" fogalmával dolgozik.

A szerzőnek itt kell kitérnie a "nemzetiség" fogalmára. Ezt az eddig mondtakból következően úgy határozza meg: "felöleli nemcsak azokat, akik egy adott nemzet tagjai, hanem azokat is, akik ugyan rajta kívül élnek, de ugyanazokat az etnikai minőségeket mutatják fel". Az orosz szakirodalomban a nemzetiség gyakran az egy nemzetiségi csoporthoz tartozó egyének összességének megjelölésére is használatos. A társadalompolitikai irodalomban ilyen értelemben

használik a nemzetiség terminust, amikor a "nemzetiségi kérdésről", a "nemzeti kapcsolatokról" és a "nemzeti folyamatokról" beszélnek a különböző területeken élő, de egy nemzetiségi csoporthoz tartozó személyekkel kapcsolatban.

Végül az "etnikai" és a "nemzeti" fogalmak használatával és értelmezésével kapcsolatban szerzőnk megjegyzi, hogy az "etnikai" szélesebb értelmű, hisz ha történelmileg nézzük, a "nemzetin" kívül magában foglalja a "törzsit" is. Szerkezeti-tartalmi aspektusból mind az "etnikai", mind a "nemzeti" fogalomnak lehet szűkebb és tágabb értelme, ám míg a "nemzeti" terminust inkább a szélesebb etnikait is magában foglaló értelemben célszerű, addig az "etnikai"-t a szűk, tisztán etnikai értelemben kívánatos alkalmazni.

Bromley, V. Yulian: Ethnos and nation. = Canadian Review of Studies in Nationalism, 17. vol. 1990. 1-2.p. 235-240.p.

T. A.

A kisebbségi kérdés; strukturális probléma? Egy újszerű látásmód szükségessége

A nyugati-keleti válaszfalak leomlását követően a nyugati kutatók, de a közemberek is, lépten-nyomon szembesülnek azzal, hogy Kelet-Közép-Európában a nemzetiségi-etnikai problémák milyen átfogóak és súlyosak, s belőlük milyen veszélyek származnak a nyugati országokra (új népvándorlás, gazdasági feszültségek, polgárháború stb.).

Ezt a súlyos kérdéskört mindenekelőtt meg kellene érteni, amihez új látás- és szemléletmódra lenne szükség, mivel mind a kisebbség oldaláról, mind pedig a nagy összefüggések oldaláról sok benne a homály és az elnagyoltság.

Kisebbségi oldalról a kérdéskör széttagoaltsága a jellemző (külön-külön kezelhetnek jogi, oktatási-kulturális, lélektani, nyelvészeti stb. vonatkozásai). A nagy összefüggések felől nézve a problematikát, konfliktus-forrásként, akadályozó tényezőként stb. szokták pertraktálni, amiből - nyilvánvalóan - igen veszélyes következtetéseket is le lehet vonni (nemzetállami apologetika, a megoldás elodázása stb.). E történelmi kihívásnak térségünkben pozitívan csak a demokrácia meghonosításával, gazdasági modernizációval és a biztonsági kérdések megoldásával lehet eleget tenni. Könnyen belátható, hogy mindhárom vonatkozásban olyan strukturális - tehát megkerülhetetlen - problémacsomaggal állunk szemben, amelynek kiterjedését mindmáig leginkább csak kérdésekkel lehet körülpuhatolni. És: rengeteg rossz és sokkal kevesebb jó példával lehet vele kapcsolatban érvelni pró és kontra.

Így: igen, a demokráciát meg kell teremteni, de korábban lehetett demokrácia (vö. a 18-19. századi Franciaországgal) a nemzetállam megvalósítása közepette is. Ez a példa mindmáig sokak előtt látszik követendőnek. Csakhogy nem illenék e vonatkozásban megfeledezni az "idő múlásáról", arról, hogy "akkor lehetett . . . ma nem".

A piaci viszonyok megteremtésével párhuzamosan igen fontossá válik a kisebbségek gazdasági ereje (éppen ezért sok törekvés van "kordában tartására"). Vannak, akik attól tartanak, hogy a gazdaságilag prosperáló kisebbség kiemelkedő szerepre tesz szert nemzetgazdaságunkban, mint hajdan a németek és a zsidók Magyarországon és Csehországban. Az újabb példák viszont azt mutatják, hogy egy jól, biztonságban élő nemzetiség rendkívül államhű (pl. svéd-ek Finnországban). Térségünkben az egyes államokban élő nemzetiségek, éppen kettős nyelvtudásuk folytán és "lingua franca" híján az olyannyira szükséges gazdasági kapcsolatok, kooperációk előmozdítói is lehetnének.

A biztonság megteremtésének a kisebbségek vonatkozásában vannak vagy lehetnek politikai (a dél-tiroli németek pl. biztonságpolitikai okokból lettek olasz állampolgárok), katonai (egészen az "ötödik hadoszlop" szerepéig), gazdasági (pl. a kisebbséglakta területek gazdaságának szétzilálódása, kedvezőtlen ipartelepítés, amelynek következményei a határokon túl is tapasztalhatók) és humanitárius (az emberi jogba beletartozik a kisebbségi jog teljes komplexuma is) vonatkozásai.

A három dimenzióhoz - problémacsomaghoz - csatlakozik még az identitás kérdése (oktatás, kultúra, tudat, öntudat, önismeret, nyelv stb.).

"Ha elfogadjuk, hogy a kisebbségi kérdés valóban Közép- és Kelet-Európa strukturális problémája, mi következik ebből? Létezik-e a mai viszonyok között értelmes és hatékony politika? Ha igen, milyen legyen, milyen lehet ez? Súlyos kérdések, amelyek milliók sorsát befolyásolják."

Lábod László: A kisebbségi kérdés; strukturális probléma? Egy újszerű látásmód szükségessége. = Kapu, 4. évf. 1990. 5. sz. 48-50.p.

F. T.

Meddig él egy nemzet?

Egy, az i. e. 9. századból származó sumér szöveg adja a szerző (orientalista, az ELTE professzora) gondolatmenetének fundamentumát: a nippuri agyagtábla keletkezésekor Mezopotámiában ezer éve már mindenki akkádul beszélt, a sumért nem értik a művelt emberek sem, ám itt, ezen a nyelvi szigeten az ősi nyelvhasználat "gang und gäbe", magától értetődik. Persze lehet - medítál a szerző -, hogy az agyagtábla mindössze a következőt üzeni Nippurról: "Az utcán por, bűz, sumér szó, piszok."

A kérdés önként kínálkozik tehát: mi történt a sumérekkel nyelvük kihalása után? Mi történt azokkal, akiknek apja sumérek születtek, de ők maguk már akkád nevet kaptak? Végül is - állítja Komoróczy - a "Mi a sumér?" kérdésre nem adhatunk hiteles választ pusztán a nyelvészet és a történettudomány arzenáljával; az etnikai csoport, a csoportintenditás meghatározása nem nélkülözheti az etnológia alkalmazását. Az izolált helyzet (a szerző Szűcs Jenőtől átvett példái:

izmaeliták Magyarországon, Dnyeszter-parti magyarok) jótékony kedvezményét ritkán adja meg a történelem.

A "Mi a sumér?" kérdést nemcsak csoportméretekben kell vizsgálni, hanem individuálisan is. Nem biztos, hogy a "nemzet" lenne a történeti változások valódi kerete, mert az identitás cseréje - még ha tömeges is - személyes döntés. Aki sumér létére akkád nevet ad fiának, legalább azt szeretné elérni, hogy a gyermek ne tűnjék ki a többi közül. A személyes identitás-váltás - szociális értelemben - passage, átmenet az egyik státusból a másikba. Az egyéb változások csak következmények, időben is elkülönülnek, másképpen mennek végbe (szimbólumok, stb.). Az identitás-váltás statisztikai eredménye a beolvadás, bizonyos egyedek közös különbségeinek eltűnése. Amerikáról gyakran szólnak úgy, mint a nemzetek, etnikumok olvasztótégelyéről. És csakugyan: a bevándorlók zöme amerikai akart lenni, minél gyorsabban és minél tökéletesebben. De: akadtak olyanok is, akik egyáltalán nem kívánták a beolvadást; a zsidóság jelentős része például, amely csak területet cserélt, s csaknem úgy él Brooklynban, mint hajdan Európában.

A "közös különbségek" közül éppen a nyelv a legkevésbé ellenálló, s ez magyarázza a nagy homogén nyelvi tömbök kialakulását. Az akkádok a 3. évezred utolsó harmadában nem írtották ki a suméereket: a sumér családok kezdtek egyre gyakrabban akkád nevet adni gyermekeiknek, s unokáikkal már csak akkádul tudtak beszélni.

Az identitás-váltás - vonja le a konkluziót a szerző - ha megterheli is a személyiséget, s ha károkat is okoz, nem dráma. Inkább egyfajta konfliktusmegoldás, egyensúlyi állapot megteremtése.

Az etnikumok identitás-váltása népi méretekben is hasonló módon megy végbe, hiszen ez a változás egyéni döntéseket összegez. A változás történeti folyamatának jellemzésére a szerző Vörösmarty gondolatánál ("A sírt, hol nemzet süllyed el") sokkal találóbbnak érzi Ady felfogását ("Kezében óriás rostával/Áll az Idő és rostál egyre.")

Mezopotámiában mind a kontinuitás, mind a diszkontinuitás elemeire van bizonyíték. Az iraki arabok jobbra ugyanaz a nép, mint a korábbi iraki arámiak. Még így is kérdéses, nem jelent-e a változatlanúság retardációt, s eléggé ismerjük-e azokat a mechanizmusokat, amelyek szétfeszítik az "endogámia gettójának kerítését".

Egy térség populációja folyamatosan változhat, változik: a nyelv, a kultúra és a politikai szervezet egyaránt "ki van téve" ennek. De pusztán a nyelvi változások nem jelentik a populáció gyökeres átalakulását: Mezopotámia aramizációja, majd arabizációja alapján véve nem etnikai folyamat volt, hanem szociális: nyelvcsere, politikai és kulturális jelenség.

A nemzet meghatározása nem természeti egység, hanem szemléleti, s hozzá történeti határokat kell kijelölni. Adyval szólva ismét: ". . . kit magyarrá tett értelm, parancs, sors, szándék, alkalom." Az etnikai csoportoknak és a nemzeteknek is van kezdete és vége. Az egyik jóformán a szemünk előtt formálódik ki, a másik éppen megszűnőben van. A nemzet - mint makroszociális csoport - ön-

meghatározásában a hagyomány az egyik elem, a minta. A hagyományos etnikai csoporttudat és a nemzeti tudat is a közös származást tekinti mintának. A történésznek - javasolja a szerző - a nemzeti identitás konvencionális eszméje mögött az eredeti jelenségeket kell keresnie.

A társadalom szerveződésének legmagasabb szintje a nemzet, amely nemcsak a nemzetállami egység politikai és társadalmi dimenziója, de úgyszólván etikai kvalitásnak tűnik. Ennek jegyében öltözteti fel a történelmet nemzeti viseletbe.

A kisebbségi probléma az I. világháború után kezdte foglalkoztatni a politikát. A hagyományos nemzeti szemlélet a kisebbségeket az államnemzet szerves részének tekinti; ennek reálisabb változata a kultúrnemzet elmélet, amely szerint a nemzetet a közös kultúra fonalai szövik egyggyé. Komoróczy véleménye szerint ez utóbbi is csak "ad hoc" magyarázatnak tekinthető, mert például a német nyelvű országokban nem működik.

Az identitás csak szociológiai értelemben releváns fogalom; a besorolás minden más eleme másodlagos. Valóságos közös eredete csak a szó genetikai értelemben vett degenerált társadalmi csoportnak van, viszont szociológiai szempontból az identitás szolidaritás egy nagyobb csoporttal, adott esetben személy szerint ismeretlen személyekkel. Szimbólumok alakítják a kölcsönös bizalom minimumát, s a közösséget a szolidaritásra alapozott interakciók sorozata alakítja ki. Az Egyesült Államokban a "nation" része mindenki, aki amerikai, holott szó sem lehet közös eredetről. Az "ethnicity" viszont - mint másodlagos etnikai identitás - fölneveli magában a litván, magyar, zsidó stb. tudatot. A nemzeteknek tehát nem "sírjuk" van, amelyben elsüllyednek. Fennmarad valamennyi, legfeljebb a nevük lesz más vagy a nyelvük vagy a múltjuk.

Az etnikai csoport átváltozhat szociális csoporttá és viszont. Mezopotámiában az ammurú népnév etnikainak látszik, viszont az ékirásos források egy szociális csoport képét mutatják. Ez magyarázza, hogy egyes népcsoportok fennmaradása bizonyos foglalkozási ágakhoz kötődött.

A szociológiai nemzetmeghatározás nem fogadja el a közös eredet jelentőségét; az őstörténet családmódel és a törzsi öntudat visszavetítése a múltba. Családi analógiával élve: az ötödik nemzedék tagja számára általában a családnév nyit fényfolyosót, s hogy a lehetséges 16 ágból melyiket választja, az hagyomány és elhatározás kérdése.

A "nyelvében él a nemzet" állítás igazságát újólag tagadva, elismerve viszont a "nyelvi nemzet" jelentőségét a 18. századtól, mégiscsak történeti esetlegességeknek tekinti a szerző a nyelvet, mint a nemzetfogalmat alapjaiban definiáló faktort. A politikai közösség fennmaradása közös feladatra szerveződésből és a problémamegoldásra való együttműködésből származik. Az emberiségnek - és a nemzetnek is - nagy tartaléka a sokféleség; az emberi kultúra voltaképpen adaptációs mechanizmus. Változásaiban egyidejűleg munkál az alkalmazkodás és környezetének alakítása, s ezek mozgatják a homogenizálódást és a divergálódást.

A szerző visszatér Szűcs Jenő példájára, s úgy véli, az etnikai kisebbség fennmaradását a viszonylagos izoláció segíti. Az izolációt a mai fogalmak szerint autonómiának nevezik, közösségi, politikai, vallási, gazdasági, nyelvi és szokásbéli, életviteli és értékrendi autonómiának. Az autonómia természetes tartozéka a tulajdon, amelyet a jognak kell védenie.

Komoróczy Géza: Meddig él egy nemzet? = 2000, 3. évf. 1991. 9. sz. 13-25.p.

Ch. Gy.

Kisebbségek Európája

Európa összegző fogalom, s történelmi értékét éppen az etnikai és kulturális gazdaság adja. A közös latintanítás és a "respublica christiana" jegyében már a középkor hajnalán kialakult az egymás mellé rendelt kultúrák lelki konföderációja, amely ma is meghatározza Európa etnikai és kulturális karakterét.

Ennek a színpélnék nemzetek, kulturális régiók az alkotóelemei. Az európai államhatárok azonban nem esnek egybe az etnikumok és kultúrák határaival. Az ebből eredő konfliktusokat is a "nemzetek és a kultúrák kontinentális szolidaritásának kell megoldania."

Európához tartoznak a nemzeti kisebbségek is, alapvetően kétfajta, erősen eltérő státusban. Vannak, akik emberemlékezet óta élnek jelenlegi lakóhelyükön, így a franciaországi bretonok, spanyolországi baszkok, finnországi svédek vagy a szlovákiai és romániai magyarok. És vannak újabban betelepülők, mint Nagy-Britannia indiai és pakisztáni polgárai, a franciaországi arabok vagy a németországi törökök.

A kisebbségek Európája más, mint az az Európa, amelyet a kontinens történelmi és kulturális térképéről ismerünk. Vannak nemzeti kisebbségek, különösen a kelet-közép-európai régióban, amelyeknek teljesen tisztázatlan a jogi helyzetük, nincs fejlett politikai, kulturális intézményrendszerük, s az őket elnyomó többségi nemzet megakadályozza azt, hogy az anyanemzetükkel természetes kapcsolatot tartsanak fenn, illetve hogy kollektív jogok birtokában maguk kormányozzák önmagukat. Valósággal külön régiót alkotnak.

Nyugat- és Kelet-Európa között, ahol a két különböző gazdasági és politikai rendszer által meghatározott eltérő életforma és kultúra határa húzódik, létezik egy "harmadik Európa". Ez az először Szűcs Jenő által használt fogalom az ún. "kelet-közép-európai" régiót fogja át, a német és orosz tömb közé szorított, nyugati kultúrájú "kis népek"-et, az egykori lengyel, cseh és magyar királyságok, a későbbi Osztrák-Magyar Monarchia és a felosztott Lengyelország területein élő lengyeleket, cseheket, szlovákokat, magyarokat, szlovénokat, horvátokat. Azt a térséget, ahol igen korán, az első ezredforduló körül meggyökeresedtek a nyugati berendezkedés alapelemei, ezek azonban a kelet-európai hatások következtében nem fejlődhetek ki teljesen.

A "negyedik Európa" pedig még az előbbinél is csonkább, elmaradottabb társadalmi képződmény, töredezett és deformált politikai kultúra: a kelet-közép-európai kisebbségek Európája. A "negyedik Európában" a társadalom és az állam antagonisztikus szerepbe kényszerült. A kisebbségek érdeke ugyanis területi vagy kulturális autonómia volna, így válhatnának a többségi nemzet egyenrangú partnereivé. Az állam viszont megtagadja tőlük az önkormányzatot és integrálódás helyett a többségi nemzetbe akarja beolvasztani őket.

Ha a nemzet fogalmát egyértelműen az állami kritériumok határozzák meg, a nemzeti kisebbségeknek, különösen a kelet-közép-európai viszonyok között kialakult sérelmei nem orvosolhatók, miközben állandósult történelmi veszélyeztettségük végül is károsan befolyásolná az európai együttélést és összefogást.

A klasszikus francia politikai ideológiából ered az "államnemzet"-i koncepció, mely szerint a nemzet határai egybeesnek az állam határaival, és a határokon belül élő nyelvi, nemzeti vagy kulturális kisebbségeknek a minél gyorsabb beolvadás a feladatuk. A közép- és kelet-európai kis államok - a bolgár, a szlovák és különösen a román állam - esetében általánosságban ez az ideológia érvényesül. A dualizmus korának hivatalos magyar nemzeti ideológiája is ezt a felfogást képviselte, azzal a különbséggel, hogy az akkor általánosan érvényesülő liberalizmus és pluralizmus lehetetlenné tette az államnemzeti koncepció gyakorlati megvalósítását. A magyar államnemzeti felfogás így is csődhez vezetett. A ma érvényben lévő hasonló kelet-európai nemzeti ideológiákat pedig pusztán a hatalmi gépezetek, az állami "erőszakszervezetek" tartják életben. Az államnemzeti ideológiát tehát nem lehet demokratikus eszközökkel a közép- vagy kelet-európai régióban fenntartani. Helyette a "kultúrnemzet" koncepciójának érvényesülését kell - kellene - elősegíteni. A "Kulturnation" gondolata a német felvilágosodásnak, illetve romantikának a terméke, s mint ilyen, nyelvi és kulturális kritériumokkal jelöli a nemzet fogalmát, kiemelve a közös tradíció és az összetartozás kollektív tudatának fontosságát, és csökkenteni igyekszik az államhatárok elválasztó szerepét.

Csupán erre a kulturális nemzetfogalomra alapozott koncepció lehet - legalábbis demokratikus és humanitárius fejlődés esetén - alkalmas arra, hogy Közép- és Kelet-Európában megnyugtató módon rendezze a nemzeti kisebbségek helyzetét, ahogy ez Nyugat-Európában általánosságban érvényesül, pl. a spanyolországi katalánok és baszkok, az észak-itáliai (dél-tiroli), belgiumi és dániai (schleswig-holsteini) németek vagy a finnországi svédek esetében, akik széleskörű kulturális autonómia birtokában vállalhatják nemzeti identitásukat.

Minden nemzeti kisebbség a kötődések hálójában él. Hármasszoros meghatározottságot kell e tekintetben feltételeznünk. Minden nemzetiségi csoport egyrészt a többségi társadalomhoz, másrészt az anyanemzet kultúrájához és harmadrészt a saját kisebbségi életének szellemiségéhez kötődik. Jó példája e hármasságban érvényesülő meghatározottságnak az erdélyi (romániai) magyar kultúra, amelyet a kolozsvári Kányádi Sándor szavai így jellemeznek: "Íme költészetünk leírása. Neve: romániai magyar költészet. Állampolgársága: román. Nemzetisége-nyelve, hagyományai: magyar. . . Szülőanyja és dajkája: Erdély szellemi örök-

sége, az a szellem, melynek védőszárnyai alatt eddig is több komoly magyar, román és szász kulturális kezdeményezés vált valóra, s hagyott századokra visszamenően emléket, értéket maga után."

Az eddigi magyar szellemiség mindig kifejezésre jutatta az emberi egyetemeség igényét, és tudta, hogy az európaiság tudatát a nemzetiségi önvédelem programjába is szervesen be kell építenie. Erdélyi magyar írói a kisebbségi létben hagyományosan egy magasabb rendű erkölcsiség - a "kisebbségi humanizmus" - kialakításának lehetőségét látták meg, mindezt azonban európai igényességgel kötötték össze: a szűkösebb erdélyi láthatárt egyetemes horizontok felé kívánták tárgítani.

Kuncz Aladár, az Erdélyi Helikon szerkesztője a transzilván regionalizmust mint a cselekvő európai humanizmus közép-európai változatát értelmezte, és az erdélyi magyarság kultúrájától várta, hogy az országhatárok fölött átívelő európai szellemiség hordozója legyen. Ez a gondolat találkozott Babits Mihály, Ady Endre, József Attila, Illyés Gyula és minden más igazán jelentős alkotó gondolatával, akik valamennyien a magyarság és az európaiság szerves összhangját akarták megvalósítani.

Az erdélyi írók olyan nemzetiségi kultúrát kívántak mindig, amelyben a "kisebbségi humanizmus" elkötelezettségében arra törekszik, hogy Európa ne csak a nemzetek és kultúrák, hanem a nemzetiségi kisebbségek otthona is legyen.

Pomogáts Béla: Kisebbségek Európája. = Nyelvünk és Kultúránk, 81. fűz. 1991 29-35.p.

K. O.

Délkelet-Európa kisebbségei gazdasági megközelítésben

A nyelvi kisebbségek önálló - autonóm - nyelvi területté való fejlődése vagy ellenkezőleg: a domináns nyelvű népességhez való fokozatos asszimilációja sok vonatkozásban a gazdasági tényezők közrejátszásának tudható be, s a gyakorlata éles politikai küzdelmek csak ezen gazdasági folyamatoknak a lecsapódásai.

A szerző főként jugoszláviai példákon igyekszik bizonyítani, hogy a határhaszon-elmélet jegyében a termelőerők - jelen esetben a munkaerőt jelentő nyelvi kisebbség - olyan régióközi migrációt hajtanak végre, amely az elhagyott régióhoz viszonyítva biztosítja a kellő hasznot vagy legalább a megélhetést.

Különösen jól illusztrálható ez az alapgondolat az agrárnépesség túlszaporodása esetén, ugyanis ekkor - a művelési technika változatlanságával számolva - ugyanolyan hozamra több munkaerőt használnak, tehát csökken a haszon, ami miatt a munkaerő oda igyekszik vándorolni, ahol több földhöz jut, s ezáltal biztosítható a magasabb határhaszon. Ennek gyakorlati példaként említhető a német népesség migrációja délkelet-európai irányban (előbb a középkorban, de még a XIX. században is). Ellenvetésként felhozható, hogy esetenként politikai

megfontolások is befolyásolták a migrációt, ám ekkor tudatos telepítésről kell beszélni (például VI. Károly német-római császár, - III. Károly magyar király - azért támogatta a telepítéseket, hogy a nemzeti jelleget a célhelyen fellazítsa, s a kevert népesség egyben nagyobb gazdasági eredményt érjen el).

A legrégebbi délkeleti irányú német migrációra még a VIII. században került sor, s a Dráva vonalán kialakult német-szlovén nemzetiségi határvonal igen hosszú életű volt, miközben ettől északra és délre kölcsönösen asszimilálták egymást. Más lett a sorsa a türingiai vidékről Gottschee-be (szlovénül: Kocevje) települteknek. Itt a XIV. századtól letelepült néhány tízezer földműves utódai egészen 1941-ig megmaradtak, ekkor azonban az olasz-német megállapodás keretében a Keletre megnagyobbodott Reich távoli vidékeire lettek áttelepítve.

A török kiszorítása után nyílt meg az áttelepülők útja a Bánátba, a mai Vajdaság területére. Németek, magyarok, horvátok, szerbek, románok érkeztek több hullámban, majd a Kárpátok aljáról szlovákok és ruszinok. A XVIII. században harmincről háromszázézerre nőtt a terület népessége, miközben "technológiai-transzfer" is történt. A török birodalomban ekkor még dívó kétnyomásos gazdálkodást felváltották a háromnyomásossal, lecsapolásokkal új és új termelőterületeket nyertek, vagyis a korábban csak állattenyésztéssel foglalkozó helyi lakosság átvette a németektől a fejlettebb agrotechnikát.

A migráció nem csak a déli irányban érvényesült: a horvátok például a jelentősebb elnéptelenedett nyugat-magyarországi (mai burgenlandi) területen nyomultak észak felé. Mai napig több horvát nyelvi sziget található e tájon. Hasonlóan északabbra vonultak korábbi területeikről az albánok, s a mai koszovói probléma abból ered, hogy a szerbek központi telephelyén fokozatosan e jövevények kerültek túlsúlyba. Az albánok - hosszú távon nézve a fejleményeket - egyébként kivételt képeznek azon fő tendenciát illetően, hogy a nyelvi kisebbségeknek elsősorban vidéki életviszonyok között sikerül jobban átmentenie magát, míg az urbanizáció következtében az asszimiláció felgyorsul.

A városi kisebbség helyzetében két variáns különböztethető meg. Az első esetben a politikai uralom teszi lehetővé a nyelvi kisebbség virágzását: gondoljunk például a hivatalnokokra az osztrák vagy török birodalomban. E századi példa lehet a macedón városokban megvalósult szerb jelenlét.

A másik lehetőséget a nem agrár népesség jelenti: tehát a kézművesek, kereskedők stb. rétege. Sok esetben a politikai uralom megkönnyítette ezek térhódítását is, de ellenkező sorrendre szintén volt példa. Nevezetesen az adriai városok olasz kézműveseire és kereskedőire kell gondolnunk, akik megelőzték a velencei városállam politikai uralmának e városokra való kiterjesztését. Előfordult, hogy a mai Jugoszlávia területén a török birodalom nyomása alatt a népesség felvette az iszlám vallást, de nyelvileg nem asszimilálódott (ebbe az irányba hatott a szlovén P. Trubar, aki szerb-horvát nyelvű könyvekkel igyekezett térítést folytatni a török környezetben).

A balkáni távolsági kereskedelem - több okból kifolyólag - görög kézben volt. Ez a dalmáciai olasz hatáshoz hasonló következményekre vezetett: mások - így az arumének is - fokozatosan a görög nyelvet vették át.

A városi lét a helyi lakosság szempontjából oda vezetett, hogy bizonyos foglalkozásokat csak a nyelvi kisebbség nyelvén lehetett űzni, vagyis a többség ilyen szempontból olyan helyzetbe került, mintha ő lenne a kisebbség. A XIX. században az efféle fejlemények általában már visszaszorultak.

A fokozatosan terjedő urbanizálódás olyan pontra jutott, amikor már többbe került volna a vidéki nyelvi többségnek felvennie a városi nyelvi kisebbség nyelvét. Ezért fokozatosan megindult az ellenkező irányú nyelvi asszimiláció. Az iparosítás évszázadában ezek a folyamatok, természetesen, komoly érzelmi és politikai töltéssel bírtak. Az érzelmi alapú cseh, szlovén vagy éppen német nacionalista tendenciák mögött ilyen gazdasági okok fedezhetők fel.

A korábban hátrányos helyzetű domináns nyelvi közösség így előbb-utóbb átveszi a privilegizált helyzetet, ami nem mehet végbe konfliktusok nélkül. Hogy konkrét példa hangozzék el: ilyen háttér nélkül aligha lehetett volna komoly vita a bécsi birodalmi parlamentben arról, lehetséges-e szlovén nyelvű gimnáziumot létrehozni Celje városkában 1895-ben. Ez a kérdés végül a kormányt is válságba sodorta.

A kisebbségek száma Jugoszláviában 1953-1981 között:

	1953	1961	1971	1981	Százalékos változás 1953-hoz képest
Albánok	754	915	1310	1731	129,5
Magyarok	502	504	477	427	-15,0
Romák/cigányok	84	32	78	168	100,1
Törökök	260	183	128	101	-60,9
Szlovákok	85	84	84	80	- 5,5
Románok	60	61	60	55	- 9,0
Bulgárok	62	63	58	36	-41,4
Arumének	37	9	22	32	-12,7
Ruszinok	} 37	} 39	25	23	} - 3,3
Ukránok			14	13	
Csehek	35	30	25	20	-43,1
Olaszok	36	26	22	15	-57,8
Németek	61	20	13	9	-85,6

A politikai átalakulások komolyan befolyásolják a nyelvi kisebbség továbbélési lehetőségeit. Szerbiában a szerbek 1830-ban politikai autonómiát kaptak a török birodalomtól, s ekkor a görög kereskedők ellen számos korlátozást vezettek be. Ennek következtében a görögök kiszorultak a városi elitből, míg a korábban

görögösödő arumének kihasználták a helyzetet, s a szerb nyelvi közeghez asszimilálódva társadalmi státuszokat sikerült átmenteniük. A két világháború közötti időszakban, amikor az aruméneket a vajdasági románokhoz sorolták a népszámláláskor, számuk drasztikusan csökkent (1921-től 1931-ig 231 ezerről 138 ezerre), míg a második világháború után számuk ingadozott (a további erős csökkenést újabb növekedés kísérte).

Az albánok a Duna-medence számos kisebbségéhez hasonlóan korábban vidéki környezetben tartották fenn magukat - főként Koszovóban, de részben Macedóniában is -, annak ellenére, hogy az anyanyelvi iskolázás a két világháború között nem volt biztosítva. A második világháború után Koszovó komoly beruházási támogatást kapott, fellendült az iskolaügy (1939-ben 33 ezer diák, közülük 36 százalék albán, 1979-ben 321 ezer, közülük 81 százalék albán). A városi népesség részaránya Koszovóban 1953-1981 között 15 százalékról 34 százalékra ugrott (a nem mezőgazdaságban foglalkoztatott népességé ugyanakkor 28-ról 57 százalékra). Jugoszlávia népessége a táblázatban jelzett időszak alatt 32 százalékkal gyarapodott. A kisebbségek közül csak az albánok tudták követni ezt a növekedést.

Hočevar, Toussaint: Die Sprachminderheiten Südost-Europas aus ökonomischer Sicht. = Österreichische Osthefte, 33. Jg. 1991. 2. H. 29-40.p.

S. P.

Tömeges migráció Európában. Kortörténeti áttekintés

A kelet-európai országokkal határos nyugat-európai országokban élők 1989/90-ben sok kelet-közép-európaival találkozhattak: valódi és bevásárló turistákkal, menekültekkel, legálisan vagy illegálisan munkát keresőkkel. A többi nyugat-európai polgár számára ez az újkori kelet-európai népvándorlás egyelőre csak újságcím. A Newsweek Hivatlan vendégek című cikke szerint "Európa nyugati fele az aggodalom, az elutasítás és a pánik érzésével üdvözli a bevándoló új hullámát". A válsághangulat egyre terjed.

A tömeges népvándorlás azonban nem újkeletű, történelmileg sem kivételes jelenség. A nyugat-európai országokban már az ipari forradalom kezdetétől jellemző a tömeges területi mobilitás. Elég a Tengerentúl benépesülésére gondolni. Csak 1880 és 1920 között 25-30 millióan vándoroltak ki Amerikába. De szólanunk az Angliában és Skóciában munkát kereső írek, a galíciai pogromok elől menekülő zsidók vagy az iparosodott Ruhr-vidékre áramló lengyelek százezzeiről is.

Menekültek és üldözöttek a II. világháborút követően.

1945 után Európában a tömeges vándorlás négy típusa jelentkezett. Az első típus a háború, illetve az azt követően kialakult politikai rendszerváltozások egyenes következménye volt. 1945-50 között a volt Német Birodalom keleti területeiről és a náci Németország által okkupált országokból több mint 10 millió német menekült el, illetve jutott a kitelepítés sorsára.

Az NDK létrejötte után tömeges vándorlás indult meg Nyugat felé; a berlini fal megépítéséig (1961) közel 3 millióan hagyták el az országot. A Jaltában és Potsdamban meghatározott határok és hatalmi viszonyok következtében a lengyelek millióinak is el kellett hagyniuk lakhelyüket, és oda telepítették őket (pl. Sziléziába), ahonnan a németeket elűzték. Hasonló volt a magyar-szlovák "lakosságcsere". A szomorú lista még folytatható. . .

Tömeges vándorlás a harmadik világból.

A tömeges migráció második típusa a gyarmatosítás történetének terméke. A gyarmati rendszer felbomlásával a gyarmati adminisztráció tisztviselői nagy számban költöztek vissza az anyaországba. Ez az 1950-60-as években több százezer embert jelentett. Ezzel párhuzamosan megindult az ázsiaiak, afrikaiak, és a karibi országok lakóinak tömeges vándorlása is, először Nagy-Britanniába, Franciaországba és a Benelux-államokba, később Olaszországba, Portugáliába, Spanyolországba. A tömeges népvándorlásban közrejátszottak az otthoni rossz életkörülmények, az olcsó munkaerő iránti kereslet Európában. A volt gyarmatok lakossága elsősorban a korábbi anyaországot részesítette előnyben a nyelvi, kulturális kapcsolatok okán. Ez a migráció a nemzetállamok nagyvárosait sokrétű kultúrájú szigetekké alakította át, sok helyütt etnikai kisebbségek jöttek létre (pl. a pakisztániak Nagy-Britanniában). A harmadik világ bevándorlóinak jelenléte újjáélesztette a rasszizmust, az etnikai feszültségeket. Az európai közösséget korábban megosztó előítéletek és ellenségképek helyébe ez a probléma lépett. Európa a nemzeti szocializmus és a gyarmatosítás korának lejtárával a rasszizmust Dél-Afrika vagy az Egyesült Államok problémájának tekintette. Az 1970-80-as években Nagy-Britanniában vagy Franciaországban kialakuló etnikai konfliktusok tapasztalata világossá tette, hogy az etnocentrizmus nem idegen Európától sem.

A munkát keresők migrációja.

A harmadik típus szorosan összefügg a másodikkal. Az 1950-es években a nyugat-európai országokban megnőtt az igény az olcsó, kevésbé szakképzett munkaerő iránt. Ezt egyes országok a korábbi gyarmataikról, mások vendégmunkásokkal (Dél-Európából, Törökországból) fedezték. A folyamat eredményeképpen mintegy 18 millió külföldi él az Európai Gazdasági Közösség és az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA) tagállamaiban, többségük a társadalmi hierarchia alján. Az USA és Kanada bevándorlóival ellentétben ez a népesség nem szerzett állampolgárságot, megfelelő érdekképviselése sincs. A

fő célországok: Németország (4,5 millió), Franciaország (3,8 millió), Nagy-Britannia (1,8 millió), Svájc (1 millió) és a Benelux-országok (1,6 millió). A legtöbbben Olaszországból, Jugoszláviából, Törökországból, Spanyolországból, Marokkóból és Algériából jönnek a térségbe.

Politikai és gazdasági menekültek.

A negyedik típusú migráció az 1940-es évek végén kezdődött a kelet-európai és a harmadik világbeli bevándorló hullámmal. Eredetileg politikai ok játszott szerepet a menekülésben, ma azonban egyre inkább a szegénységből való menekülésként értékelhető.

A migráció e típusát egy időben menekülthullámként jellemezték, amelynek valamilyen politikai válság volt az oka. Példa rá az 1956-os magyar forradalom után az országot elhagyó 180 ezer és a prágai tavasz leverése után 1968/69-ben elmenekült mintegy 300 ezer ember, akiket a nyugati közvélemény mint politikai menekülteket, rokonszenvvel fogadott, nem firtatta az egyéni indítékokat. A lengyelországi szükségállapot (1981) követő menekülthullám esetében a fogadtatás már nem volt ilyen egyértelmű a nyugati közvéleményben. Hasonlóan drámai menekültáradat (több mint 300 ezer Bulgáriában élő török) indult Törökország felé 1989-ben, de emlékeztethetünk a követségeken összezsúfolóddó, a zöld határon keresztül Ausztriába szökő NDK-polgárokra is.

A viszonylag magas nyugat-európai munkanélküliség ellenére sem hagyott alább a bevándorlási hullám. Sem a megszorító intézkedések, sem a visszatérést ösztönző prémiumok nem hoztak lényeges csökkenést.

A Nyugat fokozódó elzárkózása.

1975 előtt viszonylag könnyen lehetett vendégmunkásként elhelyezkedni Nyugat-Európában. Manapság csak a menekült-státus iránti kérelemmel lehet vízum nélkül beutazni az Európai Közösségen kívüli országokból. Ebből következően 1983 óta a menekült-státusért folyamodók száma több mint ötszörösére növekedett. Többségük azonban a genfi konvenció értelmében nem minősíthető menekültnek, de legtöbbjüknek valóban van oka a menekülésre: a gazdasági szükség, etnikai feszültségek, polgárháborús állapotok. A nyugat-európai menekültügy gyakorlat kétségtelenül nem mondható liberálisnak; általában az ügyek kevesebb mint 10 százalékában születik pozitív döntés.

Az USA, Kanada vagy Ausztrália bevándorlási gyakorlatában az Európa keleti feléből érkezők sem élveznek már politikai előnyt, ezért is szaporodnak Nyugat-Európában az el nem ismert "de facto" menekültek. Egyidejűleg növekszik a munkát kereső turisták és az ide-oda repülő üzletkötők száma.

A migráció kezelését nehezíti, hogy a kérdésben nincsenek egyértelmű elvek, megfelelő törvényi alapok és állami intézmények. Európa egyelőre nincs felkészülve az újkori népvándorlásra. A korábbi vasfüggöny helyén most megérősített határőrséget vetnek be. A demográfiai viszonyokra és a gazdasági

irányzatokra tekintve világosan látni kell, hogy a határőrség valószínűleg nem oldja meg a problémát, mert az Európa gazdag államai és a többi ország közötti szakadék - amely a menekülthullámot kiváltotta - az elkövetkezendő 20 évben még mélyülni fog.

Münz, Rainer: Massenmigration in Europa. Ein zeitgeschichtlicher Überblick. = Journal für Sozialforschung, 30 Jg. 1990. 4. H. 373-379.p.

F. Z.

Nemzetiségi konfliktusok Kelet-Közép-Európában

Referált cikkünk szerzője, a lengyel származású, Párisban élő politológus az igen tágan vett Kelet-Közép-Európában összesen 27 nemzetiségi konfliktushelyzetet sorol fel. Noha alapadatai és kommentárjai nem mindig helytállóak, két okból mégis felsoroljuk őket. Részint azért, mert e konfliktusok egy részének "dimenziója" korántsem közismert nálunk. Részint meg azért, hogy tudomást szerezzünk a nemzetközi forgalomban használt adatokról és vélekedésekről.

1. Orosz-észti konfliktus. (A lakosság 40 százaléka - 623 ezer lélek - orosz, eloroszodott ukrán és fehérorosz. A főváros lakosságának fele, a Narva körzeté pedig 95 százalékban orosz nemzetiségű, a munkásság is lényegében az.)
2. Orosz-lett konfliktus: (Itt majdnem 900 ezer orosz él, a többi kisebbséggel együtt a nem lettek számaránya 48 százalék. Rigában a lettek aránya 40 százalék. Vitatott az Arbene-terület, amelyet 1945-ben az Orosz Föderációhoz csatoltak.)
3. Nemzetiségi problémák a lettországi Latgaliában, ahol 300 ezer lett, 120 ezer fehérorosz és 60 ezer lengyel él őslakosként és egy számottevő orosz közösség a 19. század óta. Előrehaladt a terület eloroszosodása.
4. Litván-lengyel konfliktus. (A 260 ezer főnyi lengyel az ország lakosságának 8 százalékát teszi ki. A legszélsőségesebbek el kívánnak szakadni Litvániától, illetve a Szovjetunión belül autonóm lengyel köztársaságként létezni tovább.)
5. Litván-fehérorosz konfliktus. (Litvániában 63 fehérorosz, Fehér-Oroszországban pedig 7 ezer litván él. A vita Vilnius környékének keleti részével függ össze, amelyet 1939-1940-ben csatoltak Litvániához.)
6. Fhérorosz-ukrán konfliktus alapkérdése Pomezán szuverenitása, amelynek nagyobb része Fehér-Oroszországhoz tartozik, a kisebb rész Ukrajnához és Lengyelországhoz. Az ukránok szerint a pomeziaiak ukránok, a lengyelek szerint fehéroroszkok. Maguk a pomeziaiak csak újabban kezdik magukat ukránnak tartani, korábban csak "helybelieknek" nevezték magukat.
7. Lengyel-fehérorosz konfliktus. (Lengyelországban kb. 250 ezer fehérorosz él, főleg Bialistok tartományban. Fehér-Oroszország lakosságának 5 százaléka lengyel, ami majdnem félmilliót jelent, ám igencsak eloroszosodott állapotban.)

8. Fehérorosz-orosz konfliktus. (A köztársaságban 1,4 millió orosz anyanyelvű fehérorosz, 6,6 millió fehérorosz és 1,5 millió orosz él. Minszk lakosainak 60 százaléka orosz anyanyelvű. Különösen előrehaladott állapotban van a városok eloroszosodása. Ezzel szemben az Orosz Föderációban 2 millió orosz él, de 57 százalékuk orosz anyanyelvűnek vallja magát.)
9. Ukrán-lengyel konfliktus. (Ukrajnában 230-260 ezer lengyel él, közülük 14 százalék vallja anyanyelvének a lengyelt. A lengyelországi ukránok száma kb. 350 ezer. Túlnyomórészt diaszpórában.)
10. Ukrán-orosz konfliktus. (Itt az Orosz SZSZK-hoz csatolt voronyezsi és belgorodi területekről és az ukránok eloroszosításáról folyik a vita. Ukrajnában a népesség 20 százaléka orosz (10 millió), de a 36 millió ukránból is több mint 4 millió orosz anyanyelvű.)
11. Ukrán-szlovák konfliktus a rutének identitásának kérdésével kapcsolatos, illetve a görög katolikus vallással, amely 150 ezer hívet számlál, ám közülük csak 40 ezer tartja magát ukránnak, a többi túlnyomórészt ruténnek.
12. Ukrán-magyar konfliktus. (Kárpátalján kb. 200 ezer magyar él. "Az ukrainai görög katolikus egyház ezen a részen a magyarországi egyházkerülethez tartozik - ez a körülmény is a feszültségek forrása.")
13. Az ukrán-román konfliktus Észak-Bukovina és Dél-Besszarábia szuverenitásával függ össze. Az ukrán kisebbség státusa a moldvai SZSZSZK-ban tisztázatlan, ugyanis erős oroszosodáson ment át.
14. A román-orosz konfliktus magja: a román nyelv státusa Moldvában, ahol fél millió orosz él. Közülük a tiraspoliak autonómmá nyilvánították magukat.
15. A gagauzok és a moldvai bolgárok problémája. (A gagauzok törökök, számuk 180 ezer fő; Moldvában és Ukrajna délnyugati részén élnek 370 ezer bolgárral egyetemben. Saját iskolarendszert akarnak kivívni, sőt autonómiát is.)
16. A krími tatárok visszatelepülése az Ukrajnához tartozó, valójában 70 százalékosan oroszok lakta szülőföldre. Eddig 85 ezer tatár élt a repatriálás 1989-ben megadott lehetőségével, ám a helybeliek nem szívesen fogadják őket.
17. A szlovák-cseh konfliktus Szlovákia államjogi státuszának (föderáció, konföderáció, kilépés) kérdése körül forog.
18. Szlovák-magyar konfliktus. (Szlovákiában 585 ezer - nem hivatalosan: 640 ezer - magyar él, a magyarországi szlovákok száma 110 ezer. Szlovákiában a magyarok sok helyütt kompaktan vagy többségében fordulnak elő, Magyarországon a szlovákok szétszórta, "és egyáltalán nem élveznek kisebbségi jogokat".)
19. A román-magyar konfliktus oka a 2 milliós romániai, főként erdélyi magyar kisebbség, amely követeli jogai visszaállítását, egyesek valamiféle erdélyi autonómiát is, de nem kívánnak egyesülni Magyarországgal. A románok ennek ellenére elszakadási szándékkal vádolják őket (Vatra Românească, Marosvásárhely, a jogok visszaállításától való vonakodás).
20. Szerb-magyar konfliktus. (Vajdaságban 400 ezer magyar él, az ottani lakosság 19 százaléka magyar nemzetiségű. A magyarság számára Vajdaság eddigi státuszának megőrzése kívánatos. "Mintegy 100 ezer szerb (és horvát) él Magyarországon, minden nemzetiségi jogtól megfosztva.")

21. A szerb-horvát konfliktus alapproblémája Jugoszlávia jövője, illetve az, hogy Horvátországban 530 ezer (11,5 százalék) szerb él. "Nagy feszültségeket okoz Bosznia-Hercegovina lakosságának nemzetiségi hovatartozása és lehetséges felosztása (a szerbek tagadják, hogy létezik muzulmán nemzeti-ség)."
22. A szerb-bolgár és a makedon-bolgár konfliktus a makedon nemzet identitásá-nak vitatásán alapszik. A szerbek elismerik a makedon nemzet létét, a bulgárok nem (Bulgáriában mintegy 300 ezer makedon található). Vannak ezzel kapcso-latban területi problémák is (Karibor, Bosilengrad) a két ország között.
23. Szerb-albán konfliktus. (Kosovo tartományban 2 millió albán él, s a tartomány lakosságának 90 százalékát teszi ki; a szerbek attól félnek, hogy az albánok előbb-utóbb Albániával akarnak egyesülni. A szerbek ideges fellépései ezzel magyarázhatók.)
24. Makedon-albán konfliktus. (Makedóniában fél millió albán él, az utóbbi 10 évben 40 százalékos volt a szaporulatuk. AZ Albániában élő kis makedon közösségnek nincsenek nemzetiségi jogai.)
25. Makedon-görög konfliktus. (Görögországban kb. 150 ezer a makedonok száma, nem élveznek semmiféle etnikai jogot.)
26. Az albán-görög konfliktus Korce és Gjinokaster albán tartomány 30-40 ezernyi görögjének jogfosztottsága, illetve a görögországi albán kisebbség el nem ismertsége miatt áll fenn.
27. A bolgár-török konfliktus a bulgáriai törökök és muzulmán népesség jogainak elismerésével függ össze. Noha 1989 nyarán 300 ezer török hagyta el az or-szágot, még mindig 1,1 millió török és fél millió muzulmán bolgár és cigány él az országban. E kisebbségben nagy a népszaporulat.

Darski, József: Nemzetiségi konfliktusok Közép-Kelet-Európában. = Korunk, 3. folyam, 2. évf. 1991. ápr. 497-504.p.

F. T.

Dél-Szlovákia nemzetiségi struktúrájának fejlődése

Dél-Szlovákia azon területi sávja, ahol jelentős számú nemzetiség élt és él - Pozsonyt is beleértve -, együttesen tizenöt járást (okres) tesz ki. A vizsgálat alá vont területen kívül - az 1980-as népszámlálás adatai szerint - a magyar nemze-tiség sehol sem érte el a 0,5 százalékot.

A szlovák-magyar együttélés ezer évre tekint vissza. A történeti és régészeti adatok egyaránt bizonyítják a szláv-magyar kölcsönhatásokat. A német nemzeti-ség a X. század végén jelent meg a mai Pozsony területén, máshol csak a tatár-járás utáni telepítések következtében bukkantak fel (a Kis-Kárpátok mindkét ol-dalán és Somorja vidékén összefüggő területet népesített be). Pozsony környé-kén a horvát telepések is megjelentek.

A törökkori harcok - állítja a szerzőpáros - különösen a Vág és a Garam közötti vidéken jártak elnéptelenedéssel, s ennek következtében a magyarországi lakosság egy része a Duna vonalától északabbra települt át. A hódoltság alóli felszabadulás ellenkező irányú migrációt hozott: Békés megyében, majd a Bácskában szlovákok települtek meg.

Mária Terézia uralkodásának idején, 1773-ban országos felmérés készült, amely a nyelvtudásra is rákérdezett, s így alkalmas a nemzetiségi viszonyok tanulmányozására. A két világháború között A. Petrov, majd B. Varsik behatóan vizsgálta meg az e felmérést dokumentáló Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosoium valóságátartalmát. Petrov 1200 település adatai alapján megállapította, hogy az adatfelvétel igen pontos volt, s csupán az esetek 1-1,5 százalékánál tételezhető fel tévedés vagy pontatlanság. Szerinte a magyar és szlovák együttélés határai mentén három öblösödés fedezhető fel: a Vág és Esztergom között, továbbá Kassánál, s vonala mindkét irányban enklávét képez, míg Tót-Gyarmatnál szlovák oldalról van kiszögellés.

A németek elsősorban a szabad királyi városokban éltek (Pozsony, Kassa, Modor, Szentgyörgy stb.). A horvátok Pozsony közelében három településen voltak túlsúlyban. A ruszinok Kereplye, Dargó, illetve Bodrogszerdahely vidékén éltek jelentősebb számban.

A következő érdemi felmérés az 1881. elején végrehajtott népszámlálás, amelynek adatai megyénként és községek szerinti részletezésben is tanulmányozhatók. A jó száz évnyi időszak szlovák szempontból előnytelen változásokat hozott. A magyarság Érsekújvár, Nyitra, Léva, Nagyrőce stb. irányába terjeszkedett. A korábbi szlovák beszögellések szinte teljesen felmorzsolódtak.

A németek a városokban tartották pozíciójukat, de például a Pozsonytól délkeletre lévő sziget szányszerűleg erősen visszaesett. A horvátok már csak két faluban voltak többségben. A ruszinok több vidéken gyakorlatilag beolvadtak vagy erősen megfogyatkoztak.

1880-ban a mai Szlovákia területén 2,43 millió ember lakott, közülük szlovákkal beszélt 1,49 millió (61,2 százalék), míg 0,54 millió magyarul (22,2 százalék), 222 ezer németül (9,1 százalék), 79 ezer ruszinul (3,2 százalék).

A vizsgálódásra kiszemelt területi sáv népessége 1880-ban 1 millió 12 ezer volt: 371,5 ezer szlovák (36,7 százalék), 509,6 ezer magyar (50,3 százalék), 83,8 ezer német (8,3 százalék). Többségben voltak tehát a magyarok. A szlovákok többsége a mai Pozsony-vidéki járásban, Nyitrán, Kassán stb. élt. Pozsony lakóinak több mint a fele a németet vallotta anyanyelvének. A magyar térhódítást nemcsak vidéken, de a legtöbb városban is ki lehetett mutatni.

1880 és 1918, vagyis a csehszlovák állam alapításának éve között egyre fokozódott az elmagyarosítás. A szerzők érvekkel alá nem támasztott kijelentése szerint az 1890-es, az 1900-as és az 1910-es népszámlálás adatai a nyelvi-nemzetiségi viszonyok tekintetében nem megbízhatóak, mivel "túl nagy számú magyarul beszélőt állapítanak meg". Összefoglalóan leszögezhető, hogy a magyar népesség további, már a városokban is komoly térhódítást könyvelhetett el.

Noha a csehszlovák állam "csehszlovák" koncepciójával negatív hatásokat is gerjesztett, de a szlovákság ezzel együtt is - mint államalkotó nép - lényegesen előnyösebb helyzetbe került. Az első csehszlovák népszámlálásra 1921 februárjában került sor, amely azonban - a szerzők szerint - még nem mutatott valós arányokat, hiszen még érezte hatását a világháborút megelőző magyarosítás. Szerintük ezért az általuk "statisztikai magyaroknak" nevezettek száma csak az 1930-as népszámláláskor csökkent a reális szintre.

Az 1921-es népszámláláskor nem az anyanyelvet, hanem a nemzetiséget kérdezték. Erre az egész akkori Szlovákia területén 635 ezren vallották magukat magyarnak (21,4 százalék), míg 1930-ban már csak 572 ezren (17,6 százalék). 1930-ban a szlovákok részaránya 67,7 százalék volt, ami a huszas évek gazdasági problémái következtében fellépett kivándorlás miatt viszonylag szerény előretörés volt.

A vizsgált területi sávban 1930-ban 1 millió 459 ezer lakos élt (51,1 százalék szlovák, 37,9 százalék magyar, 4,4 százalék német, 2,4 százalék zsidó, 1,1 százalék cigány). 1880-hoz viszonyítva az állapítható meg, hogy a magyarok és szlovákok körén kívüliek száma és aránya jelentősen csökkent. Ötven év alatt a magyarok abszolút számban 9 százalékkal lettek többen, a lakosságon belüli részarányuk viszont érezhetően csökkent. 150 olyan helység volt, ahol a magyarok részaránya meghaladta a 90 százalékot.

A huszas években végrehajtott földreform eredményeként közel 10 ezer szlovák kapott földet - s részben létesített új települést - a korábban tisztán magyar vidéken.

Az első bécsi döntés nyomán Magyarország 1938-ban Szlovákia területéből 11,736 km²-t okkupált, ahol az 1930-as népszámlálás adatai szerint 901 ezer ember élt (közülük 291 ezer szlovák).

A második világháború befejezésekor Szlovákiáé lett Pozsonnyal átellenben a Duna déli oldalán három magyar falu, míg Szlovákia keleten a Szovjetunióknak kellett, hogy átadja a kárpátaljai területen kívül több települést. A háborús veszteségek, a zsidók deportálása és a határok változását követő migráció után került sor a Csehszlovákia és Magyarország közti népességcserére. A kétoldalú megállapodást azonban magyar oldalról csak vonakodva hajtották végre, s ezért - a szerzők állítása szerint - a Magyarországra áttelepült összesen 157 ezer emberrel szemben Szlovákiába csak 73 ezer, azaz a Magyarországon becsült szlovák népességnek mindössze egy hetede települt át. Az áttelepült szlovákok jó része magyar vidékekre került, tehát a "nemzeti fejlődés feltételei . . . nem voltak jobbák a korábbi lakóhelyhez viszonyítva".

1945-től kezdődően elnöki rendelettel magyar nemzetiségű lakosokat szállítottak csehországi vidékekre munkaerő biztosítása céljából. Ezután kezdődött a korábban "erőszakkal elmagyarosítottak" reszlovakizálása, aminek eredményeként 200 ezer - korábban német vagy magyar nemzetiségűnek elkönyvelt - személy vallotta magát szlováknak.

1948 óta jelentős arányú az országon belüli migráció (a mezőgazdaság szocializálása, az iparosítás stb. következtében). Az 1961-es népszámlálás a lete-

lepült népességgel számolt (a korábbiak mindig a jelenlévővel). Ekkor már csak a vizsgált sáv két járásában - Dunaszerdahely és Komárom - volt abszolút magyar többség.

1980-ban a vizsgált területi sávban 2 millió 106 ezer ember élt: ebből 71,8 százalék volt a szlovák, 26,3 százalék a magyar. A többi nemzetiség aránya együttesen sem érte el a két százalékot. A magyarok részaránya itt húsz év alatt közel három százalékkal csökkent. Ennek fő oka, hogy a szlovákok körében nagyobb volt a természetes szaporodás (évi 11,3 ezrelékes a magyarok 5,8 ezrelékes szaporodásával szemben). Abszolút számok szerint a magyarok húsz év alatt 7,8 százalékkal szaporodtak, míg a németek száma ilyen értelemben is csökkent. Feltételezhető, hogy magyar környezetben a szlovákok közül nem kevesen asszimilálódtak.

A mai Szlovákia nemzetiségi összetétele az 1880-1980 közötti népszámlálások adatai szerint.

		Nemzetiség						
	Év	cseh	szlovák	ukrán, ruszin	lengyel	magyar	német	egyéb
létszám	1880 ¹⁾	-	1489707	78781	-	540492	221771	104534
	1910 ¹⁾	-	1684681	96528	-	885397	198755	53463
	1921	72635	1952368	88970	6059	650597	145844	84397
	1930	121696	2250616	95783	7023	585434	156279	107280
	1950	40365	2982524	48231	1808	354532	5179	9678
	1961	45721	3560216	35435	1012	518782	6259	6621
	1970	47402	3878904	42238	1058	552006	4760	10922
	1980	57197	4317008	39260	2053	559490	2918	13242
	1990 ²⁾	64273	4585416	41333	2662	577614	2641	13724
százalékosan	1880 ¹⁾	-	61,2	3,2	-	22,2	9,1	4,3
	1910 ¹⁾	-	57,7	3,4	-	30,3	6,8	1,8
	1921	2,4	65,1	3,0	0,2	21,7	4,8	2,8
	1930	3,7	67,7	2,9	0,2	17,6	4,7	3,2
	1950	1,2	86,6	1,4	0,1	10,3	0,1	0,3
	1961	1,1	85,3	0,9	0,0	12,4	0,1	0,2
	1970	1,0	85,5	1,0	0,0	12,2	0,1	0,2
	1980	1,1	86,5	0,8	0,0	11,2	0,1	0,3
	1990 ²⁾	1,2	86,7	0,8	0,1	10,9	0,1	0,2

1) Anyanyelv szerint

2) 1990-re vonatkozóan előzetes adatok

1980-ban 166 olyan település volt, ahol a magyarok részaránya meghaladta a 90 százalékot (vagyis 1930-hoz viszonyítva újabb 16 ilyen település találtott). Ezzel együtt a szlovák-magyar vonal a magyarok hátrányára változott ebben az időszakban. Jelentősen módosult a városok nemzetiségi összetétele, minthogy ezek voltak a belső migráció célpontjai. Különösen áll ez Pozsonyra, ahol 1930-ban a szlovákok csak a népesség felét tették ki, míg ötven évvel később a magyarok és németek együttesen alig haladták meg az öt százalékot.

Žudel, Juraj - Olcovsky, Štefan: Die Entwicklung der Nationalitätenstruktur in der Südslowakei. = Österreichische Osthefte, 33. Jg. 1991. 2.H. 93-123.p.

S. P.

A nemzeti kisebbségek identitása Szlovákiában

Szlovákiában kb. 600 ezer magyar és 40 ezer ukrán él (rájuk jelenleg több etnikai megjelölés létezik, úm. ukrán, rutén, ruszin, ruszin-ukrán, ukrán-ruszin).

Az utóbbi időben két vizsgálat is tudakolta a két kisebbség identitástudatát. Az elsőre 1987-ben került sor, amikor is 500-500, 15 és 60 év közötti magyar, illetve ukrán személyről strukturált kérdőívet töltöttek ki az identitástudat objektív kritériumainak feltárása végett.

E vizsgálat azt tanúsította, hogy a szlovákiai magyarság etnikai homogenitása erős. Szinte minden hivatalosan (személyi igazolványban) magyarnak nyilvánított személy magyarnak vallotta magát. A többség mindkét szülője is magyar, homogén házasságban él, gyermekeit is magyarnak nevele. A magyar és a szlovák nyelv között nagy a különbség, s Dél-Szlovákiában a magyarság koncentráltsága erős. Mindez elősegíti a magyarság homogenitásának fennmaradását.

Az ukránokkal más a helyzet. Etnikai megjelölésük bizonytalanságai is utalnak arra, hogy e népcsoportnak etnikai-vallási tekintetben adminisztratív nyomást kellett elviselnie, s ezért sokan inkább szlováknak és római katolikusnak kezdték magukat vallani. Maga a vizsgálat ezt a körülményhalmazt a következőképpen tükrözi: a megkérdezettek 40 százaléka vallotta magát ukránnak, kb. egyharmaduk ruszinak, egynegyedük pedig szlováknak. Anyanyelvként a többség (75 százalék) a ruszint jelölte meg, amely mindinkább családi használatra szorul vissza. Az etnikai csoport elszlovákosodását a közeli nyelvrokonság is sietteti.

A második - 1990-ben végzett - vizsgálat célja a szubjektív oldal, azaz a magyar és az ukrán identitástudat intenzitásának és tartalmának megállapítása volt. A minta 495 magyarból és 350 ukránból állt. A 15 és 65 év közötti megkérdezettek a társadalmi rétegeket is reprezentálták. A vizsgálat a szubjektív oldal kvantifikálása érdekében a feltett kérdések "erősségét" 11 fokú skála segítségével tudakolta meg, majd a kapott eredményekből átlagértékeket és standard devianciákat számolt, illetve az etnikai identitás-struktúra meglétének, valamint az egyes etnikai csoportok identitása főbb összetevőinek kimutatására és elemzésére a varimax rotációs faktoranalízis módszerét használta fel.

A vizsgálat eredményei nyomán megállapítható, hogy a szlovákiai magyarság etnikai identitása döntően két tényezőtől áll. Az első: mind egyéni, mind csoportszinten a magyarság egészével azonosul. A második: Csehszlovákiával azonosul (Szlovákiával - mint állammal - kevésbé, Magyarországgal még kevésbé). Az említett két tényező nagyjából azonos szerepet játszik.

Az ukránoknál a ruszinsággal való azonosulás egyúttal a Csehszlovákiával való azonosulást jelenti, s ez meghatározó a megkérdezettek vélekedésében. Míg a magyar mintában a megkérdezettek egyéni szinten is magyarként azonosítják magukat és esetükben a kisebbséghez, valamint a nemzethez való tartozás érzése is erős, addig az ukrán mintában az egyéni szintű önazonosság nem egyértelmű, hiányzik a kapcsolat a (valójában "nincs is") anyanemzettel, ugyanakkor erős az azonosulás a csehszlovák állammal (a Szlovák Köztársasággal is).

A két vizsgálat nyomán prognosztizálható, hogy a szlovákiai magyarság etnikai csoportként való fennmaradásának megvannak a belső feltételei, az ukránokra pedig a további asszimilálódás vár.

Zel'ová, Alena: A nemzeti kisebbségek identitása Szlovákiában. = Regio, 2. évf. 1991. 1. sz. 57-65.p.

F. T.

A szlovák kultúra változása városi környezetben: Nyíregyháza

A szerző szerint Nyíregyházát 1743-ban a 18. század első két évtizedében keletkezett dél-alföldi mezővárosokból (Békéscsaba, Mezőberény, Kiskőrös, Szarvas, Tótkomlós) kivált evangélikus szlovákok alapították. (Vö: Lukács Ödön: Nyíregyháza szabad, kiváltságolt város története. Nyíregyháza, 1886, illetve reprint kiadásban: 1987. - c. művével, különösen a IV. könyv - Az újtelepülés és várossá alakulás kora 1753-1847 - tartalmával. - A szerk.)

Ezen a gyors városiasodásnak indult településen a "kibocsátó" településekhez képest jóval gyorsabban szorult vissza a szlovákság, a szlovák kultúra. 1880-ban a város lakosságának 38,2 százaléka volt szlovák, 1890-ben már csak 15,5 százaléka, 1900-ra pedig mindössze 2,8 százalékra csökkent az arányuk.

E "látványos" folyamatnak számos oka van. Közülük az első, hogy a település 1837-ben városi privilégiumot kapott, 1876-ban pedig megyeszékhely lett, ami jórészt meghatározza az intézmények "magyarrá válását". További ok, hogy a századforduló táján a városból mind többen költöztek ki az un. bokortanyákra, s ez egyben a városi és a tanyasi lakosság kapcsolatának meglazulását is maga után vonta. Itt nem alakult ki a kétféle lakossági csoportnak az az egymást erősítő gyakorlata, amelynek következtében a többi mezővárosban a szlovák kultúra sikeresebben és hosszabb ideig tartotta meg pozícióit.

Nagyon lényeges mozzanat a szlovák kultúra visszaszorulása szempontjából az evangélikus egyház magatartása. Ennek az egyháznak nem voltak olyan papjai-előljárói, akik kötődtek volna a szlovák népi kultúrához, mint ahogy ez a többi mezővárosban "megadatott" (Kiskőrös: Leska István és Blázy Lajos; Szarvas: Boczky Dániel; Békéscsaba: Haán Lajos stb.).

A nyíregyházi evangélikus egyház elsősorban az oktatásban adta fel igen hamar a szlovák nyelvűséget, sőt a kétnyelvűséget is. 1875 után az elemi iskolákban is megszűnt a szlovák nyelvű oktatás. Az 1847-ben létesült evangélikus tanítóképzőben eleve szűk teret biztosítottak a szlovák nyelvnek, az 1861-ben keletkezett gimnáziumban már fel sem merült a szlovák nyelven történő oktatás.

Az egyházi adminisztráció 1810-től a magyart választotta hivatalos nyelvűül, ám az istentiszteletek kétnyelvűségét azért még hosszú ideig fenntartotta. A hívők hagyománytisztelőt - sajátos módon - a szlovák evangélikusság klasszikus énekeskönyvének, a Tranosciusnak magyarrá fordításával vette figyelembe.

Lassan-lassan a bokortanyák világában is háttérbe szorultak a népi szokások, a korábban szigorú szokásrend eresztékei pedig meglazultak. A nyíregyházi szlovákság népneve - a tírják - mind kevésbé hordozott azonosságutdatot.

A sajátos "sziget helyzet" következtében Nyíregyházának környéke a szlovák etnikum számára nem biztosított etnikai utánpótlást (ezt közvetve az evangélikus lakosság arányszámának csökkenése is mutatja: a korábban túlnyomórészt evangélikus városban 1910 táján 15 859 evangélikushoz képest az egyéb vallásúak száma már 22 339 volt).

Gyivicsán Anna: A szlovák kultúra változása városi környezetben: Nyíregyháza. = Regio, 2. évf. 1991. 1. sz. 35-55.p.

F. T.

Exodus Erdélyből, délre és keletre

Most kezdett igazán gondná válni az, ami másfél évszázada apasztja, gyengíti az erdélyi magyarságot: a szülőföld kényszerű vagy "önkéntes" elhagyása.

Először Trianon után hagyta el Erdélyt vagy kétszázezer magyar, majd 1944 őszétől 1948-ig újabb kétszázezer menekült az anyaországba. Ezt a két menekültáradatot az anyaország teljes erejéből támogatta. A harmadik, a mostani nagy menekülthullám fogadtatása már korántsem egyértelmű. Ez utóbbi oka: míg az első két esetben egy megvert, szétdúlt, méltánytalanul súlyosan büntetett közösség volt az egész magyar nemzet, addig most egy erkölcsileg győztes anyaországba érkeznek a menekültek. Több évtizedes szűk látókörű szemlélet bosszulta meg magát. Az volt a tévhit, hogy Erdélyben és Magyarországon egyaránt a Ceáuşescu család személyes bűneként fogták fel az erdélyi magyarok kiszolgáltatottságát, és abban az illúzióban éltek, hogy a diktátor halála után következő demokratikus kibontakozás önműködően visszaadja majd az erdélyi magyarság jogait. Holott a román nacionalizmus jó száz esztendeje titkolt, de

sokszor lelepleződött célja Erdély teljes románosítása. A diktátor halála után a Vatra Românească köpenyét öltötte magára, s újabb fékevesztett magyarüldözésbe kezdett. Akkor a nemzeti rabsága végét váró magyarság nem értette ezt a gyűlölethullámot, és az exodusban keresett riadtan menedéket. Az anyaország lakói ugyanilyen értelenséggel, látszatra éppen a nemzet felelősségét tagadják meg az erdélyi magyarságtól, holott a kormány most már felelősséget vállal érte. Politikáját is ehhez igazítja, úgy, hogy azt a közvélemény korábban várta vezetőitől.

A román nacionalizmus valós veszélyeit ábrándok és gyűlölködés nélkül kell felmérni, szociológiai mélységű, "életrevaló stratégiát" kell leküzdésére kidolgozni, hogy a menekültek a józan érdek parancsára, nemzeti biztonságuk tudatában térhessenek vissza Erdély veszélyeztetett földjére.

Ugyanilyen össznemzeti felelősséget igényelne egy másik, kevésbé tudatosult erdélyi exodus: a Kárpátok déli és keleti hágóin át folyó fordított irányú népvándorlás, amely régebbi az említett három nyugati vonulásnál. A nemzet jövőjére is veszélyesebb. Az erdélyi magyarok hosszú idő óta tömegével indulnak el az anyagi megkapaszkodás reményében Havasalföldre vagy Moldvába. Soha senki nem adott számot erről a magyar kirajzásról. Egyetlen teljességre törekvő krónikás Koós Ferenc a múlt századi bukaresti református pap és tanító, de ő is csak az egyébként nem a kivándorlók közé tartozó moldvai csángókról tudott számot adni, miután 1858-ban faluról falura járva felkereste őket. A székely kivándorlás hullámaival érkezett és a havasalföldi falvakban nyomtalanul eltűnt erdélyi magyarok lélekszámát azonban neki sem sikerült felbecsülni. Életem és emlékeim című sorskrónikájában csak azt jegyzi meg, hogy az 1864-es jobbágyfelszabadítás után a cigány rabszolgák mind egy szálig elhagyták keserves életük színterét, és helyükbe majdnem mindenüvé vándorló székelyek érkeztek.

Böszödi György Székely bánja című munkájában 1938-ban, külön fejezetben foglalkozott az óromániai székely kivándorlással. "A Romániában élő magyarok számát a század végét kétszázötvenezerre teszik, akik közül százezer csángó." A Monarchia, majd a kiegyezés utáni osztrák-magyar külhatóságok nemtörődömsége valósággal belekergette őket a gyors asszimilációba.

A legbiztosabb adatok a Bukarestben megtelepedett magyarokról maradtak fenn. Már a múlt század elején magyar értelmiségiek is kerültek ide. A 48-as szabadságharc bukása után tömegével települtek meg Bukarestben menekülő magyar honvédek, tisztek, katonák, akik civilben jogászok, orvosok, építőmesterek voltak, csakhogy közel legyenek Magyarországhoz, ha ott hitük szerint újra fellobban a forradalom lángja. A polgári eszményeket valló magyarok egyesületet, kaszinót, hetilapot alapítottak; katolikus és református lévén, ökumenikus istentiszteleteket tartottak a nemzeti ünnepeken. Bukarest magyarságának polgári szellemű, nemzeti jellegű szervezkedése nagyon hamar kivívta a román államhatalom haragját. Az 1878-ig török félgymarmati sorban élő Románia nem a török hatalom ellen egyesítette erejét, hanem inkább a kevés számú, az állami szuverenitás szempontjából teljesen veszélytelen magyarok, görögök, zsidók, bolgárok ellen fordult, akik állampolgárságot is csak a trianoni béke előírása következtében kaptak.

Újabb magyar népvándorlás indult délnek, át a Kárpátokon a trianoni békekötés után. Nem csupán önkéntesen. A magyar határ közelébe eső erdélyi nagyvárosok, Arad, Szatmár, Nagyvárad üzemeit leszerelték, és Bukarestben, Brailán építették fel újra. Hivatalosan stratégiai magyarázata volt az áttelepítéseknek, egyben pedig a magyar ipari munkásság szétszórását szolgálta. Ezekből a tömegekből, meg székely cselédlányokból, ácsokból, kőművesekből duzadt fel majdnem százezerre a bukaresti magyarság létszáma a két világháború között. Szemlér Ferenc Más csillagon című regényében írja meg az akkori bukaresti magyar életet. A második bécsi döntést követően, a nemzeti szabadság reményében és az Antonescu marsall vezette magyartalanítás hatására is, tízezrek tértek vissza a román városokból szülőföldjükre. 1944 őszén alig volt magyar férfi Dél-Erdélyben és Bukarestben.

1944 őszétől egy ideig nagyon lassan növekedett a román főváros és más havasalföldi, moldvai városok magyar népessége. Megélhetést keresni indultak újra a "vándorló székelyek", de nemzeti veszéllyé ez csak akkor vált, amikor hivatalos kivándoroltatás lett belőle. A fiatal magyar értelmiség szétszórása volt a cél. Könnyű dolga volt a bukaresti államvezetésnek, mert az egyetemet végzett fiatalokat 1958-tól kezdve központilag irányították munkahelyeikre. Csak fondorlatosan, nagy anyagi áldozatok árán sikerült néhányuknak Erdélybe visszakerülni. Ha másként nem, hát a gyerekeiket küldték haza nyári vakációra. "Hajszálgyökereken" tartották a kapcsolatot az éltető magyar művelődéssel. Tözsér József könyvkereskedő postaszolgálatosa sokaknak az egyetlen magyar nyelvű művelődési forrást jelentette. S ha a magyar mérnökök, diákok egyesületet vagy önképzőkört alapítva törekedtek önművelődésükre, szeparatizmust szimatolva nyomban megjelent az államvédelem betiltani, szétzúzni, megfenyegetni a "szervezkedőket".

"Ebben a helyzetben érte az 1989-es romániai földrengés - forradalom? államcsíny? - a moldvai és a havasalföldi szórványmagyarságot." Sokan, főleg tanárok, akik legkésőbb kerültek oda, visszatértek Erdélybe, de az orvosok, mérnökök többsége megmaradt a munkahely és a család kötelékében. A magyar nyelvű iskolák újjáélesztését azonban nemcsak a bukaresti minisztérium, hanem a szervezkedő Vatra Românească is akadályozza.

A romániai magyarság életében első ízben volt magyar képviselőjelölt a választásokon. Egyféle népszámlálást jelentenek a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) választási listái. A Kárpátokon túli területen 14 864 voksot kapott az RMDSZ, országosan pedig közel egymillió szavazatot. Felbecsülni és megítélni ennek alapján a magyar lélekszámot, nem éppen tudományos eljárás a XX. század végén, de Romániában az erre vonatkozó adatok mindig manipuláltak voltak. A mostani választási adatok mindenesetre alátámasztják a Magyarságkutató Intézet 1985-ös becslését, miszerint kétmillió százötvenezer magyar él Romániában.

Megállapítani, a választási eredmények alapján, persze nem lehet, hogy pontosan hány magyar él ma Moldvában és a Havasalföldön, annyi azonban bizonyos, hogy az óromániai magyarságnak soha nem volt folytonos története, hi-

szén a második, legfeljebb a harmadik nemzedék biztosan beleveszett a román nemzet tengerébe. Az erdélyi magyar exodus délre és keletre minden esetben nemzeti fogyatkozás, szemben a nyugati népvándorlással, amelyet az anyarságban nem fenyeget a nyelv és a kultúra elvesztése. Meg lehet-e állítani a romlást napjainkban? És ha igen, hogyan? Csak egy egész nemzet találhat erre megoldást, az író dolga a gondok jelzése, és hogy folyvást emlékeztessen a történelmi tanulságokra.

Beke György: Exodus Erdélyből, délre és keletre - Tiszatáj, 45. évf. 1991. 4. sz. 91-103.p.

K. O.

MI történt Romániában?

Tényleg, mi történt Romániában a forradalmat indukáló temesvári napok és a Temesvári Kiáltvány proklamálása közötti öt hónapban? Cinikus-e vajon a válasz, ha Törzsök Erika a demokrácia megcsalattatásáról beszél? Aligha.

Szerzőnk rögtön, az induláskor leszögezi dolgozatában: a közép-kelet-európai térséget "a kisebbség-többség jogainak eltérő értelmezése, a demokrácia értelmezésének konfúz volta, a demokráciának mint fogalomnak a zavarossága vagy tetszőleges félreértelmezése, a demokratikus gyakorlat hiánya jellemzi".

Törzsök az események megértéséhez 1989 őszéig nyúl vissza. Ekkor, szeptemberben nyitják meg a magyar hatóságok nyugati határait a keletnémetek előtt, innentől kezdve a szovjet birodalom nyugati végein az "... erodálódási folyamat hirtelen felgyorsul. Berlin, Lipcse, Prága, Pozsony forradalmi lázban ég. Budapesten és Magyarország nagyvárosaiban ... rokonszenv- és szolidaritási tüntetések érik egymást ... Temesváron, a Tőkés László körül kialakult román-magyar szolidaritás az a szikra, mely az egész várost szembefordítja a diktatúrával ... A rettegett Ceaușescu-házaspár nem számolt azzal a lehetőséggel, hogy az általuk ... kiépített apparátus saját túlélése érdekében feláldozza a túlzottan is terhessé váló személyüket; ... az országot ténylegesen irányító szervezet, a Securitate ... mintegy ráül a temesvári események hullámaira ...". A hatalmváltás okait Törzsök az általános jogi-gazdasági-politikai helyzetből gyökerezeteti.

Romániában a jogot totálisan a politikai akaratnak rendelték alá. Ennek végeredménye közismert: az ország pártállamból egy állampárt által irányított, politikailag továbbra sem strukturált rendszerre válik, ahol a hatalmváltáson kívül semmi egyéb nem történt.

Az alacsony modernizációs szintű hiánygazdaság lényegén a Ceaușescu-rezsimre következő Ideiglenes Megmentési Front az égadta világon semmit-sem változtatott, legfeljebb a nemzeti adósságot emelte "magasabb szintre" - fűzi tovább gondolatait a szerző.

A politikai élet deformálódása, a totális diktatúra nemcsak a kisebbségeket, de a többségi nemzetet is elnyomórtó gyakorlata pedig átmenetileg, a Ceaușes-

cu-éra megdöntésének erejéig lehetővé tette az országban élő nemzetiségek szövetségét.

Az eddig felsoroltak képezték az alapját a Securitate sikeres hatalom-átmenő akciójának. A diktatúra eme kontinuos szervezete ügyesen és céltudatosan épített a román nacionalizmus hagyományos magyargyűlöletére. A Vatra Românească névre keresztelt szélsőséges mozgalom megerősödése kísértetiesen egybeesik a magyar kisebbség nyelvi-etnikai jogainak deklarálásával. A szándékolt párhuzamosságból adódó stratégiai lehetőséget természetesen azonnal megragadja, sőt: tovább erősíti a kizárólagos uralomra törő Nemzeti Megmentési Front. Törekvését sajnálatosan elősegítette az akkori magyar külpolitikai vezetés defenzív magatartása, és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség aránytévészto politizálása. Ez utóbbi ugyanis figyelmen kívül hagyta, hogy "nem a magyarországi politizálás feltételei, lehetőségei állnak rendelkezésére".

A Securitate gyorsan megragadta a kedvező alkalmat. A magyarországi Erdély-revizio rémképére és a román belpolitikai helyzet bizonytalanságára alapozva előkészítette és kirobbantotta az 1990. március 19-20-i marosvásárhelyi pogromot.

A felvilágosodás előtti szellemiségben, az ortodox vallásosság állapotában élő, alulinformált román lakosságot viszonylag könnyű volt a hatalom érdekében manipulálni. A szerző Marius Tabacu kolozsvári író 1990. májusi, Budapesten elhangzott előadására hivatkozva sokszorosan aláhúzza: "Veszélyes, feltehetőleg mind a két népre, hogy a magyarság úgy politizál Romániában, mintha ott nem lennének románok, s a románok úgy politizálnak, hogy ne legyenek magyarok Romániában". A megállapítás igazát a Vatra léte, a marosvásárhelyi események és a választásokon győzelmet arató Nemzeti Megmentési Front stratégiája egyaránt bizonyítja.

Hogy aztán Románia a választások után milyen útra lép, zárja fejtegetéseit Törzsök, az a Szovjetunióon belüli erjedési folyamatok mellett nagy mértékben a romániai demokratikus erők (a Temesvári Kiáltvány programját valló milliók és az ún. történelmi pártok), valamint a retrográd beállítottságú Nemzeti Megmentési Front közötti viszony alakulásától függ.

Törzsök Erika: Mi történt Romániában? = Katolikus Szemle, 1990. 2. sz. 171-181.p.

Cs. A.

A nemzeti mozgalmak a szovjet rendszer végéig ígérk

Gorbacsov 1991. januárjában a litván vezetés szemére hányta, hogy a burzsoá rend visszaállítására törekszik. Minthogy korábban maga szorgalmazta a polgári társadalom kiépítését, nyilvánvalóvá vált, hogy a peresztrojka a rendszeren belüli reformokat kívánja csak tolerálni. A frontvonal az önrendelkezés, a politikai pluralizmus, a piacgazdaság és a jogállam, illetve ennek elutasítása, a "rendet" és "fegyelmet" biztosító központi hatalom fenntartása között húzódik.

A lényegi reformimpulzusok az elmúlt két évben a köztársaságokból indultak, s a féket, az ellenérőt lényegében mindig a központi szovjet apparátus jelentette. A rendszerváltás motorjának szerepét a három balti köztársaság, Örményország és Grúzia vállalta.

A nemzeti öntudat ébredése és tömeges megnyilvánulása szinte minden köztársaságban tapasztalható volt. Százezrek vettek részt az ismétlődő tüntetéseken, különösen a szovjet hatalom bevezetése következtében elveszített függetlenség emléknapjain. Másutt - Moszkvában, Leningrádban - e megmozdulások a politikai megújulást szorgalmazták, vagy a litvániai szovjet beavatkozás ellen tiltakoztak (1991. január 20., Moszkva, félmillió ember). Jelentős szerephez jutottak a nemzeti szimbólumok (zászlók, himnuszok, ünnepnapok). A balti köztársaságokban, de Grúziában és Örményországban is, egyidejűleg szinte teljesen eltűntek a szovjet állami lét szimbólumai (zászló, Lenin-szobrok stb.). Számos helyen jelentkezett alapkövetelésként a köztársasági nemzeti nyelv jogainak elismerése. 1989 januárjában lépett életbe az első nyelvi törvény Észtországban, s 1990 májusára a folyamat Türkmenisztánnal zárult. E törvények sokban különböznek egymástól, de egyben megegyeznek: a nemzeti nyelv ismerete nélkül ezentúl nem lehet még szerényebb szintű vezetői állást sem betölteni egy-egy köztársaságban.

1988 novemberében szintén Észtország indította meg a szuverenitási nyilatkozatok sorát, s 1990 decemberében Kirgizisztán zárta be. Érdemes kiemelni, hogy a szláv köztársaságok - Ukrajna, Belorusszia - korlátozták a legélesebben a központi hatalom illetékességét. A nyilatkozatok közös eleme, hogy az adott köztársaság kizárólagos tulajdonába veszi az összes ásványi-természeti kincset és a területén található termelőeszközöket, továbbá az is, hogy a szövetségesekkel szemben a köztársasági törvények szupremáciát élveznek.

A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnöksége 1988 novemberében hatályon kívül helyezte az észt függetlenségi nyilatkozatot, s ezzel kezdetét vette a "törvények háborúja". Olyan helyzet alakult ki az állam- és közigazgatásban, amikor a régi központosító eszközök és eljárások már nem, az új köztársaságiak pedig még nem tudtak kizárólagosan érvényesülni. Az erőltetődáshoz több helyt hozzájárult - Litvániában például igencsak látványosan -, hogy a helyi kommunista párt mintegy kilépett a szovjet pártból, s a nemzeti mozgalom célkitűzéseihez csatlakozott.

Nem lehetett kiszámítani előre, mint alakul az Orosz Föderáció tartása és sorsa. Ezért országosan nagy jelentőségűnek lehet minősíteni az 1990. június 12-i függetlenségi nyilatkozatot, amely azt is előírta, hogy a föderáció fenntartja magának a jogot a Szovjetunióból való szabad kilépésre. Jelcin az év szeptemberében önálló fegyveres erő létrehozását helyezte kilátásba. Ugyanakkor e föderáción belül számos kisebb nép, illetve autonóm terület szintén kinyilvánította saját szuverenitását. A Jelcin-féle vezetés a központtól eltérő magatartást tanúsítva, abban reménykedik, hogy rugalmas szerződések hálózatával Oroszország egysége fenntartható lesz.

1990-ben az összes köztársaságban parlamenti - s számos helyen közigazgatási - választások voltak. Szinte mindenütt, ahol a többpártrendszer elemei megjelentek, a régi apparátus hatalmától sikerült megszabadulni. A demokratikus, nem kommunista mozgalmak a három balti köztársaságban, Örményországban, Grúziában és Moldáviában többséget szereztek.

A mozgalmak népfrentmozgalmakként indultak, majd több helyen fejlődtek pártokká. Velük szemben indultak az ún. inter-mozgalmak, amelyek az adott köztársaságban élő orosz lakosság egy részének s a fegyveres erőknek a véleményét képviselve, légyegében az SZKP hatalmának, a szovjet központi irányításnak a fenntartását védelmezték, nem sok sikerrel. A demokratikus előrehaladás igen csekély mértékben érezhető a hat iszlám vallású köztársaságban (Azerbajdzsán és a közép-ázsiai köztársaságok), ahol az SZKP-t reprezentáló helyi hatalmi erők a képviselői helyeknek mintegy 90 százalékát nyerték el.

Bomlási folyamatok jelentkeztek a hadseregben is: több régióban csak a behívottak töredéke tett eleget a felszólításnak (Grúzia: 10 százalék, Litvánia: 12,5 százalék stb.). Egyes köztársaságok - mint pl. Ukrajna - csak a saját területükön való állomásoztatást garantáló behívásokat hagyták jóvá, Grúzia pedig törvényi alapon látott hozzá egy 12 ezres létszámú nemzeti gárda fellállításához.

A régi struktúrák bomlási folyamatát újfajta, köztársaságok közötti szerződések is elősegítették. Így a vertikális, egyközpontú szerveződést a policentrizmus váltotta fel. Oroszország 1990 augusztusában úgy kötött gazdasági szerződést Litvániával, hogy annak egyik pontja lényegében elismeri a litván függetlenséget. Regionális szerződésekre ugyancsak vannak példák: a balti államok felelevenítették a két világháború közötti együttműködési formákat (Baltikumi Tanács), az öt közép-ázsiai köztársaság 1990 júniusában pedig gazdasági régió létrehozását irányozta elő.

A saját külpolitikai tevékenység igénye sem maradt el. A baltiak képviselőket nyitottak a dánokkal közösen, a lengyel külügyminiszter moszkvai útja alkalmából szerződéseket írt alá Ukrajnával illetve az Orosz Föderációval.

Az elmúlt két-három év tendenciái kézzelfogható különbségeket jeleznek az egyes köztársaságok vonatkozásában. A balti államok járnak az élen. Itt igen erős a nemzeti múlt és jelleg tudata, az összetartás vállalása. A Sztálin és Hitler közötti 1939. augusztus 23-i paktum évfordulóján tiltakozásul több mint egy millió ember alkotott élő láncot Tallintól Rigán át Vilniusig. A függetlenségi mozgalmat nemcsak a nemzeti lakosság túlnyomó - mintegy 90 százalékos - többsége, de az ott lakó egyéb, főként orosz nemzetiségűek növekvő aránya (legalább 30-40 százaléka) is támogatja.

Ukrajnában távozott legutoljára a brezsnyevi korszak prominense, V. Scserbickij. Az átalakuló párt több ukrán követelést tett magáévá, s ezzel sikerült is a választásokon parlamenti többségét fenntartania (kivételem Nyugat-Ukrajna és Kijev). A nemzeti mozgalmakat tömörítő Ruch Ukrajna a teljes függetlenséget kívánja kivívni. 1990 októberében kétszáz kijevi egyetemista kezdett politikai éhségsztrájkot, s támogatásukra tíz- és százezrek vonultak az utcákra. Az ukrainai helyzet bonyolultságához hozzájárul a vallási megosztottság. Egyrészt sikerült

megerősíteni a Moszkvától független ukrán ortodox egyház helyzetét a több évtizedes emigrációból hazatért Mystyslaw pártiárcha révén, másrészt előjött a katókombából a betiltott görög katolikus egyház, s 1990 közepén már másfélezes közösséggel rendelkezett.

Moldáviában az állami intézményeket megszakadták a párt jelenlététől, s a népfront antikommunista demokratikus mozgalomként határozta meg magát. Az erőteljes románosítás ugyanakkor ellenérzéseket keltett a köztársaság orosz és gagauz lakosságában, s ezek elszakadási kísérletekbe torkolltak.

Örményországnak érzékeny veszteségeket okoz az azeri politika, amely a karabahi probléma megoldatlanságát azzal tetézi, hogy megbénítja a vasúti tranzitközlekedést, lezárja a gázvezetékeket, s így az örmények még az 1989 végi szörnyű földrengés utáni segélyeknek is csak egy töredékéhez juthattak hozzá. Az örmény helyzet többször veszélyeztetett destabilizálódással, de az újonnan megválasztott vezetés, L. Ter-Petroszjánnal az élén, mindig tudott konstruktív választ találni a kihívásokra.

Grúziának a közel százezres lélekszámú Dél-Oszétiával gyűlt meg a baja. Az oszét elszakadás érzékenyen érintené a grúz területi integritást.

Az iszlám köztársaságokban szinte mindenütt a korábbi helyi SZKP-vezetés ült át a kormányzati funkciókba (köztársasági első titkárokból lettek az elnökök stb.). A hatalmas népességszaporulat, a kiterjedt munkanélküliség, a nem ritka éhínség komoly társadalmi kataklizmák képét vetíti bennük előre.

A jövő több problémától terhes. Nagyarányú az orosz menekülthullám a többi köztársaságból, a zsidó és német kivándorlás, hiányzik a kisebbségi jogok biztosítása, bizonytalan a köztársaságok közötti határok kérdése. A nacionalista tendenciák felerősödése ugyancsak fenyegeti a demokratikus továbblépést.

Simon, Gerhard: Die Nationalbewegungen und das Ende des Sowjetsystems. = Osteuropa, 41. Bd. 1991. 8.H. 774-790.

S. P.

A szovjet nemzetiségek válsága

John Armstrong 25 évvel ezelőtt átfogó képet festett a Szovjetunióban élő nemzetiségekről. Helyesen emelte ki a különböző népcsoportok nagymértékben eltérő körülményeit, és ezáltal megfelelő fogódzókat nyújtott további tanulmányozásukhoz.

A közben eltelt idő változásai ennek ellenére nehéz helyzetbe hozták a mai nyugati elemzőket és politikusokat. A jelenlegi nyugtalanító eseményekre és Moszkva rájuk adott zavaros válaszáira nem könnyű magyarázatot lelteni.

Armstrong cikkének erőssége a szovjet politika "mintegy" pozitív nemzetiségi beállítottságának kiemelése volt. A Brezsnyev-éra alatt a politikai vezetésben a nem orosz származásúak is helyet kaptak. Ez azonban csupán egy ügyes stratégiát leplezett az elképzelt és vágyott cél, a nemzetiségek teljes egybeolvasztásának (szlijianie narodov) megvalósítása érdekében.

Armstrong professzor írásából nem tűnik - nem tűnhet - ki a nemzetiségek helyzetének változása. A következőkben ezeket a változásokat fogjuk tárgyalni.

A szovjet határokon kívül történt változások, az 1989. évi közép-kelet-európai forradalmak kihatottak a Szovjetunió belső viszonyaira is: megváltoztatták a nemzetiségi államok életét, és a jelenlegi krízishelyzethez vezettek.

Szinte lehetetlen eloroszosítani egy olyan államalakulatot, amelynek majdnem fele más nemzetiségű. Az urbanizáció a nem orosz köztársaságokban aláaknázza a régi politikai vezetést. A sors iróniája, hogy a gazdasági fejlődés (Riga, Tbiliszi, Minszk) és a mezőgazdasági elmaradottság (Alma Ata, Baku, Dushanbe, Taskent környéke) egyaránt az elorosztás ellen hangolt. Ennek következtében 1988 óta az oroszok nagy számban hagyják el a nem orosz területeket. Az előrejelzések szerint egyharmaduk elköltözik róluk, egyharmaduk beolvad, egyharmaduk pedig idegenként, de marad.

Fontos elem a nem oroszok körében a felsőfokú végzettségük számának növekedése. Ez hozzásegítheti a kisebbségeket a kulturális és a politikai életben való nagyarányú szerepléshez. Míg Brezsnyev alatt a kormányban a nem oroszok is helyet kaptak, addig Gorbacsov alatt ez nem így van. Emiatt a kisebbségi értelmiségiek saját köztársaságukban törekszenek karriert csinálni, s így elkerülhetetlenül konfliktusba kerülnek a Moszkvából küldött pártvezetőkkel, akik a legfontosabb posztokat töltik be és ellenőrző szerepük van. Az ilyen konfliktusok általában is jellemzőek a 20. századra, és Indiában, Algériában és Belga-Kongóban a gyarmatok felbomlásához vezettek.

A marxizmus-leninizmus ideológiája, amely korábban a proletár internacionalizmus alapja volt, elvesztette mindennemű befolyását. Ezzel párhuzamosan a Vörös Hadsereg és a KGB korábbi ütőképessége is lecsökkent a nem orosz területeken, bár a két testület egyelőre még a színen van.

1975 óta fokozatosan lelassult a gazdaság fejlődése, ami katasztrófális helyzetet teremtett a legtöbb szovjet köztársaságban. Ez a növekvő nyugtalanság és elégedetlenség mellett sok helyen erőszakot váltott ki, és általánossá tette a Moszkvától való elhidegülést.

A modern kommunikációs eszközök igénybevétele megkönnyítette, hogy az egyes köztársaságok Moszkva megkerülésével érintkezzenek egymással. A kommunikációs hálózat a központosítást ellenző leningrádi radikálisokat összeköti a hasonló nézeteket valló balti és kaukázusi népekkel, ami kiterjedtségét és intenzitását tekintve egyedülálló a szovjet történelemben.

E változások és a fejlődésnek e velejárói a szovjet köztársaságok különböző népei öntudatának erősödéséhez vezettek. A "felébredés" mindenkit érintett, helyi és vallási hovatartozásra való tekintet nélkül. Először a gazdaságilag fejlettebb köztársaságokban és ott ment végbe, ahol a kommunizták hatalomrajutása előtt kereskedelmi hagyományok alakultak ki.

A szóban forgó szempontok alapján érthető, hogy a legtöbb szovjetunióbeli nemzetiség, az oroszokat is beleértve, 1990 elejére a központosított irányítás ellen hangolódott, és a Szovjetuniótól való elszakadást követelte.

Moszkva a követelésekre ballépésekkel reagált. Ezek inkább taktikai, mint stratégia hibák voltak. Korábban talán még fel lehetett volna vetni egy másik többnemzetiségű ország példájának követését. Most azonban egy dolog már bizonyos. A balti államokban, néhány kaukázusi köztársaságban, Ukrajnában, Belorussziában és több muzulmán államban a folyamat megfordíthatatlan. Elmúlt az az idő, amikor még vissza lehetett volna térni egy "status ante quem"-hez.

Starr, S. Frederick: Soviet nationalities in crisis. = Journal of Soviet Nationalities, 1990. 1. no. 76-91.p.

Sz. S.

Immigráció és etnikai kisebbségek az Egyesült Királyságban

Szigetországi fogalmak szerint a bevándorlókból akkor lesz etnikai kisebbség, amikor beilleszkednek a fogadóország gazdasági-szociális rendszerébe. A folyamat akkor tekinthető igazán sikeresnek, ha a kisebbség(ek) homogén csoportként tud(nak) fellépni a belpolitika demokratikus küzdőterén. A majoritásra alapozott demokráciában (démocratie majoritaire) persze eleve kérdéses, hogy képes(ek)-e egységes érvényt szerezni érdekei(k)nek.

A Brit Birodalom alattvalói számára szabaddá tette az anyaországba történő bevándorlást, s ott jogegyenlőséget biztosított nekik (Aliens Act, 1905.). A 2. világháborút követően, a fellazult államalakulat élesen elválasztja a korona alattvalóját a politikai értelemben vett állampolgártól, akit lakhelye, illetve szülőföldje határoz meg elsődlegesen (Representation of the People Act, 1949.). E kettős jogállást vették alapul a (főleg a konzervatív párt által szorgalmazott) korlátozó intézkedések (pl. Commonwealth Immigration Act, 1962.). A Commonwealth-tagállamokból érkezők csak úgy léphettek az Egyesült Királyság földjére, ha érvényes munkavállalói igazolást mutattak fel, vagy meghatározott idejű tanulmányi célok elvégzését, illetve turisztikai szándékukat tudták bizonyítani. A szigetlakókat az is nyugtalanította, hogy a megszorítások nem terjedtek ki a borszín megjelölésére, s így a hajdani dominiumok fehérbőrű alattvalói éppolyan elbánásban részesültek, mint színes honfitársaik. (Emlékezetes, a népszerű ausztrál pop-együttes, a Bee Gees kiutasítása az országból 1967-ben.) Ma az alattvalók azon kiváltságos része remélhet tartózkodási engedélyt az országban, amelyik legalább egy nagyszülőjének brit állampolgárságát tudja igazolni.

A faji diszkrimináció egyébként tilos, az ezzel kapcsolatos törvényesség betartását a kormánnyal közvetlen összeköttetésben álló Commission for Racial Equality felügyeli.

A mai összlakosság kb. 4,7 százalékát (2 690 000 fő) tekintik gazdasági bevándorlónak az Egyesült Királyságban. E kisebbség életkor szerinti összetételében látványos nyomot hagyott a 60-as évek során hozott számos kirekesztő törvény, de megfigyelhető a sokgyermekes család gyakorisága is körükben. Ma a kisebbségek 60 százaléka harminc év alatti, míg az összlakosságnak csak 45

százalékát alkotja ez a korosztály. Szembetűnő az is, hogy a bevándorolt indopakisztániak 73, az Antillákról érkezettek 80 százaléka a hét legnagyobb angliai városban telepedett meg, míg a brit populációnak csak 40 százaléka él ugyanott.

A brit parlamentbe jószereivel csak a nagy pártok képviselői jutnak be. A választási küzdelemben tehát a kisebbségi képviselő számára is célszerű csatlakozni valamelyik esélyeshez. A másik megoldás az lenne, ha egy elveiben homogén kisebbség indítaná őket. Minthogy a kormányzó párt gyakorlatilag az egyetlen potens párt, a kisebbségi képviselő leginkább ezen belül érhet el befolyást. Általánosan jellemző viszont, hogy a képviselő és körzete között igen szoros kapcsolat áll fenn, s így a megválasztott nem politikai természetű érdekeket is sikerrel képviselhet.

A thatcheri központosító irányítás ellenére is igen nagy szerep jut a helyi kormányzatoknak. Befolyásuk az oktatás, rendfenntartás, lakásgazdálkodás, kultúra területén kiemelkedő. Szükségtelen bizonyítani, hogy helyi képviselőválasztás során milyen jó eséllyel indulhatnak a kisebbségek képviselői, legalábbis egyes körzetekben.

Az igazságszolgáltatás ugyancsak alapvető politikai csatározások területévé válhat a szokásjogon nyugvó államalakulatokban, így az Egyesült Királyságban is. A kisebbségek jelenléte tehát itt sem közömbös. Sajnos, a korábban már említett Commission for Racial Equality hatékony közreműködése ellenére sem sikerült még módosítani az immigrációt sújtó törvényeket (Id. Race Relations Act, 1976.).

Az oktatás területén bizonyos pozíciókat szerzett ugyan a kisebbség, mivel azonban az oktatási szisztéma egyenlőségjelet tesz a tanulók fajtája, bőrszíne közé, bizonytalan, hogy az ország ténylegesen mennyire tart igényt különböző kultúrájú ifjúság kinevelésére, azaz több kultúra egymás mellett élésére.

A kisebbségek politikai integrációja sem problémamentes. 1987 óta az Alsóházban négy, az Antillákról származó munkáspárti képviselő dolgozik, s a helyi kormányzatokban, tanácsadó testületekben ugyancsak szaporodik a színesbőrű szakemberek száma. Jelenlétük azonban még mindig specifikusnak tekinthető az országon belül. A politikai asszimiláció elsőrendű gátja az állampolgár tartózkodási és politikai jogai közötti ellentmondás. A választások során bebizonyosodott, hogy az integráció kérdésében csak az ellenzéki pártok és az etnikai kisebbségek között jött létre konszenzus. Nem elhanyagolható körülmény az sem, hogy az egyén integrációja nem azonos az egész közösségével, s ezen a ponton ugyancsak sürgető a több kultúra jogosultságának dűlőre vitele.

A következő évszázad demográfiai prognózisa és a várható munkaerősükséglet szembesülni kényszeríti az Egyesült Királyságot az etnikai kisebbségek asszimilációjának széleskörű megoldásával.

Crowley, John: Immigration et minorités ethniques au Royaume-Uni. = Esprit, 1991. 169. nr. 60-72.p.

K. J.

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Magyar Irodalom Kárpátalján

A szerző mindenekelőtt a kárpátaljai magyar irodalom második világháború utáni elzártságáról szól. Ez az oka annak, hogy oly kevés a róla szóló hiteles írás. Az első - máig érvényes - vele foglalkozó tanulmány csak 1970-ben jelent meg Kovács Vilmos és S. Benedek András tollából. A szerzőket az akkori hivatalosság elnémította, mivel kizárólag szovjet-kárpátukrajnai hangsúllyal kívánta hallani az ottani történeteket. Ez a szándék dominált a kárpátaljai magyar irodalom első negyven esztendejét bemutató Sugaras utakon (1984) című antológiában is, amely 35 szerzőtől közölt verset és prózát. Az antológia bevezetője és utószava arról beszél, hogy a kárpátontúli terület és Ukrajna egyesülésével teljesült az ott élők álma, és az "internacionalizmus és népbarátság eszméire építő szovjet társadalom" korlátlan lehetőséget biztosít a magyar nemzetiségnek és frissiben megszületett irodalmának is.

Ez - persze - nem így van, szögezi le a szerző. Bár a kárpátaljai magyar irodalomnak nincs szigorúan elkülöníthető hagyománya, mégis az egyetemes magyar kultúra helyi színekben gazdag örököse, ezredévre terjedő történelmi és sok száz éves irodalmi értékek továbbbívója. Trianon volt az az erő, amely annak idején szerteszórta az írástudókat a már-már táji irodalmi központtá szerveződött Ungvárról. A mégis ott maradók s az újonnan érkezők az induló szlovákiai magyar irodalmat gyarapították Kassához kapcsolódva (Rácz Pál, Darkó István, Simon Menyhért, Nátolyáné Jaczkó Olga, Tamás Mihály, Sáfáry László). Nemcsak szépírók, de történészek, jogászok, pedagógusok is munkálkodtak a két világháború között a kárpátaljai tájon.

Ha valahol, akkor itt, Kárpátalján a szovjet annexió miatt különösen nehéz volt a magyar irodalom indulása a II. világháború után. Deportálás, háború, emigráció bénítja a magyar szellemi életet, mely az államfordulat (1946) után szó szerint szétesett. Az első csehszlovák köztársaságban itt élő írók közül csak Sütő Kálmán maradt mindvégig Kárpátalján, de ő nem válhatott semmiképpen az induló kárpátaljai magyar irodalom szellemi mozdítójává sem személyes élete, sem pedig költészete miatt. A születő kárpátaljai irodalom első terméke Balla László Zengj hangosabban (1951) című versesfüzete volt, melynek történeti értéke, hogy egy népcsoport létezését és megmaradásra való igényét jelentette, szerény esztétikai értéke ellenére. Az akkori hivatalosság úgy vélte, Kárpátalján ezer évig nem volt magyar irodalom, s most sincsenek magyar írók, ezért fórumokra sincs szükség. Az 1945 májusában indult Munkás Újságot is már decemberben magyar tollforgatók híján megszüntették. A fiatal Balla László és a Kárpátontúli Terület Képtárát szervező Sándor László szállt szembe ezzel a felfogással, és az Új hang (1955), Szovjet Kárpátontúl (1955), Kárpáti elbeszélés (1956), Kárpátok (1958) című antológiákkal próbálta az űrt betölteni. Harmincnál többen jelentkeztek ezekben a gyűjteményekben, köztük Bakos Róza, B. Bihari

Sándor, Vántus Bertalan, Zsolt Ádám, Osvát Erzsébet, Sütő Kálmán, Sándor László, Szalai Borbála. Az újrateremtés vágyával indultak valamennyien. "Csak a nyelv volt adott, s a vele élés lehetősége - írja Gortvai Erzsébet. Ekkor nyíltak meg az első magyar nyelvű iskolák, jelentek meg az első magyar nyelvű tankönyvek és létrejött a Kárpátontúli Területi Kiadó magyar osztálya is. 1953-ban alakult Beregszászon egy öntevékeny színjátszócsoporthoz, s belőle alakult ki állami támogatással 1962-ben a Népszínház. 1963-ban az ungvári egyetemen megindult a magyar tanárok képzése. 1965-ben lett önálló az addig ukránból fordított Kárpáti Igaz Szó. A hatvanas évek első felére tehető tehát a magyar szellemi élet kialakulása.

Legfőbb mozgatója és évtizedeken keresztül szervezője és irányítója Balla László volt. Életútját részletesen ismerteti a szerző. Munkásságának mérlegét nehéz megvonni, mert "hiába tudta volna íróként a művészet, a nemzetiség igazabb útját, művelődéspolitikusként, szerkesztőként, szervezőként az akkori irányt szabó merev, dogmatikus szempontokat is érvényesítenie kellett". Számvetésében Balla László maga is kritikusan szól sok évtizedes munkájáról. Pál György munkája a Balla László-i élet példázat erejét emeli ki.

Balla Lászlótól eltérő életutat jár be Kovács Vilmos. 1957-ben jelent meg első verseskötete. Új volt a költői magatartása: nem harcos, nem agitatív, inkább megértő és meditáló. Inspirátora az ihlet. Közben az ungvári Kárpáti Kiadó magyar osztályának vezető szerkesztője, elsősorban mégis költő. Négy verseskötete jelent meg. Nagy vihart kavart a nemzeti önismeretet tápláló regénye, amellyel M. Takács Lajos szerint a kárpátaljai irodalom először került be az egyetemes magyar irodalomba. A Holnap is élünk (1956) és az S. Benedek Andrásal közösen írt - már említett - tanulmánya, amely az első szembenézés a valóságos kárpátaljai állapotokkal. Magyarul nem tudó, irodalomhoz nem értő pártbizottsági tagok "túlságos pesszimizmusáért", a "kellő pártosság" hiányáért bírálták Kovács Vilmost. Az őt ért támadások következtében az irodalmi élet peremére szorult, megfosztották a publikálás lehetőségétől, és 1977-ben - súlyos betegen - kénytelen volt Magyarországra áttelepülni. Szerzőtársának, S. Benedek Andrásnak sem lehetett maradása Kárpátalján. Gondolataikat, örökségüket az otthon maradó Vári Fábián László, Fodor Géza és Dupka György őrizte tovább.

A Kovács Vilmost és körét támadó írások a dogmatikus szemlélet jegyében születtek, úgy vélve, hogy csak az az igazán forradalmi magyar, ami a Szovjetunióban jött létre. Kovács Vilmos és tanítványai a magyar irodalom egészében gondolkodtak, a szlovákiai Irodalmi Szemlével, a Tiszatájjal, az Alfölddel, a Forrással tartották a kapcsolatot. A fiatal költői gárda - Balla Gyula, Balogh Balázs, Balla Teréz, Benedek András, Fábián László, Fodor Géza, Zselicki József, nagyobb részt az ungvári egyetem frissen indult magyar tanszékének hallgatói - már több nyelven tudott tájékozódni, s egy korszerű értelmiségi magatartás- és életforma kialakítására törekedett. De a Kovács Vilmost ért támadások valósággal megfojtották a hozzá közel álló, 1967-től oly eredményesen működő, sok fiatal formáló Forrás Stúdiót is. Kibontakozásuk évtizedeket késett.

A megszüntetett Forrás Stúdió nyomdokába 1971-ben lépett a József Attila Irodalmi Stúdió a Kárpáti Igaz Szó égisze alatt, melynek szervezője ugyanaz a szerkesztő volt, aki - talán nem is a maga jószántából - a Forrás Stúdiót szétverni segítette. Ha korlátok között is, de fenntartották a pangás éveit a kárpátaljai magyar írás folytonosságát. A szétvert Forrás Stúdió tagjai - Balla László hívása ellenére - csak a Balla D. Károly, Dupka György és Horváth Sándor által később újjászervezett József Attila Stúdió munkájába kapcsolódtak csak be.

A "pangás" éveit a hatvanas évek közepétől kezdve a merevedés és a pánszlávizmus jellemezte. 1968-ban 93 iskolában volt magyar a tanítási nyelv, 1981-ben már csak 62-ben. A kultúrpolitika is egyre inkább az ötvenes évek gyakorlatához tért vissza. A nemzetivel szemben az osztályadalmat hangsúlyozta, minden nemzeti megmozdulást a szovjet társadalomtól való elidegenedésnek, sőt nacionalizmusnak bélyegzett, s ezáltal passzív rezisztenciába, emigrációba, janicsárságba kényszerített sokakat.

Ennek a folyamatnak a peresztrojka vetett véget, mely nem érte azért készületlenül a kárpátaljai magyarság legjobbjait, s így 1989 februárjában a már működő beregszászi, ungvári, munkácsi, nagyszőlősi, gát-derceni irodalmi és művelődési körökből megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, mégpedig barátságban a megfelelő ukrán és ruszin szervezetekkel. Elfogadtatták a szovjet hatóságokkal a magyar nemzeti szimbólumok szabad használatát. Bevezették az iskolákban a magyar történelem kötelező oktatását, magyar nyelvű óvodák és iskolák nyíltak, a sajtóban magyar helységnevek jelentek meg, magyar történelmi emlékhelyeket avattak, és 1989. november 26-án Kárpátalja minden helységében gyertyák gyúltak és megkondultak a harangok az 1944-ben elhurcolt, lágerekben elpusztult magyarok emlékezetére.

1989 augusztusában megjelent Kárpátalja első magyar folyóirata, a Hatodik Síp. Főszerkesztője Balla D. Károly. Sok feladattal kell megbirkóznia a lapnak az élő szépirodalom közlése mellett. A hagyatékápolást, a szociográfia, a történelem, az emlékezések és a folklór közvetítését is vállalnia kell. Tervezik, hogy létrehozzák Dajka Gábor Társaság néven a kárpátaljai magyar irodalmárok "szabad társulását". Az alapítók - Balla D. Károly, Vári Fábián László, Horváth Sándor, Nagy Zoltán Mihály, Dalmay Árpád - elődjüknek tekintik az 1971-ben megszüntetett Forrás Stúdiót, s föl akarják használni a megszünt beregszászi Vörös Zászló Irodalmi Stúdió, valamint a József Attila Stúdió hagyományait is. Kárpátalján, Rákóczi földjén élve, a "pro libertate" szellemében kíván otthonot teremteni a Hatodik Síp gyarapodó írói tábora.

Czine Mihály: Magyar irodalom Kárpátalján = Tiszatáj, 1991. 8. sz. 65-80.p.

K. O.

A szláv írásbellel kezdettől az önálló makedón irodalmi nyelvig

Az angol nyelvű *Macedonian Review* 1990. évi, huszadik évfolyamában három cikk is foglalkozik a különös folyamattal, amelyet Reginald G. A. de Bray Bevezető a délszláv nyelvekbe c., 1980-ban megjelent művében így jellemez: ". . . a történelem iróniája, hogy épp annak a népnek modern nyelvét ismerték el legkésőbb önálló szláv nyelvként, amelynek ősei a szláv népek számára az első irodalmi nyelvet létrehozták."

Aharon Assa A művészet és az irodalom gyökerei Makedóniában c., erősen propagandisztikus, túlfűtött hangú cikkében a makedón művészet (építészet, murális- és ikonfestészet, ipar- és népművészet) belső, öntörvényű kifejlődése mellett tör lándzsát, mondván, hogy Makedónia olyannyira el volt zárva a környező európai és keleti civilizációktól, hogy még a bizánci hatás is épp csak "fedezhető" benne. A makedón kreativitás a nemzeti érzések kifejezője: a szomorúságot, a szenvedést, a jövőbe vetett hitet, a harciaságot és az erőt egyként sugározza. A templomi festészet a szigorú ikonográfiai kötöttségek mellett is realiztikus elemeket tartalmaz. Példaként erre a Skopje melletti Gorno Nereziben levő 12. századi Szent Panteleimon kolostor, a Prespa tó melletti kurbinovói Szent György-templom és a Skopje közelében levő Szent Demeter kolostor, más néven Marko Kolostora 14. századi freskói hozhatók fel.

Assa szerint a makedón művészet a korai szerb uralom, különösen Milutin király idején is tovább virágzik, s hatalmas belső erejének köszönhetően - titkos műhelyekben és eldugott kis kolostorokban rejtőzködve - az öt évszázados török uralom idején sem szűnik meg.

A szerző különös jelentőséget tulajdonít a népművészeteknek. A makedón nemzeti szellemet máig a népmesék, aforizmák és a "népi irodalom" egyéb termékei tükrözik a legsajátosabban. A makedón népköltészet összegyűjtése, rendszerezése és kiadása a múlt század közepén kezdődött. Különnéle kísérletek után 1861-ben Dimitar és Konstantin Miladinov Zágrábban adta ki az első makedón népköltészeti gyűjteményt. A két testvért harcias oktatási tevékenységéért Konstantinápolyban bebörtönözték és megölték. A makedón népköltészet a külföldi néprajztudósok és filozófusok érdeklődését is felkeltette: Vuk Karadžić 1815-ös Szerb népköltészetében több makedón népdalt publikált, de gyűjtöttek és közöltek makedón népköltészetet a zágrábi Kolo c. lapban, s foglalkoztak vele orosz és bolgár gyűjtők is. Georgi Hešmedzjev 1926-os, Szófiában publikált *Népdalok* c. művének előszavában így ír: "Nekünk, makedónoknak nincsenek piramisaink, sem szfinxeink. Olyasmink van, amit sem az idő, sem a természet erői, sem az agresszorok gonosz keze nem tud lerombolni . . . Ez az elpusztíthatatlan erő: a közösen megőrzött emlékezet, a népdalok leggazdagabb és legerőtelesebb öröksége."

Szerzőnk ezután felsorolja (az általa pontosabb dátumhoz nem kötött) 19. századi Nemzeti Megújulás irodalmi, nyelvészeti és oktatási törekvéseit. Róluk

bővebben és - úgy tűnik - pontosabban tájékozódhatunk Vasilé Aleksoskinak összeállításunk végén szereplő cikkéből.

A Macedonia Review 1990. 3. számának élén Vera Stojčevska-Antić A szláv irodalmak kölcsönhatásairól című cikke áll. Pontosabb lett volna a cím, ha a tartalomnak megfelelően hozzáteszi: a középkorban. A kapcsolatok áttekintésére, kissé megkésve, S. B. Bernštein szovjet nyelvész 1984-es Konstantin-Filosof i Mefodij (Cirill és Metód) c. művének bemutatása ad szerzőnknek alkalmat. Bernstein bevezetőjéből azt a figyelmeztetést emeli ki elsősorban, hogy nem szabad Európa 9. századi etnikai térképét 20. századi szemmel nézni, hanem Klement Ohridski korabeli állásfoglalását kell elfogadnunk: "egy sok-törzsű szláv nemzet" létezett Cirill és Metód idejében. Ugyancsak Bernštein írja: "A Cirill és Metód munkálkodásával kapcsolatos kéziratok interpretációit túlságosan gyakran befolyásolják a szerzők nemzeti elfogultságai, politikai és vallási meggyőződései." Klement Ohridski, Konstantin püspök és az ugyancsak ohridi Naum újonnan feltárt kézíratainak tanulmányozása megerősíti, hogy a Cirill és Metód által a 9. században létrehozott irodalmi nyelv a Thessaloniki körül lakó makedón szlávok nyelvjárásán alapul, de ezt a közös irodalmi nyelvet, amelyet - a korábbi vitákat most már egyértelműen eldöntve -, nyugodtan lehet ószlávoknak nevezni, a 19-11. században az egész szlávtság megértette.

Az előbb referált cikk szerzőjével ellentétben Stojčevska-Antić számos szlavinistára (Ostrogorski, Uspenski, Duičev, Mošin, Litavrin, Angelov) hivatkozva, az igen erős és evidens bizánci befolyás elfogadásának a híve.

Cirill és Metód munkáját, amelyet ők a morva és a pannóniai szlávok közt teljesítettek ki, Ohridban Klement és Naum folytatta tovább olyan későbbi tanítók és szentek sorát nyitva meg, mint Prokhor Phinski, Ivan Rilski, Joakim Osogovski, Gavril Lesnovski és mások. Ohrid a szláv kultúrák egységesítésében igen fontos szerepet játszott. Itt alakult ki Klement humanista iskolája, melyben Cirill és Metód, később Klement tanait Szent Pál, Szent András és Szent Erazmus eszméire alapozva oktatták. B. Koneski összegyűjtött munkáiban (Ohrid, 1961) Ohridot olyan nyitott ablakként említi, melyen át a bizánci kultúra beáramlott a szlávok világába. A szerb irodalmi nyelv is az addigra érsekséggé vált Ohrid iránymutatása alapján alakult ki Samoil cár idején. Priselkov, már 1913-as, a kijevi Oroszországról szóló művében leszögezi, hogy Ohridnak nagy szerepe volt az oroszok 989-ben lezajlott kereszténnyé válásában. Ohrid és Kijev kapcsolata azonban megszakadt, mikor Joan, aki ohridi érsekből kijevi metropolitává vált, 1037-ben meghalt, s a kijevi Oroszországban görög érsekség létesült. Számos korai orosz szövegről Speranski 1928-ban kimutatta, hogy makedóniai eredetű munkák alapján jött létre, így pl. a 11. és a 12. századi Tolstoj Psalterium. Ohrid a korai szerb és horvát kódexek keletkezésekor is forrásként vagy mintaként szolgált.

Ohrid mellett a ma Görögországhoz tartozó Athos-hegvi kolostorok szerepe is kiemelkedő. Az itteni Zograf kolostorban találták meg Naum legrégebbi szláv hagiográfiáját. Az itt letelepült örmény szerzetesek mellé később szerb, bolgár

és makedón szerzetesek is érkeztek. Nemcsak szülőföldjükkel tartottak fenn rendszeres kapcsolatokat, hanem az orosz kolostorokkal is.

A kölcsönhatások egészen az oszmán hódítás idejéig folyamatosan nyomon követhetők. A török hódoltság idején a Balkán térségében kulturálisan különös módon a görög befolyás erősödött meg.

A *Macedonian Review* harmadik, tárgyba vágó cikkét Vasilé Aleksoski írta a makedón irodalmi nyelv címmel. Ő is idézi de Brey megállapítását a makedón irodalmiság megkétszerezéséről. Ennek oka elsősorban a török elnyomás. A 19. századra a makedóniai köznyelv lényegesen eltávolodik attól a 9. századi állapottól, amely e szerzőnk szerint is az első ószláv szövegek alapjául szolgált.

Az 1850-es évektől a század végéig tart a Makedón Megújulás folyamata, amelynek során "kikristályosodik a makedón nemzeti és nyelvi identitás". Úgy tűnt akkor, hogy rövidesen létre lehet hozni egy hivatalos makedón nyelvi standardot. Ezt azonban a két balkáni háború, majd az első világháború megakadályozta, mert bár Makedónia megszabadult az öt évszázados török uralomtól, de "felszabadítói" azonnal szét is darabolták egymás között. A Szerbiához, majd Jugoszláviához került ország részben volt aránylag szabadabb lehetőség az irodalmi nyelv fejlesztésére. Ugyanitt, a második világháború után létrejött jugoszláv föderációba tartozó szabad Makedóniában dolgozták ki a mai irodalmi nyelv standard ábécéjét és nyelvtanát.

A szerző ezután hosszan visszatér az előzményekhez; belőlük azonban csak a legérdekesebb megállapításokat, illetve vitapontokat emeljük ki.

Igen fontosnak tartja ő is leszögezni, hogy szlávoknak, "Európa három nagy népe egyikének" első irodalmi nyelve Makedóniában keletkezett.

A 15. század végéig az az ószláv (más néven régi egyházi szláv) irodalmi nyelv volt használatban Makedóniában, amelyet Cirill és Metód alkotott meg. Időközben a beszélt népnyelv nagy mértékben eltávolodott e mintától: eltűntek az esetek, kihalt az infinitívusz, s a magánhangzók száma 11-ről 5-re csökkent. A világi írásos emlékekben népnyelvi alakok tűntek fel. Megkezdődött a mára szétvált szláv nyelvek közti jellegzetes különbségek kialakulása. Az első nyomtatott könyv, amely makedón szövegeket is tartalmaz, Danail 1794-ben Velencében kiadott négy nyelvű szótára: a Tetraglosson, amely Horace G. Lunt 1952-es makedón nyelvtanának bevezetője szerint "nem a szláv kultúra erősségének, hanem épp gyengeségének volt a bizonyítéka".

Ez a szerzőnk is a 19. századot tartja a makedón irodalmi nyelv fejlődése legfontosabb időszakának. Ekkor jelennek meg az első makedón nyelvű tankönyvek és nyelvtanok, s végképpen elhagyják az ószláv (a déli területeken a görög) nyelvet az irodalmiságból. A nyomtatott művek még főleg külföldön készülnek (Joakim Krhovski és Kiril Pejčinović népnyelven írott vallásos művei 1814-ben Thessalonikiben, illetve 1840-ben Budán). E nyomtatott művek tekintélyt biztosítanak az általuk használt népnyelvi formáknak.

A század második felére, a Makedón Megújulás idejére esnek a pánszláv mozgalmak. Érdekes, hogy miközben a különböző szláv nyelvek éppen karakte-

risztikusan fejlődnek és önállósulnak, a horvát és szlovén írók ún. Illir mozgalma közös szláv irodalmi nyelv létrehozásán fáradozik.

A makedón irodalmi nyelv kialakulása nyelvjárási viták története. Az ún. "közép-teória" politikai megfontolásoktól sem mentesen, közös török-ellenes éllel egy közös makedón-bolgár irodalmi nyelvet szorgalmazott. G. Pulevski és K. P. Misirkov az önálló makedón irodalmi nyelv megteremtésének híve volt. Pulevski 1880-ban Belgrádban adta ki A makedóniai szláv népesség nyelvének nyelv-tanát (Slavjano-naseljenska makedonska slovnica rečovska). Misirkov A makedóniai ügyekről (Za makedonckite raboti) címmel Szófiában adott ki egy elődászorozatot, a könyvet azonban elkobozták, s egyetlen fennmaradt példányra csak 1946-ban bukkant elő.

A balkáni háborúk időszaka, majd az "Égei Makedóniában" a Metaxa-rezsim a 30-as években, visszavetette az irodalmi nyelv fejlődését. A Görögország által elfoglalt területeken még a lakásokban is tilos volt makedónul beszélni, a makedón lakta területek nagyobb részében pedig a szerbhorvát volt a hivatalos nyelv. Valamelyes költészetet és drámai műveket azonban sikerült létrehozni és publikálni.

A hivatalos makedón nyelv Tito szorgalmazására a második világháború idején kapott polgárjogot. 1944. augusztus 2-án, a Prohor Phinski kolostorban megtartották Makedónia Nemzeti Felszabadítása Antifasiszta Tanácsának első ülését, ahol a makedón nyelvet az új makedón állam hivatalos nyelveként proklamálták. Jelenleg mintegy 2,5 millió ember beszél Jugoszláviában és "külföldön". A cikk záró mondata így szól: ". . . a nyelv tovább fejlődik, hacsak politikai okokból olyan külső erők, amelyek, sajnos, még mindig működésben vannak, fejlődését nem akadályozzák".

Assa, Aharon: The roots of art and literature in Makedonia. = Macedonian Review, 20. vol. 1990. 1-2. no. 19-30.p.

(Stojčevska-Antić, Vera) Stojčevska-Antič, Vera: On the influences among the Slavic literatures. = Macedonian Review, 20. vol. 1990. 3. no. 131-138.p.

Aleksoski, Vasilé: The Macedonian literary language. = Macedonian Review, 20. vol. 1990. 3. no. 170-185.p.

T. A.

Kisebbségek nyelvhasználata

Mi a nyelvcsere és hogyan történik?

A nyelvcsere világjelenség. A szerző szociológiai és nyelvészeti szempontból vizsgálja a nyelvet, és a két szempont közötti kapcsolatot is lényegesnek tartja. A szociolingvisztikai elmélet szerint a nyelv nem csupán autonóm rendszer, hanem kognitív tényezők, társadalmi funkciók és használati szokások is befolyást gyakorolhatnak struktúrájára. A szerző mindkét kérdést, a társadalmi és a nyelvészetit, főleg saját kutatásai alapján kívánja megvilágítani.

Társadalmi kérdések:

A II. világháború időszakát erős társadalmi változások jellemzik, s ezek következményeikben a nyelvi kisebbségek asszimilációjához is elvezettek. Az elmúlt két évszázadban a nyelv és a nemzet közötti kapcsolat igencsak átpolitizálódott, főleg Európában. Am az iparosodás és a nemzeti politika más-más hatással van a kisebbségbe került nyelvközösségekre. Fontos tehát megvizsgálni, hogy e feltételek miképpen befolyásolják az emberek értékrendszerét, nyelv iránti beállítódását. Az iménti "belső" tényezők megismerése alapján elég jól meg lehet érteni a nyelvcsere típusait, és meg lehet állapítani: mi segíti, illetve mi gátolja a nyelvcsere.

A szerző röviden bemutatja Felsőőr (Oberwart) esetét, ahol 1974 óta összesen hét évet töltött, és - az angolszász elméletet és módszert követve - a beilleszkedés és részvétel alapján próbálta megismerni az emberek mentalitását és nyelvi szokásait.

Noha Burgenland 1921 előtt magyar terület volt, az öt magyar község évszázadok óta nyelvszigetnek számított. A helyi rétegződést - etnikum szerint - vizsgálva, a földművelők magyarok voltak, zömmel reformátusok. Az értelmiségiek - a tanítók, orvosok, ügyvédek, állami tisztviselők - szintén magyarok. De a kisiparosok, kereskedők jómódú rétege már korábban is evangélikus és német nyelvű volt. Ők külön közösséget alkottak iskolával, hetilappal és templommal. Bár a napszámos munka, gyerekcsere, katonaság és kereskedelmi kapcsolatok révén valamennyire tudták egymás nyelvét, a két csoportnak teljesen eltérő értékrendszere volt. A német társadalom polgárosult volt, a pénz presztizsére épített, az aránylag szegény magyar gazdák viszont a földet, a munkát és kisnemességüket becsülték. A két csoport lenézte egymást, és nagyon ritka volt közöttük a házasság.

Burgenland Ausztriához való csatolása után az értelmiségi réteg Magyarországra menekült, inkább csak a parasztság maradt meg a faluban, de továbbra is elzárkózott a német nyelvűektől. A helyzet a második világháború után változott meg jelentősen, amikor az iparosodás és a jólét Burgenlandot is elérte. Új életlehetőségek nyíltak, főleg a fiatalok számára. Hagyományos értékrendszerüket elhagyták, új tisztviselő- és munkásidentitásukat mind teljesebben fejezte ki

a német nyelv. A magyar nyelv a parasztok, a Kelet nyelve, a múlt, a szegénység szimbólumává vált. A német viszont a társadalmi nobilitást szimbolizálta. A fogyasztás, viselkedés és nyelvhasználat tekintetében jelentős konfliktusok alakultak ki a népcsoport egyes generációi között.

A szerző 1974-ben mérte fel az ősi nyelvhasználati szokásokat. Táblázatban mutatja meg, hogy az egyes adatközlők milyen nyelven beszéltek embertársaikkal. Megfigyelhető, hogy minél fiatalabb a beszélő, annál több partner vonatkozásában használja a német nyelvet. Kiderült az is, hogy a református istentisztelet áll legmesszebb a "német világtól". Különböző nemcsak az életkor határozza meg a nyelvhasználatot. A társadalmi kapcsolatok láncolatát vizsgálva, a földműves emberek lényegesen gyakrabban beszélnek magyarul, függetlenül az életkortól. Mivel az öregek otthon megkövetelték a magyar nyelv használatát, a fiatalok amolyan családi nyelvnek tartják anyanyelvüket, a német viszont a hatalom és a szaktekintély nyelvévé vált. Ezt bizonyítja a beszéd közbeni gyakori nyelvváltás. Így ábrázolható az a belső folyamat, amelynek következtében a magyar nyelv szerepe jelentősen csökkent Felsőőrön. Ez azonban csak egyik változata a nyelvcserének.

A romániai szászok között is van kétnyelvűség és nyelvcseré, de egészen más jellegű. A román-német falvakban évszázadok óta élő szászok gazdag, tőkés földművesek voltak. A román jobbágyokkal és később részes bérlőkkel szemben ők voltak a domináns falusi réteg. Az 1970-es évek végén végzett felmérések azt mutatják, hogy tekintélyük nem csökkent sokat, noha a háború utáni kitelepítések, központosítás, iparosítás miatt gyakorlatilag már alig volt társadalmi különbség a falusi románok és szászok között. A szászok közül sokan megőrizték a német nyelvet, mivel ez kapcsolta őket egy gazdaságilag fejlett Nyugat-Németországhoz. Nyelvcseré mégis van a fiatalok között, de - a felsőőrivel ellentétben - a román csak az állam és a munkahely nyelve, nem számít presztizsnyelvnek.

Mindkét típusra világszerte számos példa akad.

Nyelvészeti kérdések:

A hagyományos szociolingvisztikai elmélet szerint, ahol csökken a funkció és a használat, ott a bonyolult vagy a sajátos nyelvi szerkezetek kiesése várható. A szerző adatai azt mutatják, hogy ez az elmélet túlzottan leegyszerűsített. A funkció és a szerkezet közötti kapcsolat inkább ellentmondásos, és ebben a kapcsolatban a nyelv szimbolikus jelentősége is fontos.

Három fonológiai változót vizsgál meg a szerző. Mindegyiknek két (időnként három) változata létezik. Az egyik közelíti a magyar köz- illetve irodalmi nyelvet, a másik a helyi tájszólást jellemzi (1. változó: gy/dzs, ty/cs - 2. változó: el/je igekötő - 3. változó: a/e határozott névelő). Két situációban, egy formális interjúban és egy kötetlen családi beszélgetésben azt vizsgálta a szerző, hogy milyen gyakran fordulnak elő a tájszólásra jellemző változatok a köznyelvekhez képest. Az öregebbek a tájszólási változatokat egymás között használják, a köznyelveket az interjúban. A szociolingvisztikai elmélet "jóslata" ellenére a fiataloknál

sem estek ki a köznyelvi formák, bár következetlenül, váltogatva használják őket. A szerző értelmezése szerint a fiatalok tudják ugyan a köznyelvi változatokat, de ezek formalitást jelző funkcióját számukra már a német nyelv tölti be.

A szabad beszédből származó adatok, melyeket öt igeképzőt vizsgálva kapott a szerző, arra a meglepő eredményre vezettek, hogy a fiatalok - miközben bizonyos képzőket már nem is ismernek, vagy más szemantikával használnak - mégis elég sok olyan összetett szót képeznek, amely nincs meg sem a magyar köznyelvben, sem az öregek beszédében, sem a német mintában. A nyelvcsere tehát nemcsak nyelvsorvadáshoz, hanem a nyelv újraalkotásához is vezethet.

Gal, Susan: Mi a nyelvcsere és hogyan történik? = Regio, 2. évf. 1991. 1. sz. 66-76.p.

K. O.

Beszélni - gondolkodni - írni. Ellentmondások egy négy nyelvű országban

A négy nyelvű Svájcban a legtöbben tájszólásban beszélnek, lett légyen szó a német vagy a francia Svájcra, akár Tessin vidékéről.

A nyelvi helyzet egyrészt történeti képződmény, másrészt politikailag is színezett és terhezt. A hétköznapi Svájc nem "képeskönyv-ország", ahogy sokszor beállítják. Az eltérő kulturális örökség ellenére - vagy éppen a naponta megsza- vazott egység eredményeként - a lakosság mégis összetart, s azt sem szereti, ha "félresikerült nációnak" tekintik.

A szerző kiadói tapasztalatai alapján állítja, hogy a nyelvi és kulturális hova- tartozás igen komplex probléma, minthogy a dolgozatának címébe emelt három fogalom mélyen összefügg. A nyelv a gondolkodás mozgatója - mondta a nyelvi filozófus L. Wittgenstein. Ez a svájci helyzetre alkalmazva azt jelenti, hogy senki sem dönthet "büntetlenül" arról, főleg ha író emberről van szó, irodalmi nyelvet vagy tájszólást használ-e művében. A nyelvtani megoldások, a mondatok mö- gött ui. gondolkodási rendszer húzódik meg, azaz a gondolkodásnak olyan je- lekkkel kifejezett rendszere, amely a közvetlen környezettel való tökéletes megér- tést szolgálja. Ha e jelek a tájszólásban gyökereznek, a megértés köre különö- sen szűk lehet.

Már Gottfried Keller is többször érintette ezt a problémát. Úgy foglalt állást, hogy ne tekintsék műveit valami sajátos svájci irodalom termékeinek, ő azzal a szándékkal írta őket, hogy a határokon túl is olvasóra-megértőre találjanak. A múlt századi Svájcban egyébként német kultusz volt: a németországi republiká- nus menekülteket azonnal befogadták, a német kultúrával való foglalkozás a műveltség jelének számított, a német császár látogatásakor kritikátlanul rajong- tak mindenért, ami a valódi német földről jött. F. Staub 1862-ben ezért még úgy vélte, hogy a svájci nyelvjárások visszavonhatatlanul el fognak múlni, s ez lesz az az ár, amit fizetni kell a haladásért, az iparosodásért stb.

A mai helyzet ezzel szemben egészen meglepő képet mutat. A hochdeutsch a "szörnyeteg-ember nyelvéné" minősült át, egyfajta ellenségkép része lett. Max

Frisch azt jegyezte fel naplójában, hogy tájszólásban nemcsak kényelmesebb beszélni, hanem egyfajta cinkosságot, felgyűrt-ingujjas közelséget is teremt használói számára. A luzerni származású müncheni író, Kuno Räber arra a kérdésre, hogy a Római Svájci Intézetben hivatalos munkanyelvként a francia és olasz mellett az irodalmi németet is bevezessék-e, azt válaszolta, hogy csak svájci-németet szabad, mindegy a bázelit-e (Baseldytsch) vagy más tájszólást. Azt is hozzátette érvként, hogy ezek a tájszólások régebbiek, mint a hochdeutsch, s jobban szolgálják a kulturális egyénítést, mint az importnyelv.

Az ilyen "svájci-német sovinizmus" persze nem veszélytelen - legalábbis egy-egy könyvkiadó anyagi helyzetére nézve. A 300 ezres svájci-német olvasói körben egy új irodalmi műből talán el lehet adni 1-2 ezer példányt, de ebből megélni nem lehet. A deutschmark viszont aligha fog dőlni svájci-német dialektusú műre. A fiatal svájci írók ennek ellenére előszeretettel használják a szabályozatlan, nyelvtanilag gyalultatlan köznyelvi-tájszólási "munkaeszközt". E szokásnak múltja is van. Robert Walser (1878-1956) a huszas években részletesen megmagyarázta németországi szerkesztőjének, a "gnagi" szó a svájciaknak olyan, mint amikor a német főtt csülköt rendel (ami elég gyakori). Kifejező a Dürrenmatt-tal megesett történet is. A nagy Romulust próbálták német színpadon, s a rendező kifogásolta, hogy Romulus szolgálójától "Morgenessen!" szólítással rendeli a reggelit. Dürrenmatt dühösen elrohant, s másnap szövegváltozást kért: mikor Romulus fenti módon kéri reggelijét, a szolga "Das Frühstück"-kifejezései ríposztózik, mire Romulus rákiált, hogy "saját házában ő dönti el, mi számít klasszikus latinnak".

A probléma azonban nem csak svájci-német viszonylatban merül fel. C. F. Ramuz (1878-1947) harminc oldalas felháborodott iratban utasította vissza azt a feltételezést, hogy "szándékosan" írta rossz franciasággal. A célja az volt, hogy a lehető legvalóságosabban adja vissza, milyen is a vaudi gondolkodás és érzélemvilág. S valóban: Ramuz inkább kerülte a tájnyelvi fordulokat, de a franciája mégis vaudi francia volt.

Velük szemben Ludwig Hohl, aki Genf környékén élt, élesen elutasította a nyelvjárás mindent előntő divatját, s úgy fogalmazott, a dolog azon múlik, tudatosan használják-e az alkotók vagy "nyelvi impotenciából". Ezzel együtt ő is azt mondta, hogy "elég neki a jó németesség, a német német már sok a jóból".

Néha a szövetségi német kulturális tényezők a svájci német öntudatra úgy reagálnak, mint a "visszautasított völegény".

Az osztrák tájszólást még tolerálják, róla nem állhat a Duden-ban, hogy "így csak Svájcban", - a svájci mindig a jópofa bohócnak számított a német átlagutadatban.

A hétköznapi életben megint más a helyzet a svájciak körében is. A svájci német, ha gyereket franciára akarja taníttatni, nem olyan vidékre küldi, ahol tájszólás dívik, hanem Neuchatelbe. És ugyanígy a francia vagy olasz svájci sem tájszólásra kívánja a német esetében taníttatni fiát-lányát, különösen ha ezzel közvetítőt remél szerezni a (nagy)német kultúrához.

A francia Svájcban nincs akkora távolság az irodalmi és a tájszólásban beszélt francia között, s ezért az ottaniak nem egészen tudják hova tenni a német honfitársaik "csúnya" németjét. Ez a két nyelvi közösség között távolságot szül vagy növel. Dürrenmatt szerint az a felfoghatatlan számukra, miért nem "igyekeznek" a svájci német helyes, korrekt németességgel beszélni. E távolság nem a kíváncsiságot, hanem az érdektelenséget fokozza, márpedig minden kulturális eszköznek alapvetően az emberek közeledését kellene szolgálnia.

Keckeis, Peter: Sprechen, denken, schreiben. Widersprüche in einem vier-sprachigen Land. = Warum brauchen wir unsere Landessprachen? Vorträge gehalten anlässlich der Jahresversammlung 1987. der Schweizerischen Akademie der Geisteswissenschaften. 25-37.p.

S. P.

Az aráni nyelv - újlatin dialektus a Pireneusokban

A Pireneusok egyetlen, Északra - az Atlanti part irányába - nyíló völgye a 620 km² területű Val d'Aran, amely Katalóniában, a francia határ mentén található. Régi útvonal köti össze a franciaországi Toulouse-zal, belkatalán összeköttetésként csak 1924-ben épült hágóút. A fekvése ellenére mindig is Spanyolországhoz tartozott vidék őslakosai az okcitan dialektusok egyik legrégebbi változatát beszélik. Ez elzártsága folytán érintetlenebb állapotban maradt fenn a gyakorlatilag teljesen elfranciásított rokonaik nyelvénél a francia Felső-Garonne megyében.

A Val d'Aran és földművelő-pásztorokó népe a 12. századtól szerepel a kútfőkben. Mai, kb. hatezer lakosa (1981-es adat) kilenc településen él. Az elnyúló völgy két központja: Salardu és Vielha. Népsűrűsége 9,6 km². A bevándorlás és az elvándorlás csak az utóbbi évtizedekben erősödött fel. Tény, hogy az őslakosság jelenleg eléggé elöregedett. A gazdálkodás hagyományos súlyát a turizmus váltotta fel.

1986-ban a helyi nyelvtudományi intézet igényes szociolingvisztikai felmérést végzett a völgyben. A reprezentativitás elért szintje (a lakosság 50 százalékán felül) párját ritkítja a hasonló vizsgálódások között. A felmérés a következő adatokat szolgáltatta:

A helyi születésűek aránya alig haladja meg a kétharmadot, bár a kórházi szülések rendszere bizonyos többletet elfed e tekintetben. A bevándorlók többsége a katalán vidékekről, kisebb részben Andalúziából és egyéb helyről érkezik. A munkamegosztás terén nem egészen 30 százalékos a turisztikai szolgáltatásoké, jó 20 százalék a kereskedelemé. Az energiaszolgáltatás 11, a mező- és erdőgazdasági 14 százalékot képvisel a foglalkoztatottságban. (Ipar gyakorlatilag ma nincs.)

Életkor tekintetében minden tizedik lakos tíz év alatti, de némely településen ez a korosztály szinte teljesen hiányzik. A középgenerációkban az elvándoroltak

helyét a bevándorlók töltik ki. Az anyanyelv kérdésében közel 60 százalék vállalja az aránit (enyhén magasabban az őslakosok aránvánál), szűken 30 százalék a kasztíliait és majdnem 9 százalék a katalánt. A vegyesnyelvűség kommunikációs erőterében az aránit beszéli 81, érti 14 százalék; majdnem 60 százalék használja rendszeresen, 10 a második nyelv szintjén, 14 százalék pedig alkalmoszerűen él vele. Írásban aktív 9, az olvasásban 23,5 százalék. Életkor és foglalkozás szerint mindez természetesen többféleképpen szóródik. Emellett szinte mindenki egységesen beszéli a kasztíliait, 90 százalékban pedig a katalánt, és a francia is elég erősen frekvenciát.

A katalán regionális alkotmány 1979-ben ismerte el és helyezte védelem alá az aráni nyelv jogait. A rendelkezések előirányozták iskolai tanítását és hivatalos használatát. E figyelem előterében vált követelővé az írásnyelv egységesítése is, amelyen 1981 óta dolgoznak az illetékesek. Az autochton írásmód-elemek átmentése és az iberoromán környezet kényszerei itt természetesen ütköznek. Az aráni kötelező oktatását az 1986/87-es tanévben indították el, heti két órában. (Ezzel szemben 9 az óraszám a katalánnak, a fennmaradó órákban pedig kasztíliai nyelven oktatnak.) Ma már azonban valamennyi pedagógustól megkívánják az aráni nyelv ismeretét, akik közül közel 40-40 százalék képviseli az aráni, illetve a katalán etnikumot. Az aráni nyelv iskolai súlyának növelését a pedagógusok körében egyelőre valamivel többen ellenzik, mint amennyien kívánják. (18 százalékban így differenciálnak: csak az etnikum számára legyen az oktatás nyelve.) A szélesebb közvélemény óriási többségben csak a nyelv oktatását tartja célszerűnek, tanítási nyelvként a kasztíliait (és nem a katalánt) helyezi előtérbe.

Az aráni nyelv újkeletű felkarolása mindazonáltal elég későn következett be, és féltő, hogy az etnikai bázis látható fogyatkozása folytán nem lesz tartós súlya a vidéken. Viszont éppen ideje volt, hogy az Ibériai-félsziget kisebbségi nyelveinek sorában az aráni, amelyet a nyelvtudomány is alig vett eddig tudomásul, szintén megkapja az őt megillető jogokat.

Born, Joachim: Aranesisch - Dialekt einer romanischsprachigen Minderheit in den Pyrenäen. = Europa Ethnica, 48. Jg. 1991. 2.H. 57-65.p.

K. S.

Kisebbségek kultúrája

Szerb-magyar kulturális kapcsolatok a dualizmus korában (Jegyzetek egy problémafőlvetés ürügyén)

Fried István tanulmánya a szerb-magyar irodalmi kapcsolatok 1867 és 1918 közötti alakulását vizsgálja. Eközben számos ellentmondásos tényezőbe ütközik a kutató:

1. az egymásról való előítéletes gondolkodás a korabeli sajtóban;
2. a magyar értekezők tájékozatlansága a szerb-horvát irodalom eseménytörténetében;
3. a magyar olvasó gyakran csak közvetve, külföldi híryanagok fordításaiból ismeri a Balkán viharzó eseményeit;
4. főlegedtt az érdeklődés a "tartományok", elsősorban Bosznia-Hercegovina kultúrája, történelme, folklórja iránt;
5. a recepció módszerével él leginkább a korabeli sajtó: egy adott nemzeti irodalmi jelenséget a maga konvenciói és a kulturális viszonyai közé illeszt be átvevő félként.

Bár különféle típusú kapcsolatok nincsenek megfelelő módon besorolva a komparatiztika fogalmi struktúrájába, nyilvánvaló, hogy az együttélő népek kulturái hol rejtettebb, hol nyíltabb utakon hatnak az egyes írói életművekre, s alakítanak ki bennük irodalom vagy népköltészet meghatározta népszemléletet. A szerb-magyar irodalmi érintkezések alakulása kapcsolatban van a szerb-magyar politikai viszony kialakulásával is, de az irodalmi kapcsolatok nem kizárólagos függvényei a politikai viszonyoknak. Kölcsönös fordításirodalom, hírlapok érdeklődése, az irodalmi barátkozás megannyi látványos gesztusa, számos kiadványcsere jelzi a dualizmus korában az irodalmi találkozások létét. Mindent tekintetbe véve a szerző a legtágabb fogalomkörben véli kijelölhetőnek az irodalmi kapcsolatokat. Ezért az útbeszámolókat, (a Balkán-félszigetről, Bosznia-Hercegovináról) és a közvetett kapcsolatokat (német, angol, francia források a délszláv költészetről) sem zárja ki teljesen, mivel ezek sokszor megbízhatóbb ismereteket adtak a szerb vagy horvát folklórról, mint a mindkét nyelvben otthonos Margalits Ede vagy Radics György műfordításai.

A kapcsolatok osztályozásakor nem hagyható figyelmen kívül a kapcsolatfelvétel indítókai, célja és eszközválasztéka sem. Így egyfelől a szorosabb értelemben vett irodalmi kapcsolatokról lehet szólni, másfelől a publicisztikai vonatkozásokról is. A XIX. század vége felé egyre kevesebb olyan képviselője van mindkét kultúrának, aki egyformán ismerné a magyar és a szerbhorvát nyelvet. A szerb-magyar kapcsolatok historikumában kezdettől fogva jelen van a "köztes" tényező, a közvetítő nyelv (pl. Szász Károly műfordításai). Jókai ebben a tekintetben is kivétel, mert bár egyetlen szláv nyelvet sem tudott, Antonije Hadžić szinte munkatársi segítségével dolgozott.

A XIX. század második felének szerb-magyar (s általában délszláv-magyar) művelődési kapcsolataiban tallózva kitetszik, hogy a magyar érdeklődés a szerbek és a horvátok s részben a szlovének folklórja iránt, illetve a szerb érdeklődés a magyar irodalom és színház iránt állandónak mondható. Külön hangsúllyal

említi a szerző a magyar történeti-folklorisztikai kutatás szerb-horvát vonatkozásait, valamint a Letopis Matice Srpske című folyóiratban megjelenő szerb kutatás magyar anyagainak sokrétűségét. Számos példát emel ki a szerző, többek között Hodinka Antal Szerbia című cikkét, a Kisfaludy Társaság programját, Antonije Hadžić levelét, akinek halálakor Vargha Gyula így ír: "Utolsó halottunk Hadzsics Antal volt, kiben a Vitkovics Mihályok lelke élt, s ki haláláig hű munkálója maradt a magyar-szerb testvériségnek."

1887-ben jelenik meg a nemzetközi figyelemre számot tartó *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, Hermann Antal szerkesztésében. Vállalkozása nagy-szabású kísérlet általában a komparatistikai gondolkodás meghonosítására. "A folyóirat arra törekszik, hogy teljesen pártatlan és előítéletektől mentes legyen, és mindig a hamisítatlan igazság s a tudományos objektivitás vezesse" - volt az orgánus célkitűzése, amelynek jegyében és összhangban a korábbi folklorisztikai előtanulmányokkal, a magyar népköltészet tematikai tárgyalását úgy végzi, hogy más népköltészetek motívumrendszerébe - közöttük bőséggel a szerbekébe - ágyazza be. Ugyanakkor a *Heimische Völkerstimmen* című sorozatában népköltészeti fordításokat is közöl.

A népköltészet fordítása más folyóiratoknak is szívügye. A Vasárnapi Újság, a Fővárosi Lapok, a Hazánk és a Külföld szinte minden évfolyamában közöl szerb vagy horvát népdalt, beszámolt a szerb és horvát népszokásokról, történelmi vagy földrajzi tanulmányt, bár Gyulai Pál még így is joggal jegyzte meg egy helyütt: "Sajnálhatni, hogy a szerb műköltészet termékei kevesebb átültetőre találtak nálunk."

A magyar publicisztika mellett a kulturális kapcsolatok fontosságát a történelmi és irodalmi tanulmányok sora is igazolja a tudományos folyóiratokban. A budapesti egyetemen 1915-ben létesült horvát nyelvi és irodalmi tanszék, amelyet Margalits Ede vezetett.

Szerb antológiákban, önálló kiadványokban és folyóiratokban számottevőek a magyar nép- és műköltészeti fordítások. Egészen különleges helyet foglal el a szerb-magyar és általában a délszláv-magyar komparatistikában az *Oszták-Magyar Monarchia* írásában és képben című többkötetes mű. Politikai céljának helyessége és időszerűsége vitatható, de szerkesztőjének a kulturális fejezetekhez sikerült a kérdés legjobb szakembereit megnyernie, s így a magyarul, németül és szláv nyelveken olvasó nagyközönség biztos és máig érvényes információkat kaphatott.

A magyar fordítások mennyisége ellenére - a népköltészetet kivéve - mégsem ébred intenzív érdeklődés a szerb és a horvát irodalom iránt. Egyébként csak terjedelmes bibliográfia tudná számba venni Laza Kostičićól Branislav Nušićig, Petar Petrović Njegoštól Jovan Dučićig magyarra fordított délszláv műalkotásokat. Sajnos, a mennyiség nem jelent egyben minőséget is. Az 1870-től megjelenő *Ethnographia* című folyóirat kiadásával új lendületet kap a folklorisztika, s hamarosan ez a tudományág válik a legeredményesebb területévé a délszláv-magyar kapcsolatoknak.

A délszláv tárgyú történeti kutatásoknak szorosabb kapcsolata van a politikával, a nemzeti-nemzetiségi küzdelmekkel. A szerző a Századok című folyóirat hasábjairól számos olyan példát idéz, amelyből mind az együttműködés előmozdítását, mind a látványos és kevésbé látványos baráti gesztusokat mind pedig a nemzeti és nemzetiségi küzdelmeket illetően alkothatott magának képet a korabeli olvasó.

A Balkán-kérdés kiéleződése következtében monográfiák, szépirodalmi művek sora tanúskodik a kölcsönös ismerkedési és nézeteket tisztázni akaró szándékokról. Ezzel kapcsolatban Jókai Mór kiemelkedő szerepére hívja fel a szerző a figyelmet, minthogy ő az elsők között ismeri fel a nacionalizmus nemzetgyilkos, kapcsolatmérgező hatását. Parlamenti beszédeiben és egyéb megnyilatkozásaiban is mindig a vitás kérdések békés megoldását javasolja. Jókai Mór regényeiben sok tekintetben helyesen irányította a magyar és szerb olvasók érdeklődését.

Ha a korszak (1867-1918) szerb ajkú lakosságának kultúrájáról pontos képet kívánunk kapni, nem szabad elfeledkezni a kétnyelvűségről, a két kultúrában való aktív részvételről.

Míg a politikai mozgalmak inkább a monarchia népeinek érdekei között feszülő ellentéteket hangsúlyozták, a kulturális területen akkor is - olykor éppen az uralkodó áramlat ellenében - a kölcsönhatások, a párhuzamok, a kapcsolatok ki-domborítása volt az értekezők és a fordítók célja.

Fried István: Szerb-magyar kulturális kapcsolatok a dualizmus korában. = Lé-tünk, 1991. 1-2. sz. 31-49.p.

K. O.

A magyar nyelv és kultúra hatása a balkáni nyelvekre és kultúrákra

Az alább referált cikk eredetileg előadásként hangzott el a VII. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson (Debrecen, 1990. augusztus 29.).

"A kultúra mibenlétének, szerkezetének és szerepének tanulmányozása során" derült ki: a nyelv sem függetleníthető az emberek viselkedését befolyásoló kultúra egyéb rendszereitől. Valamennyi nyelv "külön világ", az egyes népekre jellemző beszédmódok "kultúrájuk metafizikájára, világnézetükre utalnak".

"A különböző nyelvek nemcsak genetikai rokonságuk szerint csoportosíthatók, hanem azoknak a kultúráknak a hasonlósága alapján is, amelyeknek a részei." Az előbbi a nyelvek genetikai rokonságuk alapján történő - egyszersmind: formális - megközelítése, az utóbbi pedig az areális megkülönböztetés.

Az európai nyelveknek ezt az areális szempontú, tehát történelmi kapcsolataikat, társadalmi légkörüket és politikai helyzetüket is figyelembe vevő csoportosítását Décsy Gyula végezte el a legkorszerűbben (Die linguistische Struktur Europas), aki "a magyar nyelvet a dunai közösségbe helyezi a cseh, a szlovák, a szlovén és a szerbhorvát nyelvvel együtt. A balkáni közösségbe a román, a moldován, a bolgár, a macedon, a görög és a török nyelvet sorolja."

Ennek a besorolásnak - a történelmi és a földrajzi-politikai folyamatokat-változásokat tekintve - vannak vitatható pontjai (a szerb inkább balkáni, a horvát inkább dunai; a román és - részben - a moldován csak történelmi-politikai szempontból balkáni; a török csak a középkor folyamán vált balkánivá).

A szerző ezt követően áttekinti a történelmi Magyarország déli határainak változásait a honfoglalástól egészen 1920-ig, illetve Trianontól kezdve napjainkig, s e változások tükrében vizsgálja a magyar nyelvnek a balkáni nyelvekhez viszonyított, vice-versa többször módosult areális helyzetét. Ebből következik: a magyar nyelvnek a balkáni nyelvekre gyakorolt, túlnyomórészt szóátvételekben kimutatható hatását illetően idő- és intenzitásbeli különbségeket kell észrevennünk. "A legerősebb magyar hatás a szerbhorvát és a román nyelvet érte, azzal, hogy a horvát kultúrába több magyar elem jutott, mint a szerbbe. Viszonylag számos magyar vonása van a bolgár kultúrának is." A szóban forgó szóátvételekről több monográfia tájékoztat (Hadrovics László a szerbhorvát, Tamás Lajos a román, Décsy Gyula a bolgár nyelv által átvett magyar elemeket dolgozta fel.) A Balázs János által szerkesztett *Nyelvünk a Duna-tájon* (1989) c. gyűjtemény is jelentős ebből a szempontból. Az imént felsorolt nyelveken kívül más balkáni nyelvek esetében csak közvetett magyar nyelvi hatásokat lehet kimutatni.

A cikk második fele példákat közöl, hogy miként terjedtek el a balkáni "areában" egyes magyar szók (város, szállás, bíró, paprikás, sátor, sajka), túlnyomórészt olyanok, amelyek a magyarban is szókölcsonzések (a város a perzsából, a paprika a szerbhorvátból, a sátor az ótörökből, a sajka az olaszból került a magyarba). E példákat a szerző az átvétel időpontjának kultur- és gazdaságtörténeti körülményeibe ágyazza bele.

A magyar hatás ezen felül számos balkáni helynévben (Veliki Bečkerek, Piroš) és magyar köznévre, illetve helységnévre visszamenő személynévben (Savbovljev, Kurucin, illetve Segedinac, Moholac stb.) mutatkozik meg.

Molnár Csikós László: A magyar nyelv és kultúra hatása a balkáni nyelvekre és kultúrákra. = Híd, 55. évf. 1991. 1. sz. 75-78.p.

F. T.

A ruszlnokkal foglalkozó kutatások tíz éve: eredmények és tervek

A szerző első ízben 1974-ben publikálta témába vágó historiográfiai szemlét, most ennek folytatását nyújtja az 1975-1984 közötti évtizedről.

E tíz év annyira gazdag termést hozott, hogy jogosan nevezhető a ruszínológiai kutatások reneszánszának. Összesen kétszáz publikációt, részben könyvjellegűt tudott a szerző számba venni. Az eredmények két egymástól független tényezőnek köszönhetőek. A négy ruszinok lakta térség - Kárpátalja a Szovjetunióban, Eperjes vidéke Csehszlovákiában, a Iomák terület Lengyelországban és a jugoszláviai Bácska és Szerémség - (talán a lengyel terület kivételével) meglehetősen sokat tett a ruszín kutatások támogatására. A másik ok: az Egye-

sült Államokban a ruszinokhoz etnikailag kötődő kutatógárda jelent meg, s emelte szembetűnően a kutatások tudományos minőségét.

Az elmúlt időszakban több részbibliográfia, gyűjteményi katalógus látott napvilágot, de változatlanul hiányzik egy átfogó ruszin nemzeti, illetve szakbibliográfia (az egyes régiókban ugyan vannak helyi jellegűek, de ezek nem pótolják az átfogó bibliográfiát). Újabban igényes szakfolyóiratok indultak (Zapysky/Naukovi zapysky, Eperjes, 1972-, Tvorčosc, Újvidék, 1975- stb.), de közülük is kiemelkedik a Svidniki Ukrán Kulturális Múzeum (Csehszlovákia) által indított Naukovyj zbirnyk. 1965-től évente jelent meg, 1976 után terjedelme legalábbis megduplázódott, kötetenként 400-1300 oldalt tesz ki. Nemcsak igényes dolgozatokat, hanem a ruszin múlt tanulmányozása szempontjából elsőrangú forrásokat is publikál. (I. A. Stavrovs'kyj: Pedagógia, 1846; Bukvar, 1771; V. Dohovyč: Poemata, 1832 stb.).

A kutatások tematikáját illetően a humán tárgyak (nyelv- és irodalomtudomány, néprajz) vezetnek. A lengyel akadémiai kiadó a nyolcvanas évek első felében hatkötetes bojko nyelvjárás atlaszt adott ki, Ungváron pedig háromkötetes összefoglalást jelentettek meg a ruszin nyelv magyar jövevényszavairól stb. A nyelvtudományi kutatások tematikája is kibővült (nyelvtörténet: Dezső L., nyelvészológia: P. R. Magocsi, A. Dulicenko).

A szovjet kutatóknak köszönhetően több népdal-, népballada- és népmese-gyűjtemény látott napvilágot, Újvidéken facsimile formában tették közzé M. Vrabel 1890-ből származó népköltészeti gyűjteményét.

Szlovákiai kiadók hét-, illetve háromkötetes népzenei gyűjteménnyel léptek színre. A nagy érdeklődésre való tekintettel több monográfia foglalkozott a ruszin fatemplom-építészettel. Az irodalomtudomány áttekintő és személyi monográfiákat produkált, s emellett több, már klasszikusnak elismert író könyvei is újra megjelentek (V. Dohovyč, H. Kostel'nik, V. Grendža-Dons'kyj stb.).

Oroszul is kiadták a kárpátaljai városok és falvak történetét összefoglaló lexikont: a feltárt régészeti emlékek alapján két monográfia dolgozza fel a VI-XIII. század történelmét, s számos munka foglalkozik a későbbi korokkal is. A legkiterjedtebb kutatás Eperjes vidékével foglalkozik.

A segédtudományok köréből igen értékes anyagot jelentettek meg Münchenben a történeti Magyarország ruszinok lakta megyéinek (Zemplén, Bereg, Ung stb.) helyneveiből.

Rendkívül gyér viszont a vallás- és egyháztörténettel foglalkozó anyag. Egyedüli kivétel e téren az újvidéki görög katolikus püspök, J. Segedi termékeny munkálkodása.

Először írtak az Új Világban az amerikai ruszin bevándoroltakról. Különösen fontosak az ott kiadott segédletek (a több mint hatvan Amerikában megjelent ruszin újságról és mikrofilmre vett tartalmáról stb.).

Remélhető, hogy a jövőben elkészül, illetve befejeződik I. Macyns'kyj történeti és I. Krasovs'kyj lemák-enciklopédiája. További nyelvjárás atlaszok elkészülte és publikálása (V. Latta, J. Dzendzelivs'kyj, I. Pan'koveč és M. Hrycak stb.) is várható. Az irodalom-tudományban erősítésre szorulna a kritikai tevé-

kenység. Jó lenne kiadni több neves író (A. Pavlovyč, A. Kralyc'kyj, J. Fencyk stb.) munkáit is.

Mielőbb tenni kell az egyháztörténeti téren kiáltó hiányok felszámolása érdekében (a görög katolikus egyház kialakulása, a szovjet időszakban elszenvedett üldöztetés, neves egyházi személyek életrajza stb.).

Magocsi, Paul Robert: Karpato-rusinische Untersuchungen. Ein Jahrzehnt der Errungenschaften und ein Plan für die Zukunft. = Der Donauraum, 30. Bd. 1989/1990. 3. H. 20-36.p.

S.P.

Nemzetiségi művelődés Magyarországon 1920-1945 között

A trianoni Magyarország 8 százaléknnyira apadt kisebbségi lakosságát - automatikus és gyors beolvadással számolva - a békeszerződésben előírt kisebbségvédelmi minimumra kívánta csökkenteni. Ennek a törekvésnek felelt meg az 1923-ban életbe léptetett rendelkezés a kisebbségi alsó fokú oktatás három szintjéről-típusáról: A-típus - tanítási nyelv az anyanyelv, B-típus - osztott anyanyelvű és magyar tannyelvű oktatás, C-típus - magyar nyelvű oktatás és az anyanyelv kötelező oktatása. A típus megválasztását a külső befolyásolástól sem mentes szülői tendenciák dönthették el. A politika általában beérte volna a C-típussal is, s ezért a kibontakozó ellenállást látva a későbbiekben szabotálták a szülői konferencia intézményét. A kisebb lakosságarányú szlovák, horvát, román és szerb nemzetiség körében 90, a németek esetében 75 százalékban a C-típus realizálódott. Csak külpolitikai érdek, illetve kivédhetetlen nyomás esetén került sor - a németekre vonatkozólag - mégis eredményekre.

Ilyen eredménynek számított a Magyarországi Németek Népművelő Egyletének engedélyezése 1924-ben, amely később kívánta a kormánynál a C-ről B-típusra történő fokozatos átmenet tervét. Ennek megvalósítása azonban már a kezdet legkezdetén megbukott a közvélemény és különösen a helyi hatóságok sovén beállítottsága miatt. Több helyütt még a meglévő C-változatot is felszámolták, köztük nem egyszer az egyházi felügyeletű iskolákban, miután még az egyház sem mert szembeszállni a közhangulattal.

Újabb rendelkezést kísérelt meg az 1935-ös tanügyi rendelet, amely átfogóan a korábbi B-típusnak megfelelő vegyes tannyelvű oktatást írt elő a kisebbségi településeken. Az áttérés végrehajtását a politikai helyzet azonban éppúgy meggátolta, mint korábban. Az Egylet maga kénytelen volt kizárni vezetőségéből a radikális szárnyat. A kivált radikálisok (vezetőjükkel, Basch Ferencsel) ekkor ellenszervezetet alakítottak, és síkra szálltak a tiszta anyanyelvű oktatásért. Középiskolákat, továbbá németországi ösztöndíjas tanárképzést is követeltek. Az 1938-ban Volksbund néven legalizált szervezet már az egész német iskolaügy felügyeletét is magának követelte. Ezt ugyan nem kapta meg, de jogosultságot szerzett saját iskolák létesítésére, amiben később, már a háborús években, lát-

ványos sikerei is voltak (17 elemi, 3 polgári iskola, 2 gimnázium; majd a visszatartott területeken az egyházi iskolák jelentős hányadának átvétele). Ezekben az iskolákban németországi tankönyveket használhattak.

Az 1941-es tanügyi rendelet - a bécsi döntésekkel visszacapott területek nemzetiségügyének kezelésével összefüggésben - visszatért az 1923-as A-B-C differenciálás elvéhez. Ennek keretében - különösen a németek számára - számos A-minősítést engedélyeztek, és először engedélyezték az iskolán kívüli anyanyelven történő foglalkozásokat is.

Az 1941. évi népszámlálás és a délvidéki kiegészítő népszámlálás együttes adatai szerint a kisebbségek aránya 22,5 százalékra nőtt Magyarországon (román: 7,5; német: 4,9; rutén: 3,8; szlovák: 1,8; horvát: 1,4; szerb: 1,1; szlovén: 0,5 százalék). Az újonnan meghírdetett "szent istváni" nemzetiségi politika türelmi ígéretei most is széleskörű ellenzésre találtak, ami sikerrel keresztezte a gyakorlati lépéseket, és - a Kállay-kormány belátóbb törekvései ellenére - legfeljebb a szomszéd országokkal kialakított paritás szerint jöhettek létre nemzeti-iségi iskolák, egysületek stb. (Erős kivételt képeznek ez alól a németek - Szerk.) Ami végül létrejött, vagy megőrződött, annak pontosabb adatai a következők:

- Felsőmagyarország (1938 után): 119 szlovák elemi iskola (A-típus: 74, B-típus: 38, C-típus: 7), 7 polgári, 1 kereskedelmi, 2 gimnázium, 1 kereskedelmi főiskola;

- Kárpátalja (1939 után): a rutén elemi iskolahálózat és tanítóképzés némi redukciója mellett 17 polgári, 3 gimnázium;

- Észak-Erdély (1940-től): továbbműködő 1345 A-típusú román elemi, 4 egyházi és 1 állami gimnázium, illetve további 4 gimnáziumi tagozat;

- Bácska (1941-től): 106 szerb elemi iskola közül 94-ben folytatódik az anyanyelvi oktatás, Újvidéken 1 gimnázium és később két polgári iskola működött; a muraközi horvát iskolákat azonban felszámolták.

A nyelvpolitika terén törekvések mutatkoztak a kisebbségi dialektusok (olykor ráadásul kreált formák: "szlovjak", "kárpátorosz", "muraközi") erőltetésére az anyaországbeli köznyelvi normával szemben. Ezek azonban megbuktak, nem utolsósorban azért, mert a szembenállás szempontjából ez már nem jelentett különbséget.

A sajtót kisebbségenként a háború éveiben általában 1-1 napi-, heti-, illetve havilap képviselte. Természetesen a Volksbund saját sajtója ennél önmagában nagyobb volt.

Az egyesületi hálózat saját felügyeletű kisebbségi szervezetekre és olyan magyar hivatalos vagy félhivatalos intézményekre épült, amelyek a magyarság és a kisebbségek közötti közeledést akarták szolgálni, bár az utóbbiak egy része asszimiláns szándékú volt.

Tilkovszky Lóránt: Das Bildungswesen der Nationalitäten in Ungarn 1920-1945. = Österreichische Osthefte, 33. Jg. 1991. 2. H. 334-344.p.

K. S.

Magyar-szlovák vita. Kereszténységünk közös gyökerei

II. János Pál két Cirillel és Metóddal kapcsolatos enciklikája arra ösztönözte Somorjai Ádámot, hogy egy tanulmányában (Cirill, Metód és István király: Slavorum - et Hungarorum - Apostoli. = Vigilia, 1988. 10. sz.; szlovák változata a Slovenské hlasy z Ríma c. lapban jelent meg) megvizsgálja: nem lehetne-e a szláv Cirillt és Metódot, illetve a magyar István királyt egyazon mű - a Kárpát-medence kereszténnyé tétele - egymás után következő apostolainak tartani, és II. Szilveszter pápa koronaküldő gesztusát a közös mű betetőzéseként interpretálni. Ez persze megkövetelné a szláv és magyar egyháztörténelemszerek közös munkáját, illetve a magyarok bejövételével kapcsolatos nem éppen hízelgő szláv nézetek (pl. J. M. Vesely) revideálását.

Somorjai tanulmányára Štefan Polakovič válaszolt a Horizont c. müncheni szlovák lapban (1989. szeptember-október sz.). Bár elismeri, hogy Somorjai "haladást jelent más, rendíthetetlen magyar szerzőkkel szemben", egészében véve negatív álláspontot foglal el vele és a magyar tudományossággal kapcsolatban (Somorjai tájékozatlan a szlovákság kérdéseiben; nem a nagyszombati egyetemen tanító cseh jezsuiták honosították meg a szlovákság körében a Cirill-Metód kultuszt; a magyarok nem ismerik el a mai szlovákságot Rastislav és Svätopluk, Cirill és Metód leszármazottainak, a Nagymorva Birodalomtól tartó szlovák kontinuitást, a szlávból jött magyar egyházi terminológia szlovák eredetét). Štefan Polakovič ezt követően - a Somorjai felidézte időktől igencsak elszakadva - gyakorlatilag napjainkig sorolja azokat a sérelmeket, amiket a magyarság követett el a szlovákságon. Ez jellegzetesen XX. századi szlovák beállítottság, korábban ui. a honfoglalással kapcsolatos "impériumváltás" korántsem volt ilyen végletesen exponálva a szlovákság részéről (pl. Daniel Krman 1707-ben Svätoplukot még a Magyarhon királyának nevezte).

"Nem ártana egy magyar-szlovák nemzeti ökumenikus istentisztelet, amelyen közös szentnek tekintenék Cirillt és Metódot, Adalbertet, Istvánt, Lászlót, Erzsébetet, a kassai vértanúkat és a többieket." Ebből a nézőpontból igen helyénvaló a kérdés: "Mert mivé válik az a kereszténység, amelynek mai hitvallói nemzeti szentek kisajátításával egymás ellen csatáznak?"

Käfer István: Magyar-szlovák vita. Kereszténységünk közös gyökerei. = Katolikus Szemle, 1990. 3. sz. 268-270.p.

F. T.

Kelet-közép-európai együttműködés

A nacionalizmus perspektívái Közép-, Kelet- és Délkelet-Európában

A tárgyalt térség többnyire posztkommunista államaiban jelenleg a súlyos gazdasági helyzeten kívül elsősorban a megújuló nacionalizmus foglalkoztatja a közvéleményt mind a belpolitikában, mind nemzetközi viszonylatban. Erre utalnak akár az erdélyi magyarok, akár a koszovói albánok, a horvátországi szerbek, a bulgáriai törökök, a besszarábiai gagauzok vagy a szovjet balti népek és a többségi nemzetek között kiobbant ellentétekről, olykor véres összecsapásokról szóló hírek.

A nemzeti állam és a nacionalizmus korunkban okozta katasztrófái ellenére a nemzeti tényező újabban fokozott jelentőségű integráló vagy éppen dezintegráló erőnek bizonyul. A nacionalizmusnak ez a már nem is sejtett energiája egyrészt a 20. századnak abból a tévedéséből fakad, hogy az osztályellentét minden más társadalmi ellentétnél előbbre való, másrészt abból, hogy intellektuális vonalon alábecsülték a nacionalizmusnak szinte mítikus potenciálját, erejét és lehetőségét.

A nacionalizmus mint össz-európai jelenség a 18. század vége óta alakult ki. A kialakulás okairól a tanulmány tömören szembesíti Eugen Lemberg, Carlton J. H. Hayes és Leonard Tivey elméleti okfejtéseit, és konklúzióként tagadja, hogy e sokrétű jelenség okát a modernizálódás előrehaladására lehessen leszűkíteni. Az adott folyamatok vizsgálatánál azok az alapvető kérdések, hogy a nacionalizmus és a nemzetfogalom milyen formáiról, mely időben és mely régiókban való megjelenéséről van szó.

Nyugat-Európában a nacionalizmus mintha túljutott volna a deklarációján, a harmadik világban viszont felfutóban van, miközben megjelenési formáik különbözőek. Míg az iszlám világban az "ummá"-hoz, vagyis az összes hívők közösségéhez való tartozás ezen belül korlátozólag hat, addig számos afrikai új államban az európai stílusú államnemzet kialakulásának a folyamata különböző, szűkebb-tágabb felfogásokat egyaránt jelenthet.

Egy-egy társadalmi nagycsoport integráló erejeként és az egyének részére is vonzóan jelentkező modern nacionalizmus kialakulási folyamatában három fokozat különböztethető meg:

- a) a származási, területi, kulturális stb. hasonlóság alapján való együvé tartozás;
- b) a más csoportoktól való elhatárolódás, akár belső, akár külső viszonylatban;
- c) a nemzet kialakulása, annak minden ismérvével, a maradandó csoportjelekkel és csoportöntudattal, dinamizmussal együtt.

Így jut el a tanulmány a nemzetfogalom meghatározásához, pontosabban körülírásához. Ez alatt nagyobb emberi közösséget, társadalmi nagycsoportot ért, amely meghatározott tárgyi és alanyi feltételekkel - legalábbis részterületeken - homogén, s ennek alapján olyan társadalommá alakul, amely tudatában van különlegességének, és közös állami létet akar.

A nacionalizmus európai kialakulásában is feltűnőek az időbeli eltolódások. Először Nyugat-Európában és a Habsburg-Monarchia nyugati részén, majd Németországban és Olaszországban, a 20. században pedig Kelet-, Közép- és Délkelet-Európa államaiban jött létre, és okoz mindmáig súlyos problémákat Jugoszláviában, Romániában és a Baltikumban. Ezért nem látszik tarthatónak az az elmélet, hogy a nacionalizmust az elnyomás okozza, és vele együtt meg fog szűnni.

A szubjektív szempontok jelentőségét és integrálódását is hangsúlyozni kell. A nacionalizmus hatóereje folytán akár jobb teljesítőképesség és a versenyhelyzet javulása is bekövetkezhet egy-egy nemzetenél. A csoportlojalitás jelenségeinek széles skálája viszont az önfeláldozástól az árulásig terjedhet.

A tanulmány elemzi azt a folyamatot is, amely a nagycsoportok esetében a hagyományos elképzelésekből kiindulva régi és új sztereotípiákhoz vezet.

A tárgyalt területen a nyelvnemzeti alapfeltétel ugyan döntő jelentőségű, de gyakran a vallási hovatartozás is a nemzeti közösség szimbólumává válhat. A nacionalizmus sokszor a büszkeség sérelmeiből fakad. A tanulmány erről a jelenségről Isaiiah Berlint idézi, a nemzet értékének gyakori túlértékeléséről pedig Friedrich Hertzet. A Nyugat-Európában a nemzeti hagyományok fölé emelkedő irányzatok A. N. Jakovlev szerint a jobb jövőt helyezik kilátásba.

Nyugat-Európával szemben Kelet-Európában a nacionalizmus minden korábbihoz képest aktuálisabb kérdés. Itt 1989 óta mindinkább erősödnek a nemzeti irányzatok. A "népek barátságá"-nak, az "etnikai ellentétek megszűnésé"-nek önkényes deklarációja nem bizonyult valóságnak. A nacionalizmus fellángolása tehát csak látszólagosan új jelenség e térségben. A kommunista rendszerből való szabadulásért folytatott küzdelemben a nacionalizmus esetenként egyenesen szükséges eszköz volt, amint ezt Jedwiga Staniszkis nyomán a tanulmány kifejti. A szocialista internacionalizmus összeomlása után a nemzeti együttérzés mindenestre erősebbnek bizonyult a proletár szolidaritásnál. A nacionalizmus a társadalom osztálytagozódásával szállt szembe. A nemzethez való tartozás lélektanilag az egyén társadalmi méltóságát is biztosítja - véli H. Adolphus Miller.

A könnyen felismerhető csoportokhoz való tartozás természetes igénye Kelet-Közép és Délkelet-Európában a történelmi fejlődés hasonlóságára emlékezve, nem egyszer fiktív közösség létrehozását is megkísérelte, mint pl. a Vidov-dav szimbolikája, az 1389. évi rigómezei (Koszovó Polje-i) csata esetében.

Rainer Münz szerint a posztstalinista kormányzatok népük egy részének aktivitására is számíthattak a nemzeti sovinizmus révén. Ez ma már nem tabutéma. Éppen Havel elnök mutat rá, hogy a "fiatal demokráciákban" a "történelem" igazságtalanságának az érzése uralkodik.

Szükséges-e a demokráciába való áttöréshez a tömegek nacionalista vagy fundamentalista alapon való mozgósítása? - vetődik fel a kérdés. A csoportérdek kiválasztódása, a tulajdonviszonyok tisztázása, majd - beleértve az elnöki intézményt is - az állam egyes szerveinek egymás közötti szabatos rendezése közben három fő irányban látszik kialakulni a nemzeti erő kifejtés:

- a lengyel, magyar, cseh, román és bolgár területeken a polgári társadalom felé;
- az eddig többnemzetű államokban a szlovének, horvátok, szlovákok, litvánok, lettek és észtek önállósulása felé;
- a kisebbségek elleni agresszió különféle változatait elszenvedő Koszovo, Erdély, Besszarábia vagy Kaukázus érdekében.

Az első iránynál a nacionalizmus segítséget is jelenthet. Egyébként azonban kétséges, hogy valójában a totalitárius hatalom korlátozását és a társadalom önkormányzatát segíti-e elő.

A nacionalizmus újraéledése egyébként összefügg az átalakulásokkal járó megrázkódtatások politikai kihasználásával is. A tanulmány a hegeli filozófiára támaszkodva úgy látja, hogy az új vezetőrétegeknek inkább az európai kapitalizmus és nem a nemzetállami szervezetek utánzása útján kellene visszatérniük Európába.

A nacionalizmus végét jelentheti-e a kisebbségi kérdéseknek a nemzetközi kapcsolatokban való rendezése? - teszi fel a kérdést végül a tanulmány, felsorolva az utóbbi két év alatt tett újabb európai kísérleteket a nemzetiségi konfliktusoknak a nemzetközi csúcsszervezetek (Európai Bizottsági és Együttműködési Értekezlet) és intézmények keretében való megoldására. Először három kevésbé átfogó értekezlet, úm. az 1990. őszi nyugat-stájerországi, Stainz szimpózium, a berni emberjogi és önrendelkezési konferencia és a Tiranában tartott második balkáni külügyminiszteri konferencia jelentősebb állásfoglalásával foglalkozik a tanulmány, majd felsorakoztatja azokat a nagy jelentőségű nemzetközi megállapodásokat, amelyek Nyugat-Európában a nacionalizmus leküzdésére tett erőfeszítések eredményeképpen jöhettek létre: az 1975. évi helsinki konferencia és az 1990. évi koppenhágai találkozó záróokmányait, végül az 1990. évi novemberi párizsi chartát. Az első okmány az emberi jogok és alapszabadságok rögzítése, a második a jogok gyakorlásának biztosítása és a kisebbségvédelem, a harmadik a kisebbségi jogok szabatosabbá tétele és kiterjesztése területén alkotott maradandót.

Mindennek a gyakorlatban való érvényesülését kell elérni. A régi bizalmatlanságok - az irredenta hajlamok, az ötödik hadoszlopszerű magatartások miatt - még élnek sok emberben. A többség és a kisebbség(ek) között mindenképpen tárgyalások szükségesek. A demokratikus újramezdést nem annyira az egyes nemzetek politikai jogaiért való harcnak kellene jellemeznie, hanem sokkal inkább az egyéni emberi jogok és alapszabadságok érvényesítésének.

Suppan, Arnold - Heuberger, Valeria: Perspektiven des Nationalismus in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. = Österreichische Osthefte, 33. Jg. 1991. 2. H. 199-213.p.

W. D.

Államok és nemzetek a Dunatájon, 1945-1990

A tanulmány a Dunatáj politikai-földrajzi keretén belül Csehszlovákia, Ausztria, Magyarország, Románia és Jugoszlávia államnemzeteinek és főleg nyolc legfontosabb kisebbségének sorsával foglalkozik.

Az 1945 utáni helyzetet részben a népességi veszteségadatok, részben a világháború előtti és utáni népességszámok összehasonlítása útján érzékelteti a szerzőpáros.

Első helyen állnak a zsidóság igen súlyos veszteségei. A nemzetiszocialista politika az egyes államokban egyharmad résztől (Ausztriában) egészen 85 százalékig (Csehszlovákiában) semmisítette meg ezt a kisebbséget. Száma e területen 1 560 000-ról 693 ezerre csökkent. Romániában 1977-ben már csak 26 ezer, Magyarországon 1967-ben 90 ezer zsidó élt.

A Csehszlovákiából elűzött és kitelepített németek száma 3 milliót, Magyarországról 250 ezret tett ki.

A magyarsággal szembeni kilengéseknek is hosszú sora van, úm. az 1944/45 téli erdélyi események, az 1945. áprilisi kassai kormányprogramot követő jogfosztás és kikényszerített lakosságcsere, a jugoszláv partizánok bácskai "megtorló akciói".

A szlovák kisebbségek életében lényeges változást jelentett a szlovák-magyar lakosságcsere, az ukránok/ruszinok többségének életében pedig a szovjet uralom alá kerülés.

A térségben egyre szaporodik a cigányok száma. Az Ausztrián kívüli négy országban a hivatalos adatok szerint összesen 714 ezren, a becslések szerint 3 millió 300 ezren élnek.

A világháború alatt és után kiderült: az 1919-20 körüli békeszerződésekben lefektetett kisebbségi jogok végső soron csak papírosértékűnek bizonyultak.

A nemzetközi és az egyes államok alkotta kisebbségvédelmi szabályok 1938 előtt megfelelő végrehajtási eszközök hiányában, a háború után pedig azért nem érvényesülhettek, mert az ENSZ csak az emberi jogok védelmét szervezte meg. 1947-ben mindössze a magyar-román békeszerződésben rögzítettek egyéni diszkriminációs tilalmat, 1955-ben pedig az osztrák államszerződésben a szlovének és horvátok javára.

Románia 1952-ben létrehozta az autonóm magyar területet, de 1961-ben szűkített rajta, 1968-ban pedig feloszlatta. 1989-ben Jugoszláviában is érzékenyen korlátozták a korábbi alkotmányok alapján a Vajdaságban is nemzetiségi egyenjogúságot biztosító autonómia hatáskörét.

Az államnemzetek és kisebbségek viszonyának valóságos helyzete miatt rengeteg panasz érkezik a strassbourgi Európa Tanácshoz és az ENSZ Emberjogi Bizottsághoz. A kisebbségeknek a többségi társadalomba való bekapcsolódása különböző lélektani okok (fóbiák, negatív sztereotípiák) miatt is lépten-nyomon problémákat vet fel. Az "államnemzetek" között egy államban is erős ellenállások keletkeztek, pl. Jugoszláviában és Csehszlovákiában. A marxizmus-leninizmus nevében ideig-óráig elpalástolták azokat az ellentéteket, amelyekben az 1960-as

években némi enyhülés állt be, de a 70-es évektől kezdve - a nemzetközi feszültségek és a gazdasági helyzet romlásának hatására - újból kiéleződtek, Ausztriát és Magyarországot kivéve.

1945 után a társadalom és a gazdasági rend alapvető változásokon ment át a térségben. Az atrocitásokra (elhurcolásokra, kitelepítésekre, áttelepítésekre) való emlékezésen kívül ezek is sietteték a kisebbségnek a többségi népesség felé történő erőteljesebb elmozdulásait. Főként a városiasodás és a tanulási igény robbanásszerű fokozódása vezetett az irányt adó értékek megváltozásához.

A rengeteg kísérletet "átélt" kisebbségi oktatás gyengeségeit leginkább az iskolázottaknál is észlelhető hiányos nyelvtudás minősíti. Magyarországon, Szlovákiában és Jugoszláviában e tekintetben javulás, míg Romániában inkább ellenkező irányú változás tapasztalható. Némi javulás van Ausztriában is: Felső-pulyán a horvát és a magyar nyelv tanítása újabban kötelező a Pannon Gimnáziumban.

Kulturális életüket az egyes kisebbségek 1945 óta igen nagy fáradtsággal építették ki. Ehhez a jogokat egy 1966. évi nemzetközi szerződés biztosítja. Az állami irányítás - persze - rányomta bélyegét minden művelődési ágra. Az anyanyelvek alkalmazkodási képességét erős próba elé állította a sokféle gazdasági, műszaki stb. fejlemény. Ezen felül minden országban más-más szabályok-elvek szerint engedélyezték-tiltották a kisebbségek művelődési törekvéseit.

A vallásfelekezetek a térségben többnyire a kisebbségek szerint is tagolódnak, sőt a nemzeti különbözőségeket a felekezeti hovatartozás még erősíti is. A görög-bizánci-ortodox kultúra főleg a szerb és a román területeken hat, a nyugati-latin a szlovén, horvát, magyar, osztrák (német) és a szlovák területen, a keleti szláv pedig mindenekelőtt Kárpátalján. A vallásfelekezeteknek azonban asszimiláló hatásuk is van, például a katolikus magyarországi németeknél, a szlovákoknál, Horvátországban. A vallásoktatás engedélyezésének is van kisebbségi vonzata.

A második világháború után az egyes kisebbségek nemcsak kitelepítéseket, népességcseréket, illetve területi átcsatolásokat (jugoszláv-osztrák, illetve -olasz államhatárok, "Kárpátukrajna" átcsatolása) szenvedtek el, de több helyütt lojalitásuk is vitatott kérdéssé vált. A kollektív felelősség elvének alkalmazása semmiképpen nem fogadható el.

A helsinki záróokmány 1975-ben végre az emberi jogok és alapszabadságok védelmén kívül a nemzeti kisebbségek és regionális kultúrák megőrzését is kodifikálta a sokszor idézett "harmadik kosárban". Ezt fejlesztette tovább az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet 1989. évi bécsi találkozója a kisebbségi kultúrák ápolásának és fejlesztésének védelmével, majd az 1990. évi koppenhágai találkozó, amely az egyhülés emberi dimeziói kapcsán a gyakorlati lépéseket szabatosította. A sort folytatta a párizsi charta, amelynek 12 pontja az emberi jogok és alapszabadságok közösen vállalt védelméről, illetve bizonyos eljárások tilalmáról szól. (A tanulmány ezt a dokumentumot teljes egészében közli.)

Suppan, Arnold - Heuberger, Valeria: Staaten und Minderheiten im Donauraum, 1945-1990. = Österreichische Osthefte, 33. Jg. 1991. 2.H. 233-250.p.

A Dunatáj szellemi együttműködése

Sebestyén György (1930-1990) ebben az (egyébként utolsó) esszéjében egyfajta utópiát vázol fel a mai, korántsem kívánatos helyzetről való elmozdulás elősegítése érdekében, mivel "jogunk van az utópiával való játékra" is.

Ehhez a rejtett pozitívumok feltárására és "kinagyítására" van szükség. Sebestyén abból indul ki, hogy "az eszmék az emberi fantázia művei. Ha Kelet-Közép-Európán és annak szívéen, a Dunatájon kezdünk el töprengeni, egyfajta eszméről van szó. Ezt a térséget különféle szláv népek, osztrákok, magyarok és - Friuliban, illetve Romániában - többé-kevésbé román etnikai csoportok lakják . . . Rajta futott keresztül a hajdani római limes, Bizánc itt találkozott a Római Birodalom nyugati részével, a kereszténység itt görög-ortodox és római katolikus, illetve protestáns formájában egyaránt létezik, és a zsidó elem is képviselteti magát."

Ezzel kapcsolatban merül fel a kérdés: megfelel-e Kelet-Közép-Európa eszméje a valóságnak? S ez a kérdés felettébb fogas. Részint azért, mert annyi a Dunatáj-eszme, amennyi nép csak él e tájon. Részint meg azért, mert egy-egy "nép eszmevilága számtalan tényezőből áll össze, s ezeknek summája alkotja a mítoszt. A mítosz pedig ideológiai formát ölthet".

"A mítikus anyag alapja a legendák alkotása. A legendaalkotás a társadalom egységét biztosító folyamat . . . Ez a mitológikus anyag lényegénél fogva mindekelőtt a múltra reflektál. A nemzeti mítoszok kialakulása és változása századunk kezdetéig összhangban volt a valósággal, jobban mondva: a valóság azon képével, amelyet valóságosnak lehetett tartani." Széchenyi István és Jászi Oszkár - a köztük lévő időkülönbség ellenére is - azt állapította meg, hogy mintha a lélek állapota, de még a gazdaság is támogatná a mítoszt.

A mítoszok tulajdonképpen halhatatlanok, minthogy az emberi archetípusok vágyainak, reményeinek és félelmeinek felelnek meg. A mítoszokat nem lehet elsöpörni, ám fokozatos átalakulásukra van lehetőség. S most éppen a romantikus mítosz-repertoár ilyen módosulására volna szükség.

Erre akadnak pozitív példák. Így az etnogenezissel kapcsolatban a bulgároknál, a magyaroknál és az osztrákoknál egyaránt vannak "magas lóról leszállító" fejlemények. (Magyarországon ez László Gyula iskolája erőfeszítéseinek köszönhető.) A nemzeti identitás folyamatának ábrázolása itt-ott ugyancsak elmozdult a korábbi mítoszfelfogástól (pl. az osztrák-magyar viszony reálisabb értékelése). A harmadik mítoszt teremtető csomóponton, az egyes nemzetek saját történelmének a világtörténelembe való illesztének mikéntjén sem változatlan a helyzet. Magyarországról szólva: igaz ugyan, hogy ismét divatba jött "a magyar történelem olyatén értelmezése, amelyben egy etnikailag izolált nemzet önmeghatározásért folytatott harcáról van szó, ám a nemzeti önállóság kérdése az új gazdasági modell önállóságával mosódik egybe. A magyar önmegváltás látens messianizmusa e modell ideológiájában és gyakorlatában új alakot vesz fel. Az Ady, Bartók, Jászi, Német névvel fémjelzett nagy szintézis manapság alapvető mintává válik . . . Itt is mozgásba jöttek azok az erők, amelyek elősegíthetik a demokratizálást, és itt is messzemenő következményei vannak az ökológiai vitának".

A felsorolt mítosz-elmozdulásoknak köszönhetően "tudatunkban mind erősebbé válik a térség koherenciája". És annak belátása, hogy "a kelet-közép-európai népek a nemzeti fejlődés különbözőségei ellenére is . . . bizonyos szempontból egységet alkotnak". Éppen az jogosít fel az esszé elején megemlített pozitív utópiára.

Az utópia fokozatos megvalósulásához kizárólag a regionális együttműködésen keresztül vezet az út. "Ez az együttműködés akkor válik majd életbevágó kényszerré, amikor a levegő, a víz és a föld tisztaságának megőrzése, az energiaelőállítás és a nyersanyagfelhasználás kérdésköre kerül napirendre. A közös lelki források feltárása is életbevágóan fontos. Ha egyszer a nemzeteknek nem kell már tovább mitologizálniuk azt, ami egymástól elválasztja őket, e tekintetben is teljesül a regionális együttműködés legfontosabb előfeltétele. Így valósulhat meg az internacionalizmus eszménye, de nem abban az absztrakt formában, amelyet a felvilágosodás hirdetett, hanem mint valami élő dolog."

Sebestyén György: Duchovná spolupráca v podunajskom priestore. = Slovenské pohľady, 107.roč. 1991. 2.č. 53-59.p.

F. T.

Kisebbségi politika

Az etnikai pluralizmus és a nemzetközi kapcsolatok

Szerzőnk a Cornell University munkatársa egy olyan amerikai-izraeli munkacsoport tagja, amely főként a diaszpóra kutatással foglalkozik. Cikkét Joseph Rotschild a nemzetiségi politika elvi keretei (Ethnopolitics: a conceptual framework New York, 1981, Columbia Press) című művének fontos megállapításával vezeti be: "a politizált etnikumok nagy hatást gyakorolnak a nemzetközi kapcsolatokra". Esman szerint ui. annak ellenére, hogy a többnemzetűség az államközi kapcsolatokban igen nagy szerepet játszik, sem az összehasonlító politikatudomány, sem a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó irodalom nem szentelt eddig kutatására kellő figyelmet. A nemzetközi kapcsolatok vizsgálatánál az államok kapcsolataira kerül a hangsúly, s bár az első világháborút követő időkben a kisebbségi szerződések kapcsán bőséges nemzetközi jogi irodalom látott napvilágot, a publikációk többségükben esettanulmányok voltak.

Esman cikkének az a célja, hogy a nemzetiségi politika hat kategóriája köré csoportosítva bemutassa az egyes országok belső etnikai pluralizmusának hatását az államközi- és az ún. transznacionális kapcsolatokra. E hat kategória pedig: az irredentizmus; a diaszpórák; az etnicitás mint stratégiai erőforrás; az állam nélküli nemzetek kérdése; államok feletti etnikai gazdasági hálózatok; a kisebbségi jogok nemzetközi szabályozása.

Irredentizmus

A múlt század leleménye: polgárjogot kap az az elképzelés, hogy minden nép, amely nemzetnek tekinti magát, független államiságra tarthat igényt. Az irredentizmus az államhatárok integritását veszélyezteti, gyújtószerkezetként működik a nemzetközi politikában.

Ha egy ország politikailag stabil, a vezető erők körültekintő számításokat végeznek, vajon elfogadható áldozatok árán sikeres lenne-e irredenta mozgalmak támogatása - Hitler a Szudéta-vidék esetében biztos volt a sikerben, s amúgy is terjeszkedni akart. A mai Románia kilátástalannak látja, s ezért nem igényli Szovjet-Moldáviát, bár lakosságának nagy része román. Afrikai és ázsiai példák után kirívó, öngyilkos esetként említi a szerző a bolgár "szupernacionalisták" igényét Makedóniára, s mint az egyetlen valóban elegáns esetet, az osztrák-olasz megegyezést Dél-Tirol ügyében. Magyar vonatkozású példát nem idéz.

"Az irredenta követelések olyan érzelmi töltésűek, hogy az óvatosan kalkuláló vezető elit általában elveszíti a kontrollt az egyszer szabadjára engedett irredentizmus fölött, s a kialakuló szélsőséges nacionalista politika gyakran őket magukat húzza le örvényébe" - fejezi be elemzését a cikk szerzője.

Diaszpórák

A diaszpórákat a kivándorlás hozza létre. E kisebbségi csoportoknak nincsen saját "területi bázisuk" abban az országban, ahol letelepedtek, de anyagi és ér-

zelmi kapcsolataik megmaradnak anyaországukkal. John A. Armstrong az American Political Science Review 1976. évi júniusi számában a diaszpórákat "mobilizált" és "proletár" diaszpórákra javasolja felosztani.

A mobilizált diaszpóra civilizált és helyzeténél, kapcsolatainál, szervezethez képest fogva képes fontos gazdasági szerepet játszani a befogadó országban. Ugyancsak Armstrongot idézve sorolja fel azokat a diaszpórákat, amelyek kozmopolitizmusuk, nyelvtudásuk és gazdasági kapcsolataik révén a befogadó országok külpolitikájában is vezető szerephez jutottak, mint a zsidók, görögök és örmények a Oszmán birodalomban, a németek a cári Oroszországban, a kínaiak az első világháború előtt Thaiföldön. Manapság egyetlen állam se bízna nemzetközi kapcsolatait kozmopolita kisebbségekre, bár pl. az USA-ban levő mobilizált zsidó és görög diaszpóra erős önszegélyező forrásokkal rendelkezik, és a befogadó ország kormányára belpolitikai és nemzetközi ügyekben is hatást tud kifejteni.

A proletár diaszpóra a paraszti tömegek munkát kereső bevándorlóiból alakult ki. Náluk hiányzik a mobilizált diaszpóra helyzeti, kapcsolatteremtési, szervezethez képest ereje. Törökök és horvátok (tegyük hozzá, amit a szerző később említ: újabban a tamilok) Németországban, algériaiak és szenegáliak Franciaországban, jamaikaiak és pakisztániak Nagy-Britanniában, mexikóiak és filippinók az USA-ban. E diaszpórák vágya az állandó letelepedés, bár származási országaikkal tartanak fent kapcsolatokat. Érdekeik politizálhatóak.

A nemzetközi kapcsolatokban a diaszpórák három különböző módon játszanak szerepet:

1. Az anyaország kéri a diaszpóra segítségét. Ez történt az első világháború esetében, amikor Németország az Amerikában élő német kisebbségtől várta annak megakadályozását, hogy az USA az Entente oldalán háborúba lépjen. A "kettős lojalitás" dilemmáját nem tudta a német diaszpóra megoldani, egyetlen volt a német külpolitika is, a terv nem sikerült, s a német-amerikai diaszpóra azóta sem tudta e kudarcot megemésztetni. Az amerikai görög diaszpórárt Görögország ezzel szemben sikeresen tudta mozgósítani a ciprusi válság idején. A délkelet-ázsiai kínai diaszpóra tekintélyes pénzekkel támogatja Pekinget.
2. A diaszpóra befolyásolja az eseményeket az anyaországban. A Csing dinasztiát megdöntő 1911-es forradalmat külföldön élő kínaiak pénzelték. Az USA és Kanada ír diaszpórája hatékonyan támogatja az IRÁ-t. A Németországban élő horvát vendégmunkások a független Horvátország megteremtését célzó Jugoszlávia-ellenes terrorakciókat pénzelik.
3. Az anyaország kormánya lép fel más országokban élő honfitársai megsegítéséért. A nemzetközi jog is elismeri ezt a tevékenységet. Kína folyamatosan lép fel elsősorban a különböző délkelet-ázsiai kínai közösségek védelmezőjeként. Sok, elsősorban munkajogi szerződés született Németország és az oda vendégmunkásokat árasztó országok között.

A szerző drámai szavakkal ítéli el Indai katonai beavatkozását a sri-lankai tamilok "védelmében".

Állam nélküli nemzetek

Az első világháború után Európában, a második világháborút követően pedig Ázsiában és Afrikában került előtérbe és sokhelyütt meg is valósult a nemzetek önrendelkezési joga. Mostanában normális esetben a kormányok ellenállnak a szeparatista követeléseknek, a status quo fenntartását szorgalmazzák, bár a közvélemény sokhelyütt a "rab nemzetek" felszabadítását igényelné. A dél-afrikai és a palesztin kérdés több mint 20 év óta szerepel folyamatosan az ENSZ napirendjén.

Az etnicitás mint stratégiai erőforrás

Nem egy esetben etnikai konfliktusok adtak okot harmadik országok beavatkozására, mivel ez igen olcsó módja egy potenciális ellenség meggyengítésének. A Szovjetunió a PLO-t és az Afrikai Nemzeti Kongresszust támogatta, Izrael a dél-szudáni törzseket az arab Khartum ellenében. De tőkét akartak a szovjetek kovácsolni az USA fekete kisebbségének panaszaiából ugyanúgy, ahogy a németek a második világháború előtt a franciaországi bretonok, a belgiumi flamandok és a szovjetunióbeli ukránok támogatásával gyengítették ellenségüket.

Az államok feletti etnikai gazdasági hálózatok

A szerző jól ismert példákat sorol fel a hálózatokra (a föníciaiaktól az afrikai hasza kereskedőkön át a külföldi kínai közösségekig). Ez utóbbi esetben érdekesen mutatja ki, hogy a külföldiekkel kapcsolatos gyanakvás és széleskörű irigykedés miatt a kínai tőke Délkelet-Ázsiában többnyire csak csendestársként jelenik meg.

A kisebbségi jogok nemzetközi szabályozása

E kérdést tárgyalva, szerzőnk szkeptikusan jegyzi meg: "Sok a nemzetközileg elismert emberi jog, ám kevés az igazi gyógyír." Az államok ilyen esetekben leginkább csak akkor lépnek akcióba, ha egy-egy sérelem orvoslása saját stratégiájukkal is egybeesik. Csak az egészen kirívó, huzamos és rendszeres publicitásban részesülő előfordulások hozhatnak létre olyan erkölcsi konszenzust, amely végül mégis nemzetközi akciókat vált ki.

Az etnikai pluralizmus a jövőben is a nemzetközi kapcsolatok fontos tényezője marad. A konfliktusok esetében nincsenek általános érvényű, elegáns megoldások. Minden esetet külön-külön kell megvizsgálni a felsorolt hat kategória segítségével is, eközben óvakodva mind a nemzetközi kapcsolatok kutatásában uralkodó államközpontúságtól, mind az összehasonlító politikatudomány zárt rendszereket feltételező merevségeitől.

Esman, J. Milton: Ethnic pluralism and international relations. = Canadian Review of Studies in Nationalism, 17. vol. 1990. 1-2. ho. 83-93.p.

T. A.

Forradalom - vagy folytatjuk, ahol abbahagytuk? Kelet-európai rendszerváltás és a csehszlovákiai helyzet

A kelet-európai országok politikai átalakulását csak Csehszlovákiában és Romániában nevezik forradalomnak, igaz az előbbiben "bársonyosnak". Ez az akció - 1989. november 17-én - az NDK békés összeomlása után és öt héttel a véres romániai fordulat előtt ment végbe. Akkor, amikor e fejlemény kockázati tényezője már meglehetősen kicsi volt. "Ma már egyre több közvetett bizonyíték tanúskodik arról . . . , hogy a háttérben a titkosrendőrség és a szovjet titkosszolgálat is mozgatója volt mindennek. Gorbacsov számára ugyanis kényelmetlenné kezdett válni mind a honeckeri, mind a husáki és a Ceáuşescu-féle rezsim."

Ebben a légkörben a Charta '77 köré csoportosulók többsége készen állt arra, hogy a husáki rendszer megingása esetén átvegye a hatalmat, annak ellenére, hogy tömegbázisa sokkal szűkebb volt, mint a lengyel- és magyarországi - politikai pluralizmusra készülődő - reformerőknek. Ez ama nevezetes napon meg is történt.

A hatalomátvétel első fázisa egy hónapnál alig volt hosszabb. Ebben az időszakban mondott le Jakeš, a Csehszlovák Kommunista Párt főtitkára, lett miniszterelnök a pártból hamarosan kilépett Marian Čalfa, vált meg elnöki pozíciójától Gustáv Husák, és lépett helyébe - választás útján - Václav Havel, ui. - korábbi érdemeiből kiindulva - "az 1968-as cseh emigráció túlnyomó többsége, az otthoni ellenzék és a változáson munkálkodó háttéri politikusok" őt "preparálták karizmatikus figurává, azzá, akít adódó alkalommal az ország élére lehetett állítani - új Masarykká tenni -, hogy visszaszerezze a cseh nemzetnek a husáki éra alatti megtépázott gloire-ját."

Az első szakaszt Csehországban a gyorsan mozgalommá szerveződött, de hagyománytalan Polgári Fórum, Szlovákiában pedig pandanja, a Nyilvánosság az Erőszak Ellen irányította.

A kezdeti eufóriában a nemzetiségi szervezkedés ellen sem lépett fel senki. Így alakult meg - a Nyilvánosság az Erőszak Ellen szárnyai alatt - a Független Magyar Kezdeményezés. Ám csakhamar bebizonyosodott, hogy a korábbi nacionalista beállítottságok továbbra is virulensek (a Független Magyar Kezdeményezés nemzetiségi minisztériumra tett javaslatát - alkotmányjogi szempontokra hivatkozva - a szövetségi miniszterelnök futtatta zátonyra, a szövetségi miniszterelnök nemzetiségi kormánybizottság felállításával kapcsolatos javaslatát pedig a szlovák kormány, és az akkori szlovák kormányba sem került be egyetlen magyar nemzetiségű miniszterhelyettes sem, holott ígéretet voltak rá). Aztán: "december közepén megjelentek Pozsony utcáin az öles méretű magyar-, cigány- és zsidóellenes feliratok" is.

Az átalakulási folyamat második szakasza 1990. április elejéig tartott. "Ebben a szakaszban kellett átalakítani a parlamentet, megszavaztatni a választási törvényt, és ez volt a pártok és politikai mozgalmak átalakulásának a korszaka."

Az Alexander Dubček elnökletével működő Szövetségi Gyűlés kooptálással esett keresztül a "megújuláson", és olyan választási törvényt fogadott el, amely

a "bársonyos" forradalomban hatalomra kerülteket kedvezményezte, és - valójában alkotmányellenesen - nemzetiségellenes rendelkezéseket tartalmazott.

Csehországban a Polgári Fórumon kívül a Néppárt, a Szocialista Párt és - bár nehéz helyzetben - a Kommunisták Pártja számíthatott változó mértékű támogatásra. Szlovákiában az új mozgalom, a Nyilvánosság az Erőszak Ellenén kívül a Demokrata Párt, a Szabadság Párt és a Kereszténydemokrata Párt állt leghamarabb "sorompóba".

A "sajátos szempontú" szerveződések közül a zöldeket, a morvákat és sziléziaiakat, továbbá a Független Magyar Kezdeményezést követő magyar mozgalmakat kell megemlíteni. A második magyar szerveződés a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom lett, végül pedig a magyar többségű Együttélés Politikai Mozgalom is színe lépett. Érdekes színfolt: a romák is elkezdtek szerveződni.

A választások felé haladva mind hangosabbak lettek a szlovák nacionalisták (Matica slovenská, Štúr Társaság, Szlovákok Független Pártja, Szlovák Nemzeti Párt), de a többi gyűjtőpárt is nacionalista húrokat kezdett pengetni.

Az átalakulás harmadik szakasza volt a választási kampány, amely áprilistól június elejéig tartott, s zárókövét a választás végeredménye adja.

Felizzottak a nemzeti ellentétek (Havel cseh-német megbékélésre tett indítványának elutasítása, a Szlovák Televízió kerek-asztal beszélgetése után indított magyarellenés kampány, érsekújvári szlovák nacionalista tüntetés, az állam nevének módosítása, a magyar képviselők fenyegetése, a magyar csonka-egyetem elvetése stb.).

"A Független Magyar Kezdeményezés a választások alatt is megmaradt a Nyilvánosság az Erőszak Ellen kötelékében. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom az Együttélés Politikai Mozgalommal lépett koalícióba - együtt alkoták a sok meglepetést hozó 12-es választási listát."

A Cseh Nemzeti Tanács Listájára leadott szavazatok szerinti eredmény: Polgári Fórum és szövetségesei (49,5 százalék), kommunisták (13,24 százalék), Morva és Szilézia Társaság (10,03 százalék), Kereszténydemokrata Unió (8,42 százalék).

A Szlovák Nemzeti Tanács listájára leadott szavazatok szerinti eredmény: Nyilvánosság az Erőszak Ellen és a hozzá csatlakozott mozgalmak (29,34 százalék), Kereszténydemokrata Mozgalom (19,2 százalék), Szlovák Nemzeti Párt (13,94 százalék), Kommunisták Pártja (13,34 százalék), Együttélés-Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (8,66 százalék), Demokrata Párt (4,39 százalék), Zöldek Pártja (3,48 százalék).

A Szövetségi Gyűlés két Kamarájába leadott szavazatok megoszlása a fentiekkel majdnem azonos volt. A Cseh Nemzeti Tanácsba négy, a Szlovák Nemzeti Tanácsba öt párt került be. A Szövetségi Gyűlésbe 3-3 cseh, illetve szlovák párt és két országos szervezet jutott be: a kommunisták és az Együttélés.

Noha az egész választási kampány a nemzetiségi szavazók megosztására törekedett, a magyar szavazóknak köszönhetően az Együttélés koalíciója két járásban abszolút, hatban relatív többséget szerzett, és továbbiakban ért el értékes helyezéseket. A 150 tagú Szlovák Nemzeti Tanácsban 23 magyar nemzeti-

ségű képviselő van (13 - Egyetértés; 3 - kommunista; 6 - Független Magyar Kezdeményezés; 1 - Szlovák Kereszténydemokrata Mozgalom). Az egyetlen ukrán képviselő az Együttélés "színeiben" jutott be a tanácsba.

A 300 tagú Szövetségi Gyűlésbe 15 magyar jutott be, 11 az Együttélés koalíciója révén.

A választási eredmények alaposabb elemzése valószínűsíti, hogy Csehszlovákiában mintegy 710-740 ezer magyar él, 130-160 ezerrel több, mint amennyit az 1980. évi népszámlálás kimutatott.

A kormányalakítási és parlamenti események további jobbratolódásról és a nacionalista érzelmek további tényereséről vallanak. Ha összegzésként megkérdezzük: forradalom zajlott-e az országban, azt kell válaszolnunk, "a folyamat lényege szerint . . . ez nem volt valódi forradalom . . . ; a politikai-hatalmi átalakulás és az agresszív nacionalizmus arra utal, hogy egy késleltetett fejlődési folyamat életrekelésének és hirtelen felgyorsulásának vagyunk tanúi és részesei . . . , mely ha rövidesen nem ér véget, robbanásszerű végkifejlethez vezethet. A romániai sorozatos tüntetések, a jugoszláviai belharcok és a Szovjetunió nyugati és déli peremén zajló, polgárháborúra emlékeztető események ennek árnyékát vetítik előre."

Duray Miklós: Forradalom - vagy folytatjuk, ahol abbahagytuk? Kelet-európai rendszerváltás és a csehszlovákiai helyzet. = Katolikus Szemle, 1990. 4. sz. 321-353.p.

F. T.

A magyarországi nemzetiségi politika változása - magyar és osztrák szemmel

Az alább közölt összefoglaló egy chicagói magyar és egy osztrák folyóiratban megjelent - azonos témájú - tanulmányt ismertet.

Székely András Bertalan, a Határontúli Magyarok Titkársága és Valeria Heuberger, a bécsi Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut munkatársa egyaránt koncepcionális változást és gyakorlati fejlődést regisztrál a magyarországi nemzetiségi politikában.

A változás kezdetét azonban a két szerző nem azonos időpontra (szakaszra) teszi, és a nemzetiségi politikát befolyásoló hatások hangsúlyait is némiképp eltérő módon határozza meg. Székely szerint a " . . . magyar kormányzat . . . az 1980-as évek derekától folytat gyakorlati tevékenységében is aktív kisebbségvédelmet . . . ", illetve azóta kaptak nyilvánosságot a magyarországi kisebbségek - a korábbi évtizedekben tudomásul sem vett - sorskérdései: a kisebbségi jogok védelmének megoldatlansága, a népmozgalmi mutatók kedvezőtlen alakulása, a spontán asszimiláció, a kétnyelvűség veszélyei. Másfelől: a magyar politika azt is ekkortájt deklarálta, hogy feladatának tekinti a határontúli magyarság érdekeinek "szem előtt tartását és nemzetközi képviseletét".

Heuberger viszont a békés rendszerváltás időpontjához (1989) köti az új magyar nemzetiségi politika kialakulását, bár a fejlődés erjesztőjének - Székelyel egybehangzón - ő is a nyilvánosságot, a viták intézményes megjelenését tartja. Egyebek mellett magyar forrásokra (Báta Tibor, Tabajdi Csaba, Varga László stb.) hivatkozva illusztrálja és meg is "nevesíti" a társadalmi "háttér-mozgásokat". E sorba tartozónak ítéli 1956 átértékelését, a bős-nagymarosi vízilépcső felépítése kapcsán felizzó vitát, továbbá a környező országokban - elsősorban Romániában - élő magyarok ügyét. Ezek a széles nyilvánosság előtt lezajlott viták - állítja Heuberger - bizonyos értelemben ráirányították a figyelmet a magyarországi nemzetiségek helyzetére, s többek között lehetővé tették az olyan, korábban tabunak tekintett események nyilvános tálalását is, mint a magyarországi németek kitelepítése vagy a Jugoszláviából érkezett menekültek kérdése a Sztálin és Tito közötti szakítás nyomán.

A korábbi időszak politikája - Heuberger szerint - egyszerűen nem engedte kifejezésre juttatni a különböző érdekcsoportok, így a kisebbségek helyzetével kapcsolatos anomáliákat. S ha ehhez hozzávesszük, hogy mindez gazdasági és társadalmi stagnálással párosult, megkapjuk a korszerű nemzetiségi politika kialakításától való elzárkózás okait.

Míg Székely konkrétan az 1986. évi, budapesti Európai Kulturális Fórum megrendezésétől eredezteti az aktív magyar kisebbségi politikát ("... a kormányzat több nemzetközi kisebbségvédelmi javaslatához csatlakozott, illetve e téren kezdeményezőleg lépett fel"), addig Heuberger az Európa Tanács és az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) fórumain elhangzott magyar megnyilatkozásokat tekinti határkőnek. A Európa Tanácsban Magyarország, mint a testület első, teljes jogú tagja a volt szocialista országok közül, több ízben kifejezésre juttatta, hogy élenjáró szerepet kíván betölteni a kisebbségi kérdés nemzetközi jogi szabályozásában. A magyar álláspontot jól tükrözi Jeszenszky Géza külügyminiszternek az EBEÉ koppenhágai konferencián elhangzott előadása: "A demokrácia egyik legfontosabb próbaköve a tolerancia érvényesülése a másképp gondolkodó emberekkel, a más nyelvet beszélőkkel szemben, egyszóval: a kisebbség minden megnyilvánulási formájával szemben..." Egybecseng ezzel a felfogással Székely véleménye, amely szerint a nemzetudatot nem egyszerűen rekonstruálni kell, hanem modernizálni, "... beleépítve az európai értékeket, elsősorban a nyitottságot, a mássággal szembeni megértést..."

Mindkét szerző nagy fontosságot tulajdonít a kisebbségek magas szintű intézményes képviseletének: az 1989. áprilisában alakult Kisebbségi Kollégiumnak, illetve a belőle 1990-ben szervezeti szétválasztással létrehozott két intézménynek, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalnak és a Miniszterelnöki Hivatal kebelében működő Határontúli Magyarok Titkárságának. Heuberger külön kiemeli a "Magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségekért" alapítvány életre hívásának jelentőségét, illetve azt, hogy kuratóriumában zömmel a magyarországi nemzetiségek prominens képviselői kaptak helyet.

Valeria Heuberger, miközben elismeri a magyarországi nemzetiségi politika eredményeit az elmúlt két évben, nem hallgatja el néhány kritikai megjegyzését sem, ám: immár elodázhatatlan az új nemzetiségi törvény elfogadása (széleskörű egyeztetés nyomán az év végére várható a tervezet Parlament elé terjesztése - A szerk.), a cigányok életkörülményeinek javítása és nemzetiségként való elismerése. Általában is bizonyos ellentmondást érez Magyarországnak a nemzetközi politika színterein kisebbségi kérdésekben vállalt kétségkívül úttörő szerepe és a magyarországi kisebbségek intézményes képviselőinek hiányai, a nemzetiségi oktatásügy és kultúra támogatásának csekély intenzitása között, amit nem utolsósorban ismét csak magyarországi forrásdokumentumokból "olvass ki".

Székely András Bertalan: A magyarországi kisebbségpolitika új fejleményei. = Szivárvány, 1991. 33. sz. 145-151.p.

Heuberger, Valeria: Neue Entwicklungen der ungarischen Nationalitätenpolitik. = Österreichische Osthefte, 33. Jg. 1991. 2.H. 316-324.p.

Ch. Gy.

Kisebbségi jog

A magyar kisebbségek jogi képviselete és önkormányzata

1990. december 7-én a Magyarságkutató Intézet és a Regio az Illyés Gyula Alapítvány támogatásával szimpóziumot rendezett a fenti témakörből. A hazai és a külföldi (magyar) résztvevők egyránt fontosnak és folytatandónak tartották a rendezvényen kibontakozott információ- és véleménycserét.

A kisebbségek védelmének kérdése a nemzetközi jogban címen Herczegh Géza tartott vitaindító előadást. Megemlékezett a két világháború közötti, a Népszövetség által ellenőrzött kisebbségvédelmi rendszerről, amelynek működése - bár "genfi sóhivatalként" tituláltatott - nem volt egészen haszontalan. "A második világháború alatt és után számos közép-európai kisebbség saját bőrén és fájdalmas keserőséggel tapasztalhatta az időközben megszűnt védelmi rendszer hiányának súlyos következményeit."

A második világháború után az emberi jogok és az általános szabadságjogok felől közelítve gondolták rendezni a kisebbségek problémáit (Emberi Jogok Egyetemes Deklarációja - 1948; Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyeségek-mánya - 1966). Kiderült azonban, hogy az említett és a hozzájuk hasonló más dokumentumok individualista szemlélete a kisebbségek védelmét nem tudja megoldani.

Jelenleg az Európa Tanács égisze alatt két olyan tervezeten is dolgoznak, amely bizonyos vonatkozásokban túllép a kisebbségek jogvédelmének kizárólagosan individualista megközelítésén. Az egyik tervezet a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája néven vált ismertté. Ez "nem a kisebbségeket, hanem azok nyelvét kívánja védelmezni, de olyan módon, hogy a védelem gyakorlatilag kiterjedne a nemzeti, illetve nyelvi (a kettőt a gyakorlatban nehéz egymástól elválasztani) kisebbségek által igényelt, fennmaradásuk és identitásuk szempontjából fontosnak tekintett jogokra". Erre a "cseltre" azért van szükség, mert az egységes - nemzeti - állam fikciójához ragaszkodva, egyes régi, demokratikus hagyományokkal rendelkező országok is berzenkednek a kisebbségeket védő nemzetközi jogi kötelezettségek vállalásától.

A másik tervezetet az Európa Tanács "Joggal a Demokráciáért" bizottsága gondolja. Ennek a nemzeti, vallási és nyelvi kisebbségek jogait és kötelezettségeit kellene összegeznie. A jogok és kötelezettségek mellett egy nemzetközi ellenőrzési mechanizmus létesítését is felvázolja.

Idő és józan kompromisszumok kérdése, hogy a két tervezetet az európai államok elfogadják, holott az idő sürget: Kelet-Közép-Európa feszültségeinek jelentős része a kisebbségi kérdések megoldatlanságára vezethető vissza.

A demokratizálódás térségünkben óhatatlanul együtt jár az önkormányzatok esélyeinek és működésének erősödésével. E fejleménnyel kapcsolatban a hatékony kisebbségi önkormányzatok megszervezésének kilátásai is javulnak, feltéve hogy

- az önkormányzat szervezetei és intézményei nem aprózódnak el véglegesen,

- nem szigetelődnek el országuk más politikai és gazdasági szervezeteitől.

A "nemzetközi jogvédelem + önkormányzat" jegyében várható a kisebbségek sorsának és jövőjének javulása.

Kárpátalján - tudjuk meg Gulácsi Géza Kisebbség és öngazgatás Kárpátalján című hozzászólásából - a magyar kisebbség számos adminisztratív-politikai problémával (a magyar képviselőlet elégtelensége, a tanácsi rendszer alkalmatlansága, az öngazgatás korlátozottsága, a közigazgatási beosztás kedvezőtlen-sége, egypárti uralom, a magyar intézményrendszer hiánya, a magyar értelmiség mesterséges szétszórása, az irányításból való kirekesztettség) és kulturális nehézséggel (elégtelen oktatás, közművelődés, művészeti élet, kétnyelvűség, egyházi és lélektani tehertételek) küszködik.

Kárpátalján általában is bizonyos önállósodási törekvések tapasztalható. A bonyolult etnikai viszonyokra való tekintettel nincs reális lehetősége semmiféle átcsatolásnak, határrevízióknak. Ez a terület úgy csatlakozhat Európához, hogy maximális politikai és gazdasági önállóságot vív ki magának, szoros kapcsolatokat tart fenn szomszédjával, piacgazdaságot és parlamenti demokráciát honosít meg, határait pedig légiesíti.

A kárpátaljai magyarság sorsának alakítását egyetlen szervezet, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) egyengeti. Az ő feladata, hogy az ot-tani magyarság helyét-szerepét megtalálja a terület fent említett maximális önállóságán belül.

Erre két elvileg tiszta minta, um. a területi önkormányzat és a személyi elven működő (kulturális) önkormányzat kínál lehetőséget. Mindkettőnek vannak előnyei és hátrányai. A területi önkormányzat ugyan védene az asszimilációtól, de kirekeszti a diaszporát. A személyi alapon működő kevésbé lassítja az asszimilációt, de a terület valamennyi magyarját "felöleli". A kárpátaljai viszonyok között a személyi alapon működő önkormányzatot bizonyos "területi elemekkel" lehetne kiegészíteni, azaz a magyarság zömét koncentráló térségeket kellene közigazgatási egység(ek)be szervezni.

A jelenleg érvényben lévő jogszabályok erre még nem adnak lehetőséget. Tehát előbb a jogi feltételek biztosítására van szükség. A KMKSZ-nek részint ebben az irányban kell képviselnie a magyarság érdekeit, részint létével biztosítania kell a magyarság jogainak hiánytalan védelmét ellátó intézményrendszer létrejöttének lehetőségeit.

A Romániában élő több mint 2 millió magyar érdekeit a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) képviseli, s mint ilyen az ország második legerősebb pártja, és közel 10 százalékos parlamenti jelenlétével a legerősebb ellenzéki párt - ismerteti Szócs Géza A Romániai Magyar Demokrata Szövetség helyzete és feladatai c. hozzászólásában szervezetének alapadatait.

"Az RMDSZ-nek szinte órák alatt kellett kiállítania . . . 40 olyan képviselőt, akik a romániai parlamentben . . . a több mint 2 millió embernek az érdekeit megfelelőképpen tudják védeni. A Magyar Szövetségre hárult az egészségügyi,

jogi, szociális tanácsadástól kezdve a vállalkozások segítségéig és az ezzel kapcsolatos számtalan ügy intézéséig minden." Szócs szerint az RMDSZ viszonylag jól megfelelt e feladatoknak.

Noha, akárcsak valamennyi kelet-közép-európai új szerveződésemben, az RMDSZ-ben is előfordultak kívülről manipulált bomlasztási kísérletek, a szervezet azonban "nem fog széthasadni, sem kétfelé, sem háromfelé".

Az RMDSZ-t - a romániai előzmények ismeretében nem is csoda - mindenekelőtt a szakemberhiány sújtja (pl. nincs profi alkotmányjogásza, közgazdász gárdája). "Kell néhány év, . . . és előállhat az a szakembergárda, amelyre majd építhet a jövő magyar politikusnemzedéke", amely már nem "muszáj-politikus" lelkészekből, mezőgazdászokból és költőkből fog állni.

Miközben kár - szögezi le Szócs Géza, hogy Kossuth (talán) 1852-ben megfogalmazott, felettébb korszerű gondolatokat tartalmazó alkotmánytervezete nem vált valósággá, azért a kisebbségi magyarság számára rendkívül fontos, "hogy Magyarország mennyire lesz képes megőrizni a térségben gazdasági, szellemi, politikai tekintélyét. Mennyire lesz képes olyan kulcsországgá válni, amely nélkül nem lehet majd a közép- és kelet-európai ügyekről tárgyalni. Mert ha Magyarországnak a térségben kétségtelenül meglévő politikai tekintélye elveszik, ha másod- vagy harmadrangú tényezővé válik, akkor a magyar kisebbségek elvesztik azt a valóságos támaszt, amelyre létük mint közösségi lét fölépülhet a következő évtizedekben."

A romániai magyarság tömbszerveződésének okairól címen Vekov Károly egészíti ki Szócs Géza mondanivalóját. Szerinte az RMDSZ köré történő szerveződésnek több oka van. Legfőbb ok a magyarság önvédelme. Bevallva-bevallatlanul a tömbszerveződést az előző évek szervezeti modellje - mint beidegzettség - ugyancsak elősegítette. Végül a hagyománynak, a veszélyeztetettség tudatának is meghatározó szerep jutott a dolgok ilyenén alakulásában. "Ez . . . présként, összepréselő erőként determinálja, határozza meg a magyarság önszerveződési törekvéseit."

Ebben a koncentrált önszerveződésben különböző politikai árnyalatok és állásfoglalások mutathatók ki. A romániai magyarok mégis azt szeretnék, hogy "a nagyon sokszínű politikai paletta valamiképpen együvé tartozzék", bár csak laza struktúrával. Ezt a laza struktúrát azonban hosszabb ideig meg kell őrizni, mert "a magyarságnak Romániában egyedüli esélye" ezáltal adódik arra, "hogy túlélje . . . a lemorzsolódási és széttöredezési folyamatot".

Vékás János hozzászólásában a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének (VMDK) létrejöttét mutatja be. A VMDK pályafutása - aláírásgyűjtéssel támogatva - 1989. december 18-án vette kezdetét, amikor is az előkészítő bizottság kezdeményezést nyújtott be megalakítására. (Szerbiában ez volt a második pluralizmus irányába mutató politikai mozgolódás.)

A VMDK ekkor megfogalmazott programcéljai (többpártrendszer, piacgazdaság, a nemzetközi dokumentumokban rögzített kisebbségi jogok biztosítása) azóta is változatlanok maradtak, illetve csak személyi elven alapuló kisebbségi önkormányzat koncepciójával bővültek ki (1990 áprilisában).

A VMDK jogi státusza 1990 augusztusában rendeződött, amikor is bejegyzésre vonatkozó kérését pozitívan intézték el. Ennek folyamányaként "megnyithatta folyószámláját, kibérelhette adai székházát, és megkezdhette a tagsági díj begyűjtését".

1989 decembere és 1990 augusztusa között az alakulóban lévő VMDK-t és törekvéseit hol elhallgatták, hol meg élesen támadták, ám "a hatósági szervek reagálásából egyértelműen az vált világossá, hogy az államvezetés nem törekedett a nyílt etnikai konfrontálódásra". 1990-ben a VMDK-val kapcsolatban a következő történésekről kell megemlékezni: támogató aláírások gyűjtése a szervezet létrejötté érdekében (január eleje), budapesti tárgyalás Tabajdi Csabával (január vége), VMDK alakuló közgyűlése (március 31.), a VMDK Tanácsának második ülése nyomán a helyi szervezetek megalakulása (áprilistól), a tartományi szintű szakközösségek létrejötté (júniustól), a Kosztolányi Dezső-diáksegélyező mozgalom elindítása (augusztustól), 120 ezer magyar szavazat az "előbb többpárti választásokat, csak aztán az új szerb alkotmányt" mellett a referendumon a VMDK felszólításának követéseként (június 28.), a VMDK Tanácsának állásfoglalása a magyar nyelvű tájékoztatási eszközökről (június 14.).

Az 1990. augusztus 27-én történt bejegyzést követően a VMDK küldöttsége találkozott Slobodan Milošević szerb elnökkel, szeptember 17-én megjelent Hírmondójának első száma, szeptember 29-én megtartották a szervezet első kongresszusát.

A szlovéniai magyarok képvisellete és önkormányzata címen Hajós Ferenc számolt be az ottani magyarság jogi helyzetéről. Itt az 1974. évi alkotmány biztosította a kisebbségi képviselet és az önkormányzat lehetőségét, mégpedig - s ezt az 1989. évi függelék kimondottan meg is erősíti - őshonossági alapon.

Az 1989. évi alkotmánymódosítás egyébként is kedvező volt a két kisebbség - a magyar és az olasz - számára: községi szinten arányos képviseletet valósított meg, és a köztársasági képviselőház minden tanácsában 1-1 képviselőhelyet biztosított számukra.

"A kisebbségi önkormányzat az 1974-es alkotmány alapján a nemzetiségi öngazgatási érdekközösségek által valósult meg." Ezek az öngazgatási rendszer keretében alakultak. A működésükhöz szükséges költségeket a köztársasági költségvetés "állta". Községi szinten minden olyan döntést megakadályozhattak, amely sértette volna a kisebbségi érdekeket. Bizonyos nemzetiségi jogok kérdésében önállóan is dönthettek.

A vitára bocsátott új alkotmánytervezetben az olvasható, hogy "a magyar és az olasz kisebbség tagjai azon területeken, amelyeken őshonos lakosságként élnek, öngazgatási (önkormányzati) közösségeket alapíthatnak." Ez - mint láttuk - korábban kötelező volt. Mindenesetre "a szlovéniai magyar nemzetiség helyzetét nagyon megnehezítené az önkormányzati közösségek szerepének és hatókörének jelentős szűkítése".

A szimpóziumon Szabó Rezső ismertette a szlovákiai magyarság politikai képviseletének megújulásával kapcsolatos tényeket és trendeket. Csehszlovákiában az 1989. november 17-i fordulat óta kiéleződött a csehek és a szlovákok viszonya. A

szlovákok elnyomottság-érzése nacionalizmust szül (nyelvtörvény). Ennek ellenére: "a vegyes lakosságú területek lakossága az együttélés szellemében, nemzetiségi ellentétek nélkül, az eltelt hetven év tanulságait levonva, békében él, legfeljebb kisebb súrlódások vannak".

Jelenleg három magyar politikai mozgalom működik az országban, úm. a Független Magyar Kezdeményezés, a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom és az Együttélés. Az 1990. májusi választásokon a magyarok arányszámukat meghaladóan kerültek be a prágai és a pozsonyi parlamentbe. Hasonló a helyzet községi-városi szinten is (480 magyarok lakta községben 200 magyar polgármester került ki a három magyar szervezet jelöltjeiből, a 27,7 százalékban magyar lakosságú Érsekújvárott a 39 megválasztott képviselőből 32 volt a magyar). Ez azt mutatja, hogy sok szlovák is magyar jelöltekre szavazott és/vagy a népszámlálási adatok nem megbízhatóak.

Noha a világháborút követő diszkrimináció visszavetette a magyar értelmiség alakulásának természetes folyamatait, mégis: ma nincs olyan magyar nemzeti-ségű képviselő, akinek ne volna felsőfokú végzettsége.

Szabó Rezső leszögezte, hogy a szlovákiai magyarság rendelkezik bizonyos kollektív jogokkal, és a többségi nemzet érdekeit nem sértő egyéni jogokat is gyakorolhatja, csak hogy az asszimiláció ellen nem lehet harcolni az egyéni jogok platformján. "Ehhez a harchoz különböző szervekre, intézményekre van szükség, minisztériumra vagy más államhatalmi orgánusra." Saját jogait a szlovákiai magyarságnak kell kivívnia, amihez "Magyarország is segítséget nyújthatna, mégpedig példamutató nemzetiségi politikájával, nemzetiségi kódexével, mely évtizedek óta készen van, de még nem emelték törvényerőre". Általában: a kis lépések politikája vezethet célhoz.

Gál Jenő levélben tájékoztatta a szimpóziumot a csehországi magyarok önszerveződésének kérdéseiről a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége működéséről. Cseh- és Morvaországban - az 1988. évi népszámlálás adatai alapján - 23 ezer magyar él - diaszpórában, illetve csak nagyon kevés helyen (pl. Prágában) nagyobb koncentrátságban.

A szövetségben olyan vezetőség kerekedett felül, amely lemondott a Cseh Köztársaságban élő magyarok nyílt jogi képviseléről, minthogy "fölvállalni a jogi érdekképviselést, amikor jogainkat senki nem támadhatja: sündisznóállás - ellenség nélkül". A szerveződés célja: "az önművelés (elsősorban az anyanyelv művelése), a cseh-szlovákiai magyarság egészének életében való részvétel, valamint a cseh-magyar kapcsolatok múltjának megismerése és baráti szellemű ápolása". A diaszpóra összefogása nehéz, tulajdonképpen csak Prágában koncentrálódik egy működőképes csoport. A vidéken szétszórt magyarokkal a szövetség körlevelek útján érintkezik, újabban egy Tájékoztató c. szerény lapkezdeménnyel.

Kisebbségi jogok - kisebbségi önkormányzat. (Az 1990. december 7-8-i szimpózium anyaga, Herczegh Géza vitaindító előadása, Gulácsi Géza, Szócs Géza, Vekov Károly, Vékás János, Hajós Ferenc, Szabó Rezső és Gál Jenő hozzászólása.) = Regio, 2. évf. 1991. 1. sz. 88-116.p.

F. T.

A nemzeti kisebbségek asszimilációja a jugoszláviai és a nemzetközi jogelmélet tükrében

A nemzeti kisebbségre szabatos és egyértelmű jogi meghatározás van. Eszerint "a nemzeti kisebbség egy állam területén élő, nem az uralkodó, a többségi nemzethez tartozó csoport. A nemzeti kisebbség fogalmának alapja abban van, hogy általában egy saját államisággal bíró nemzetnek egy része más ország fennhatósága alatt él".

Ha valahol a nemzeti kisebbség helyett a nemzetiség fogalmát használják, az korántsem szinoníma-kérdés. A történeti Magyarországon - a francia jogfilozófiából kiindulva - a nemzetiség fogalmának (a magyarságra is kiterjesztett) használatára azért volt szükség, hogy az állam összes honpolgárából egységes politikai vagy államnemzetet lehessen konstruálni az ezeréves ország egyben-tartása, illetve a magyar nemzet hatalmának fennmaradása érdekében. Tulajdonképpen a királyi Jugoszláviában is ez volt a helyzet.

A szocialista Jugoszlávia jogfilozófiájának 1965-ig érvényben volt a nemzeti kisebbség fogalma. Az ezután életbe lépő alkotmányok viszont már csak nemzetiségekről beszélnek.

E lépés igazi célját akkoriban szocialista frazeológiával leplezték el ("Létrejött . . . egy új típusú szocialista társadalom, amelyben a 'nemzetiségek' önálló államiság alapjai nélkül is nemzeti életformák között élhetnek. Azaz államiság nélkül is lehetséges a nemzeti kisebbség - 'nemzetiség' - nemzeti létformája."). Sajnálatos, hogy az efféle okoskodást a magyar kisebbségi elit is elhitte, holott valójában az történt, hogy a nemzeti kisebbségi státuszt fejletlenebb történelmi állapotokra degradálták, a nemzeti kisebbségekből etnikai, törzsi, vallási, nyelvi stb. kisebbséget kreáltak. Az anyanemzetétől és annak államától elválasztott nemzeti kisebbség élete és sorsának kezelése "belüggé válik".

A nemzetiségként kezelt nemzeti kisebbség tagjaiban nem alakul ki a "kettős kötődés", a "kettős identitás" tudata (pl. miközben a magyar nemzethez tartozik, egyszersmind jugoszláv állampolgár is), ehelyett mindinkább komplexusosakká válnak. Az etnikai tudatra korlátozott nemzeti kisebbségi tudat óhatatlanul kisebbségségi érzést szül.

A nemzeti kisebbségek helyzetével kapcsolatos nemzetközi jogban a francia jogfilozófia (egy nép, egy terület, egy kormány) és a német jogfilozófia (nyelv-nemzet, kultúr-nemzet) tanítása keveredik egymással; sőt: hosszú ideig kölcsönösítette egymást. A Népszövetség balsikeres kisebbségvédelmi rendszeréből az ENSZ azt a következtetést vonta le, hogy inkább az emberi jogok deklarálásával kell foglalkozni (Alapokmány 1946-ból, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 1948-ból). Ezek a dokumentumok ugyan a nemzeti kisebbségek szempontjából is fontosak (a genocidium tiltása különösen), mégsem elégségesek.

Az első ENSZ-dokumentum, a Nemzetközi Egyezmény az Állampolgári és Politikai Jogokról, amely felöleli a kisebbségi jogok problematikáját, így fogalmaz: "Azokban az országokban, amelyekben etnikai, vallási és nyelvi kisebbsé-

gek vannak, a kisebbségi személyektől nem lehet megtagadni, hogy ugyanazon csoport más tagjaival együtt alkalmazzák kultúrájukat, megvallják vallásukat és gyakorolják szertartásaikat, valamint használják anyanyelvüket." Ez az Egyezmény azonban csak 1976-ban lépett hatályba, ami ugyancsak mutatja, hogy a kisebbségvédelem tételes megfogalmazása milyen lassan halad előre a nemzetközi jogban.

1975-ben az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) is elfogadta a nemzeti kisebbség jogfogalmát, de még nem töltötte meg tartalommal. Egy 1986. évi ENSZ-határozat állást foglalt az emberi jogok szabályozásának nemzetközi sztenderek kidolgozásával való támogatására. E törekvés keretében - végre - ki lehetne munkálni a kisebbségvédelem nemzetközi sztenderdjét is.

A kisebbségvédelem nemzetközi jogi körvonalai többé-kevésbé már kialakultak, és a kisebbségeknek a jogrendszer minden szintjén való elismeréstől, az asszimiláció minden erőszakos és burkoltan erőszakos formájának meggátolásán keresztül egészen a kisebbségek politikai, gazdasági és kulturális fejlődéséért teendő erőfeszítésekig terjednek. Jellemzőjük az is, hogy az egész kérdés-komplexumot a nemzetközi közvélemény figyelmébe, illetve a nemzetközi testületek felügyelete alá helyezik. Egy ilyen kisebbségi jogi állásfoglalás "működésének" előfeltétele a demokrácia, ui. nélküle nincs semmiféle kisebbségvédelem.

Azonban míg ez a nemzetközi jogvédelem meg nem valósul, illetve míg a többségi nemzetek és kormányaik be nem látják a nemzeti kisebbségek valódi "híd-szerepének" sokoldalú - gazdasági, politikai és kulturális - fontosságát, addig a szóban forgó népcsoportoknak nem lehet otthonosság-érzésük, jó közérzetük. S ezen felül folyton-folyvást fenyegeti őket az asszimiláció veszélye. Az asszimilációnak sokféle válfaja van. Ugyan mind ritkábban, de még az erőszakos asszimiláció is előfordul (pl. Kosovóban). Az asszimilációs politika burkoltabb formái a következők:

1. gazdaságpolitikai késztetés az asszimilációra (pl. a nemzetiségi vidékek gazdasági elmaradottságban tartása),
2. a politikai hatalomgyakorlásból való kizárás révén siettetett asszimiláció ("Bizonyítható, hogy például Jugoszláviában komoly jelentőségű döntéshozatalban országos, köztársasági és tartományi szinten magyar kisebbséghez tartozó politikus még nem vett részt a pártállam időszakában."),
3. A nemzeti kisebbségek már említett kisebbségi érzésének "megloaglása" a pszichológiai módszerekkel sürgetett asszimilációt idézi elő.

Ez utóbbi azért veszélyes, mivel könnyen csap át tömegméretű és felettebb gyors önkéntes asszimilációba, amit szeretnek a természetes asszimilációval összekeverni. Holott a kettő nem ugyanaz: az önkéntes asszimiláció tömeges élet- és érvényesülési kényszer hatására jön létre, míg a természetes egyedi döntések hatására, főként vegyes házasságok útján, s ezért sokszorta szelektívabb és lassúbb folyamat.

Jugoszláviában az asszimiláció eddigi következményei - a magyarság vonatkozásában is - súlyosak. Nevezetesen:

1. A magyar nemzeti kisebbség szórvány- és szigetjellegű lett, alig maradt olyan hely, ahol területi közösségben élhetne. (Ezt a szabad önszerveződéssel és a rendőri ellenőrzés nélküli szabad belső kommunikációval és intézményekkel lehetne, ha nehezen is, ellensúlyozni.)
2. Az asszimilációs politika és a rossz gazdasági helyzet okozta szaporulatkiesés a magyar nemzetiséget kétszeresen sújtja, hisz nincs - mint a többségi nemzeteknek - "belső demográfiai tartaléka".
3. A kisebbségi népesség korösszetétele rossz, a belső párválasztás esélye állandóan csökken, nő a vegyes házasságok száma. (Ezt a korábban kívánatosként említett belső kommunikáció enyhíthetné.)
4. A többség még mindig uralkodó politikai ideológiája is asszimilációs tényező, hisz nem tudja, nem akarja megérteni: mi értelme van a kisebbségi nyelvhez, nemzeti hagyományokhoz, a sajátos kultúrához stb. való ragaszkodásnak.
5. Egyre több kisebbségi magyar érzi úgy, hogy az asszimiláció társadalmi fel-emelkedést jelent számára, azaz hajlik az önkéntes asszimiláló felé. (Ennek ellenszere a modern kisebbségi művelődési lehetőségek megteremtése, az anyanyelvi oktatás kiterjesztése lenne.)

Az asszimiláció körülményei közepette a kisebbségek rendkívül dinamikus jelenséget képeznek. Ezért róluk még akkor sem lehet pontos statisztikai képet kapni, ha történetesen nem fordultak volna és nem fordulnának elő akaratlan-akart összeírásai torzítások lépten-nyomon.

Mirnics Károly: A nemzeti kisebbségek asszimilációja a jugoszláviai és a nemzetközi jogelmélet tükrében. = Regio, 2. évf. 1991. 1. sz. 13-34.p.

F. T.

A Berni Jura újraegyesítése és az önrendelkezési jog

Az alább referált cikk írója - Theodor Veiter - egész eddigi, több mint négy évtizedes pályáját a népszuverenitás, a kisebbségi jogok kérdésének szentelte. 1967 óta az innsbrucki egyetem tanára. Jelen tanulmány arra a szakértői ajánlásra támaszkodik, amelyre 1971-ben önrendelkezéséért folytatott küzdelme során a frankofón Jura központi érdekképviselete - a Rassemblement Jurassien - felkérte.

A többnemzetiségű Svájcra kialakult kép szerint az országban a népcsoportok önrendelkezése hagyományosan rendben lévőnek tekinthető. Ennek ellentmond a Berni Jura önrendelkezésének felemás érvényesítése, amit a terület fel-darabolása bizonyított.

A frankofón Jura-vidék 1815 előtt a bázeli püspökség része volt. Miután Napoleon átmenetileg bekebelezte Franciaországba, a bécsi kongresszus Bern kantonhoz csatolta (kárpótlásul Waadt egyidejű kiválásáért). A népjogelvekkel már akkor is ellenkező döntést (francia nyelvűség és katolikus valláskultúra Bern német nyelvűségével és kálvinizmusával szemben, a nép feje felett foganatosít-

tott politikai diktátum stb.) Jura népe sohasem fogadta el, és szívós küzdelmet folytatott jogainak érvényesítéséért. Küzdelme azonban, a Suisse Romande helyzetének alkotmányos rendezése ellenére, napjainkig nélkülözi a teljes értékű sikert. A végleges rendezés kérdése is csak az 1966-os emberi jogi egyezmény (ENSZ) elfogadása nyomán került napirendre. Az egyezményhez egyébként haladéktalanul csatlakozó Svájc ekkor iktatta törvénybe a kantonok szintjén is a népcsoportok (belső) önrendelkezési jogát. A berni kantonparlament 1969-ben mondta ki Jura önrendelkezését, aminek alapján 1974-ben területi népszavazást tartottak Jura önálló kantonná szervezéséről.

A jurai népszavazás pozitív - a Berntől történő elválást kimondó - eredményét (36,8 ezer pro szavazat, 34 ezer kontra ellenében) követően az lett volna a logikus és természetes, ha Bern és a szövetségi parlament zöld utat ad a szuverén Jura kanton alakulásának az előzetesen elfogadott északi illetve déli félkanton-elv struktúrája szerint, amely a ma már vegyes lakosságú déli részen az északitól eltérő alkotmányos differenciálást érvényesít. Ehelyett Bern Délen váratlanul megismételtette a szavazást (1975), amely a kiválást ellenző eredménnyel zárult (minimális többségi szavazattal). A második népszavazásból kiindulva, amelynek közbeiktatására előzetes megállapodás nem volt, Észak-Jura kiválását iktatták törvénybe, és szentesítették össz-svájci népszavazással (1978), Dél-Jura pedig Bern kanton keretein belül kapott autonómiát.

A Bern diktátumát kifejező megoldás részlegesen eleget tett ugyan a jurai őslakosság önrendelkezési követeléseinek, egyidejűleg azonban vétett is az önrendelkezési jog ellen, elszakítva és külön kezelve a terület egy részét (annak földrajzi középpontjával: Moutier-val együtt). A berni fennhatóság egész ideje alatt kétes volt, de még az utóbbi évtizedekben zajló bevándorlás és behatolás után is kétes maradt itt a nem frankofón elem túlsúlya, és így semmiképp sem őt illetné meg az önrendelkezés elsődleges joga. Ennek következtében Bern a konfliktusforrást nem szüntette meg, csak átalakította, sőt kiélezte. Egyes szakértők Jura "irlandizálásáról" beszélnek.

A frankofón Jura területi jogai elidegeníthetetlenek az önrendelkezési jogelvékben ma már mind határozottabban definiált szülőföldhöz való jog alapján. (Vö. az 1989-es bécsi Helsinki utókonferencia záródokumentumával is.) Az önrendelkezés területi elvét nem csorbítja az erőszakos behatolás (diktátum, agresszió, tőkemanőverezés, telepítéspolitiká stb.), és nem nyeli el automatikusan a modern gazdasági mobilitás. A két jurai népszavazás hitelessége ebből a szemszögből is alapos joggal kérdőjelezhető meg, hiszen a szavazati jogot egészen a három hónapja ott lakó egyénekig terjesztették ki. (Nem véletlen, hogy újabban az Európa Tanács és az Európai Közösség ajánlásokat dolgoz ki a mobilitás fékezésére, a betelepedés korlátozására a hasonlóan érzékeny övezetekben.)

A frankofón Jura teljes körű önrendelkezése az alábbi általános érvényű népszuverenitási jogok jegyében volna érvényesítendő:

- az etnikai identitás kijelentésének joga (autoaffirmáció, O. Chalbaud elmélete szerint),

- az anyanyelvhez mint etnikai köznyelvhez való személyi jog, ezen keresztül az etnikai önmeghatározás személyiségjoga,
- a területi önrendelkezés joga, a területi elhatárolódás értelmében is (autodelimitáció),
- a cselekvő szuverenitás joga (autodiszpozíció).

A frankofón-német konfliktusból kiemelhető a Berni Jurába Északról beékelődő, földrajzilag Bazel felé nyitott Laufenthal ügye. Ez a régió is Jura kantonhoz került, de erre a túlsúlyban és eredendően német nyelvű területre az nem tart igényt. A Jura kanton hozzájárulásával tartott népszavazáson várható volt Bazelhez történő csatlakozásának kimondása. Azonban itt is többséget szerzett a berni alternatíva - bebizonyított választási csalással (vesztegetés). Az eredményt a szövetségi fórumok érvénytelenítették, és az eljárás során visszamenőleg fény derült Bern csalási módszereire 1975-re vonatkozólag is. Ennek fényében a dél-jurai szavazási eredmények tartalmukban semmisnek tekintendők. S noha a csonka-Jura önrendelkezése befejezett tény, világos a további tennivaló: Észak- és Dél-Jura egyesítésének kiküzdése. Ebbe az irányba mutatnak a dél-jurai vidékeken a helyhatósági választások egyértelmű frankofón győzelmei is.

Veiter, Theodor: Die Wiedervereinigung des jurassischen Volkes und das Selbstbestimmungsrecht. = Europa Ethnica, 48. Jg. 1991. 2.H. 67-99.p.

K. S.

A nemzeti és etnikai kisebbségek története

A nemzeti tudat mint történelmi jelenség

A nemzet és az állam között különbséget kell tenni. Az előbbi olyan emberek közössége, akiket közös kultúra köt össze, az utóbbi pedig egy jogi szervezet, tehát a törvények meghatározott rendszerére, továbbá kötelezettségekre és bizonyos számú államhivatalnok tevékenységére épülő képződmény. Amikor független államokról beszélnek, gyakran használják a nemzetállam terminust, holott ezeknek csak egy részéről állítható, hogy egyszersmind nemzetállam. Különbség van a nemzet és az etnikai csoport között is, jóllehet e minőségi különbséget nem lehet mechanikusan kijelölni. Önmagában az a helyes kritérium, hogy egy nemzet kultúrája fejlettebb és érettebb, mint az etnikai csoporté, nem mindig ad elégséges fogódzót. A szerző szerint az elhatározáshoz a politikai akarat és a tudat, nevezetesen a nemzettudat adhatja meg a kulcsot. A nemzettudat nem azonos a nacionalizmussal, amelynek két fogalmi tartománya van: jelenthet egyrészt egy doktrínát vagy pontosabban: egyfajta retorikai és elméleti keveréket, másrészt nemzeti érdekeknek megfelelő mozgalmat. A fő célok a következők lehetnek: függetlenség, egység és nemzetté válás. A múlt századi németeknek a meglévő függetlenséghez egységre volt szükségük, míg az olaszokról találón jegyezte fel M. d'Azeglio: "Létrehoztuk Olaszországot, most aztán teremtsük meg hozzá az olaszokat".

A nemzettudat létrejöttét a következők befolyásolják: állam, vallás, nyelv, történelmi mitológia, társadalmi rétegződés. A nemzettudat formálódásának három változatát lehet megkülönböztetni:

1. az állam és a nemzet lassú egymásrahatásban, egymással párhuzamosan (egyidejűleg) alakul ki;
2. az állam létrejötte megelőzi a nemzetét;
3. a nemzet kialakulását követi az államé.

Az első típus legismertebb képviselői a franciák és az angolok. A fejlődés több évszázadot ölel fel a XIII. század közepétől a XVI. közepéig, s talán a franciáké valamivel előbbre tartott, mint az angoloké. Az angoloknál a nyelv nagyobb szerephez jutott, mint a franciáknál (a törvénykezés a XVI. századtól angol nyelven folyt), hasonlóképpen a vallás is náluk fokozta inkább a nemzeti érzést: a haza, a nyelv és a vallás védelme összefonódott egymással.

Kelet-Európában az első típusba tartoztak a lengyelek, magyarok és oroszok. A lengyel középkor alkonyán fejlett nemzeti nyelvű irodalom alakult ki, míg a politikai nemzet, a nemesség képviselői különböző anyanyelveket (a lengyel mellett ukránt, németet, litvánt stb.) beszéltek. A katolikus vallás csak a XVIII. század végi országfelosztás, vagyis a protestáns-, illetve ortodox lakta területek elszakítása után kötődött a lengyel mivolthoz.

A magyaroknál elég komoly vallási és nyelvi különbségek érvényesültek, s itt a nemzeti nyelvű irodalom több okból kifolyólag csak a XVIII. század végén ért el szembetűnő eredményeket. A magyar nyelv a múlt század utolsó harmadá-

ban vált legitimációs alappá, s ekkor indult meg a nemzetiségek magyarosítási politikája, ami ki is váltotta az ellenhatást.

Az oroszoknál nehéz időben kijelölni a nemzettudat létrejöttét, azt könnyebb megállapítani, hogy a politikai nemzethez a pravoszláv hitűek és a kiváltságosok tartoztak. Az orosz nyelvű irodalom a XVIII. század végén jutott európai színvonalra, s ehhez sok ösztönzést adott az európai felvilágosodás térhódítása.

Magyarosítás itt, oroszosítás ott: ez a múlt századi örökség sajnos ma sem a múlté, elég ha csak a Habsburg Monarchia utódállamaiban továbbélő módszerekre gondolunk. A hivatalosan szított nacionalizmus újabban Európán kívüli példákkal is "büszkélkedhet".

A második típus példája Hollandia lehet. A németalföldi kultúrrégió már a késői középkorban egységes nemzeti kultúrával büszkélkedhetett, majd a XVII. században éri el a Holland Köztársaság a világhatalmi szerepjátszás időszakát. (A délebbi belga vidéken viszont nehéz definiálni, belga, flamand vagy vallon nemzetről beszélhetünk-e.)

E típus tengerentúli példáit Amerika és Afrika új államai szolgáltatják. Egyes esetekben az állam létrejöttét csak függetlenségi háborúk útján sikerült elérni, de Brazília a gyarmatbirodalomtól való békés elválás esetét példázza.

Afrikában a gyarmattartók európai íróasztalokon, vonalzókkal húztak határokat, ezért a mai független államokban legtöbbször számos etnikai közösség egymással való együttélése tapasztalható. A függetlenségi harcok épp ezért nem kötődhetnek egyetlen nemzeti nyelvhez, sőt, minthogy valódi nemzetek nem jöttek létre, kérdéses, lehet-e afrikai nacionalizmusról beszélni. A kivételek közé tartozik Szomália, ahol van nemzeti nyelv. Dél-Szudánban pedig az arab terjesztésével próbálkoznak, ami viszont az iszlámnak a kereszténység rovására való térhódításához kapcsolódik.

A harmadik típusnál a nemzet kialakulása megelőzi az államét: ennek eklatáns példáit a közép- és keleteurópai népek, továbbá a muzulmán világ szolgáltatathatja. E körben három tényező - a vallás, a történelmi mitológia és a nyelv -, s közülük is főként a nyelv játszott meghatározó szerepet. Az oszmán birodalomba hódolt balkáni népeknél az ortodox vallás hosszú időn keresztül jelentett belső szervező erőt, rajta kívül például a szerbeknél a szájhagyományként megőrzött elbeszélő költemények (narodne pesme) segítettek az identitás megtartásában. A múlt század első évtizedeitől (pl. a szerbek és a görögök) fegyveresen is felkeltek a török elnyomás ellen, s e függetlenségi mozgalmak is hozzájárultak a nemzeti tudat erősödéséhez. Mindegyik nemzeti mozgalom erőteljesen támaszkodott a történelmi mitológia eszköztárára (e körben olyan nevetségesnek tűnő tézisekre is, mint hogy a románok egyenesen Trajanus légiósaitól származnak).

Mindezzel együtt, úgy tűnik, a modern balkáni népeknél a nyelv játszotta a legnagyobb szerepet. A török birodalom alól való felszabadítás s az azutáni fejlődés a nyelvi vonal mentén erősítette meg, ki a görög, ki az albán stb. A Habsburg-Monarchiában is meghatározó volt a nyelv, amely végső soron a polgárság, a középrétegek nyelve volt. Humán értelmiségiek, lelkészek, ügyvédek, újságírók harcolták ki a nemzeti nyelv egyenjogúsítását.

Az orosz birodalom népei közül speciális jelenséget képeznek a volgai tatárok. Értelmiségi és kereskedői középrétegüknek köszönhetően a türk eredet fontossága egyre jobban terjedt, s ez egyrészt segíthetett az elorosztás elleni védekezésben, másrészt a Dobrudzsától a kínai határokig terjedő óriási térség - a türkök lakta térség - gondolatát is eredményezte, ami komolyan hatott a Kemál vezette törökországi mozgalomra is.

Az arab világban a vallás és a nemzeti tudat közötti eltérés még komolyabb formában jelentkezik. Az iszlám feltételezi ugyan az arab nyelvet, de az összetartozás csak addig volt valóban erős, míg a más - európai - nyelvű és a más - keresztény - vallású hódítók ellen kötötte össze az arab világot. Ezen túlmenően azonban előjönnek az egyes arab országok nemzeti-helyi nyelvei, az ottani történelmi tudat emlékei. A pánarabizmus az értelmiség teremtménye, mely ráadásul alig választható el az iszlámtól.

Általánosságban elmondható, hogy a nyelv szerepe növekedett a vallás hátrányára, de vannak komoly kivételek, így a horvátoké és szerbeké vagy az íreké. Ma minden ír gyerek ír nyelven is tanul az iskolában, hogy a kelta örökség újraébredjen, ám az iskola befejeztével a gyerekek általában elfelejtik az ősi nyelvet. Megvan viszont a protestáns és katolikus írek közötti jelenleg áthidalhatatlannak tűnő távolság.

Az elnyomott nemzeti tudat nacionalizmust eredményezhet, annak ismert katasztrófális következményeire pedig nem kell külön felhívni a figyelmet. A nemzettudat számos gazdasági, társadalmi és kulturális-ideológiai forrásból táplálkozik, mégis önálló jelenség, amely megérdemli a komolyan vételt és a komoly tanulmányozást. E tudat elnyomása csak betegséget eredményezhet, s hosszú ideig tartó nacionalista járvánnyá bővíülhet.

Seton-Watson, Hugh: Nationalbewusstsein als historisches Phänomen. = Südostforschungen, 43. Bd. 1984. 271-285.p.

S. P.

Bécs és Mitteleuropa avagy az Osztrák Monarchia mint metafora

Václav Belohradský (1944-, cseh filozófus, a genovai egyetem professzora) itt referált esszéjében a Habsburg Birodalom "szerencsés véletlen"-jeiből indul ki. Ez az állam először - több mint kétszáz éven át - a törökök támadásainak kivédéséből profitált, ami a térség kulturális, hitbéli és gazdasági különbözőségei ellenére biztosítéka volt a vele való egyetértésnek. Másodjára az ellenreformációból. Ám az ezáltal biztosított legitimitás a 19. század közepére elvesztette aktualitását, minthogy "a 19. század már nem ismeri az egységes, a nemzetek fölötti állam iránti vágyat, . . . az univerzalizmus pedig visszaszorol a nemzeti identitás természetes kiterjesztését és megvalósítását ígérő állammal szemben".

Bécs az állam nemzetiként való felfogásának továbbterjedését kívánta "elreztelni" a "Mitteleuropa" fogalmának kitalálásával. Ám e felfogás térhódításá-

nak Frantisek Palacký (1798-1876) híres levele sem tudott útjába állni. (Ez a frankfurti birodalmi gyűléshez 1848-ban intézett levél a térség kis népeinek összefogását sürgette az orosz cári hatalom ellensúlyaként.)

Más kérdés: az állam nemzeti értelmű felfogása aztán vak energiákat szabadított fel. Addig azonban még több évtizednek kellett eltelnie, hiszen Bécs a "Mitteleuropa" jegyében, ugyan nagy nehézségek közepette, de fenntartotta a birodalmat. Ezt nem tehette másként, mint legitimitásának legalitássá történő redukálásával (M. Weber gondolata). "A legitimitás az állami adminisztráció személytelen és pontos szabályok szerint működő racionalitása, az állam szolgálata iránti elkötelezettség, röviden szólva: a legalitás apparátusa szorította ki."

Ezen a talajon bontakozott ki Freud, Kafka, Broch, Musil, Wittgenstein stb. életműve. "A régi Monarchiában" - írja Musil, "minden automatikusan működött, és az embereknek sohasem szűnt meg az az érzése, hogy létezésüknek elégséges indoka volna."

Ezért vált szükségyszerűvé - noha a korszerűség egyik bölcsője volt - "Mitteleuropa" széthullása. És ezért "váltak az Osztrák Monarchia démonai és az ellenük vívott küzdelmek a planetáris válság metaforájává, melyben a világot a Nyugatot azon törekvése rántotta bele, hogy az ész történelmévé alakítsa magát".

Belohradský, Václav: Viedeň a Mitteleuropa alebo Rakúska monarchia ako metafora. = Slovenské pohľady, 107. roč. 1991. 2.č. 2-5.p.

F. T.

Európa és a magyarság

Győrffy György akadémikus itt referált előadását 1990 októberében Ravenában, A közös európai ház keresztény alapjai című történetkutató kongresszuson tartotta. Benne a magyarság nyugati keresztény világba való beilleszkedésének kezdeteit mutatja be. Előljáróban Európa történetföldrajzi kereteibe ágyazza a magyarok sorsának alakulását. Rögzíti, előadásának mintegy kiinduló pontjává teszi azt a tényt, hogy az "Európa latin művelődésű nyugati fele és a görög-szláv művelődésű déli és keleti fele közé szorult néhány kisebb ország vezetői már több mint egy évezrede a latin rítusú kereszténységre tértek át, s így Nyugattal jegyezték el művelődésüket, annak ellenére, hogy nyelvük szerint Európa keleti feléhez sorolhatók". A szóban forgó országok (Lengyelország, Csehország, Magyarország és Horvátország) e politikai és gazdasági döntésének köszönhető, hogy később részesei lehettek a humanizmus és reformáció Európa nyugati felét megújító törekvéseinek is.

Győrffy György a továbbiakban felvázolja a magyar kereszténység történeti kutatásának eredményeit, úm. minden valószínűség szerint a hun birodalomhoz tartozó 4. századi előmagyaroknak (és onogoroknak) a Volga és a Don vidékére való sodródását az avarok elől, a nomád magyaroknak a nyugati türkök uralma alá kerülését, majd a hét magyar törzs levéldiai kapcsolatát a szláv nyelvű liturgiával.

A Kárpát-medencében Nagy Károly hadai 800 táján vetettek véget az avar kereszténységnek, és a keleti frank uralom védelme miatt megkezdődött az avarok földjére telepedett szlávok misszionálása, ám a szláv rítust a bajor papság számolta fel, magát a kereszténységet pedig a magyar honfoglalás. "A magyarok - szögezi le ennek ellenére az előadó - nem voltak ellenségei a keresztény vallásnak, még ha európai kalandozásaik alkalmával templomokat fel is égettek és egyházi kincseket el is raboltak. De attól kezdve, hogy egy ország velük szövetséget kötött, így Itália, Bajorország, Bizánc, azok területén békésen áthaladhattak keresztény szövetségesük ellenségeinek megtámadására."

I. Ottó német-római császár - a magyarok bizonyos görög tájékozódásait követően - 972-ben püspököt küldött Géza nagyfejedelemnek, s ezzel Magyarország is belépett a keresztény Európához csatlakozó közép- és keleteurópai országok sorába. Géza fia, Szent István már két érsekséget és tíz püspökséget alapított az országban, s az egyházszervezetet olyan szilárdan ágyazta be az új államszervezetbe, hogy "az a nagy pusztításokat, az 1241-42. évi tatárjárást, a másfél évszázados oszmán hódítást, végül az 1919. és 1949-1989. években az Orosz-földön kisarjadt kommunizmust is túlélte."

A nyugati kereszténység és vele együtt a latin írásbeliség elterjedése kedvező hatást gyakorolt a társadalom és a gazdaság fejlődésére, a kelet-közép-európai országok Nyugathoz való időleges felzárkózására.

Itália és Magyarország kulturális kapcsolatai már Szent István alatt gyümölcsözőek voltak (vö. pl. Pannonhalma és Montecasino együttműködésével). Nagy királyunk nemcsak Konstantinápolyban és Jeruzsálemben épített zarándokházat, hanem Rómában és az oda zarándokolók számára Ravenna területén is.

Győrffy György meggyőződése szerint ezeken a kezdeteken továbblépve lehet "kiszélesíteni kapcsolatainkat, amikor az egyesült Európa felépítésében eredménykedünk".

Győrffy György: Európa és a magyarság. = Katolikus Szemle, 4(42). évf. 1990. 4. sz. 289-293.p.

Cs. A.

A világnak felkínált magyar történelem. Egy nem magyar széljegyzetel a Magyarország rövid története angol nyelvű kiadásához

A kisebb nemzetek elsőrendű kötelezettsége, hogy - világnyelveken - bemutassák múltjukat, kultúrájukat a nagyvilágnak. Különben minden eredményük elbagatelizálódik a nemzetközi - tudományos és hétköznapi - megítélésben. Ezért nem véletlen, hogy a budapesti Corvina és Akadémiai Kiadó intenzív idegen nyelvű kiadványi tevékenységet folytat a magyarsággal kapcsolatban.

E művek közé tartozik az One Thousand Years. A Concise History of Hungary c. mű is (1988), amelyet Hanák Péter szerkesztett. (Korábbi hasonló vállalat

kozás volt az 1971. évi Die Geschichte Ungarns, illetve két évvel későbbi angol nyelvű mutációja.)

Egy szlovák - tekintettel az évezredek együttélésre - különös érzékenységgel olvassa-tanulmányozza a szóban forgó művet. Főként az etnicitás és az állami-ság előadásának módja kelti fel benne a figyelmét.

Ami az etnicitás kérdését illeti, elmondható, hogy számos "csúsztatás" fordul elő kezelésében. Makkai László, miközben a hun-magyar rokonságot sem veti el teljesen, mondván, hogy a hun királyi családból származhattak esetleg a valamikori magyarok és bolgárok fejedelmei, hajlik arra, hogy a hetedik században az avarokat megerősítő bolgár-török népcsoportot hipotetikusan magyaroknak vagy székelyeknek tartsa. (Igaz, megjegyzi azt is, hogy a magyar archeológusok e vélekedését még bizonyítani kell.)

Azzal párhuzamosan, hogy Makkai "óvatosan a hetedik századig tolja ki a magyarság dunántúli jelenlétét", mind az avarok előtt ide betelepült, mind a magyarok honfoglalása után a Kárpát-medencében fennmaradt szlávok szerepét alábecsüli, s egyben (a "tót" kifejezés fennmaradásán kívül) kétségbe vonja a szláv kontinuitást a két időszak között. Ez annál is furcsább, mivel a Die Geschichte Ungarns-ban még így ír: a szlávok, "legalábbis egyes csoportjaik relatíven fejlett állatenyésztéssel, ekés földműveléssel és különféle mesterségekkel rendelkeztek". És az említett műben azt is elismerte, hogy a magyar nyelv rengeteg szláv jövevényszóval gazdagodott, illetve hogy a szlávok jelentős szerepet játszott - mint azt egyébként a nem magyar és a magyar szakirodalom is tanúsítja - a kora feudális Magyarország szociális-politikai struktúrája kialakításában. "Az ugyan természetes, hogy a rövid történelem megköveteli az előadás jelentős egyszerűsítését, ám ebben az esetben az előadás egyszerűsítése vagy a különösen az utóbbi évtizedekben keletkezett irodalom feltárta tények tudatos ignorálása a széleskörű külföldi publikumnak felkínált történelem dezinpretációjába torkollik."

Makkai a mű egyik további fejezetében a magyar etnikum "pozícióit" azzal is igyekszik "javítani", illetve a nem magyar etnikumokéit "rontani", hogy a Magyar királyság többnemzetiségűvé válásának kezdetét a tatárjárás utánra teszi. "Ám a Magyar királyságnak még az ily módon megerősített magyar volta sem látszik elégségesnek", minthogy Benda Kálmán, a könyv második részének írója szerint "a soknemzetiségű Magyarország csupán a 18. században, a török hódoltság nyomán betelepült nem magyar lakosság révén született meg". Ugyanő állítja azt is, hogy a középkori Magyarország lakosságának 80-85 százaléka volt magyar, s csak a 18. század végére csökkent a magyarság aránya 40 százalékra. "Ennek az állításnak hallatán nem lehet szabadulni attól a benyomástól, hogy a Magyar királyság soknemzetiségű jellege a magyar történész számára a nehéz és igazságtalan (magyar) sors sebe, s nem pedig az ország olyan történelmi-szociológiai és etnográfiai adottsága, amely a magyar állam születésétől kezdve volt jellemző rá."

Ha aztán mégiscsak szólni kell a műben a nemzetiségekről és a nemzetiségi kérdéssről, hiszen az intenzív magyarosítás évtizedei után, 1910-ben is csak az

ország lakosságának legfeljebb 50 százaléka volt magyar, akkor a lehető legla-
konikusabban és marginalizálva történik ez, ráadásul összemosásra alkalmas
terminológiával (a Hungarians és a Magyars nem egzakt használata révén). Ez-
zel szemben a szlovákok a történelmi Magyarországot mindig Uhorskonak
mondják, a trianonit pedig Mad'arskonak.

Az akarva-akaratlanul labilis terminológia a mű szerzőinek alkalmat ad a
nemzetfogalom változásainak eltussolására, illetve a magyar nemesség etnikai
összetételétől való eltekintésre. A mű szövegében a helynevek is magyar verzi-
óban szerepelnek, sőt még a magyar, latin és német helynévváltozatokat és e
helységek mai állami hovatartozását feltüntető mutatóban is - mint nem törté-
netiek - elhallgatják a szlovák helyneveket.

A magyar történelem a szerzők törekvéseiben a magyar államiság törté-
netévé változik a kezdetektől fogva egészen a kiegyezésig. Makkai szerint a
Kárpát-medencében csak a hunoknak, az avaroknak és a magyaroknak sikerült
a keretében található három nagy tájegységet, a Dunántúlt, az Alföldet és Er-
délyt (Makkainál valójában négy tájegység szerepel, negyedikként a Felvidék. -
Szerk.) politikai egységgé szervezniük. Ez a beállítás megint csak arra jó, hogy
a Kárpát-medencében élő többi nép szerepét csökkenteni lehessen.

A 18. és 19. század fordulójától kezdve azonban már semmiképpen nem le-
het az etnikai kérdést "a Hungarian fogalom tág kalapjába" belegyömmöszölni. A
vele foglalkozó (csak) alfejezetek íróinak munkája a recensens részéről így érté-
kelődik:

"Niederhauser Emil . . . a Dunatáj népeinek ébredése címen . . . tömör, de in-
formatív képet fest a nem magyar nemzetek politikai helyzetéről az 1848/49. évi
forradalomig bezárólag. A könyv koncepciójának és kontextusának egészében
azonban a magyarországi nem magyaroknak szentelt oldalaknak marginális jel-
legük van . . . Ezért a könyvben nincs elégségesen alátámasztva az az egyéb-
ként helytálló megállapítás, amelyet a következő fejezetben, az 1848/49. évi for-
radalomról és szabadságharcról szólva Spira György tett, hogy a harc kimenete-
le a mezőgazdaság kérdésének megoldásán kívül a nemzetiségi kérdés
megoldásától függött. Végül is a magyar függetlenségi harc vezetői az első fon-
tos lépéseket a Magyar királyság népei és nemzetiségei iránt 'öt perccel tizen-
kettő után' tették meg, Paskievics kozákjainak és az osztrák katonaságnak nyo-
mása alatt a Világos felé vezető úton. A magyar uralkodó körök részéről ez volt
az első és gyakorlatilag utolsó gesztusa a jószándéknak egészen a történelmi Ma-
gyarország megszűnéséig."

A nemzetek és nemzetiségek a dualizmus korában c. alfejezetet Hanák Pé-
ter írta. "Hanák felettébb hozzáértő és plasztikus képet fest a magyar társada-
lomnak a Bach-féle abszolutizmustól egészen az első világháború végéig tartó
gyors fejlődéséről. Igen kis terjedelemben kísérletet tesz erre a magyarországi
nem magyarok vonatkozásában is. Ám ebben az esetben jelentősen egyszerű-
sített panorámát vázol fel a nemzetiségi kérdéstről . . . Természetesen egyet le-
het érteni a szerző ama állításával, hogy az 1876. évi kiegyezés és a Habsbur-
gokkal való szövetség a magyar uralkodó körök számára megőrizte a magyaror-

szági népek és nemzetiségek fölötti politikai hatalmat, mint ahogy azzal a megállapításával is, hogy (még a jelentősen beszűkült) 1868. évi nemzetiségi törvényt sem respektálta a magyar többség, illetve hogy a nem magyar nemzetiségek állandóan nyugtalanságuknak adtak hangot, főként amiatt, hogy nem nyert elismerést sajátos nemzeti identitásuk, nem jutottak autonómiához és nem voltak biztosítva politikai jogaik. Ám a továbbiakban - ellentmondásban az állításokkal és tényekkel - Hanák már-már idillikusan vetíti elének az állapotokat, amelyek közepette a nem magyar nemzetek és nemzetiségek gazdaságilag, szociálisan és kulturálisan fejlődhetek. Így az (angol) olvasó akár csodálkozhat is, hogy ugyan miért hullott szét az a nagyszerű Magyarország . . ." Míg ezt a kiegyezés utáni időszakot a magyar nemzet történetének egyik legsikereesebb időszakaként élte meg, addig a szlovákság - az intenzív magyarosítás és a saját gyöngesége miatt - ekkor jutott el a "nemzeti agónia küszöbére". És megfordítva: míg a szlovákok számára örvendetes volt a történeti Magyarország széthullása, addig a magyarok számára - mint az ismét látható - mindmáig égető trauma. "Így - mondjuk - érthető, hogy ezeket az ellentétesen átélt történeti eseményeket a résztvevő felek csak nehezen interpretálhatják azonos módon, mégha a történeti reflexiókban ugyanazokra a világnézeti és módszertani kiinduló pontokra hivatkoznak is."

L. Nagy Zsuzsa írta a mű utolsó fejezetét, amely a Károlyi-kormánytól az 1947. évi párizsi békéig dolgozza fel az immár nemzeti állammá vált Magyarország történetét, amelyet a második világháború végéig jórészt a revízióra való törekvések történetének is lehet nevezni.

A recenzens megjegyzi, hogy miközben L. Nagy Zsuzsa hangsúlyozza a revízióra való törekvések "nem katonai" jellegét, a részleges határrevíziók nem mindig voltak békések (Kárpátalja, Délvidék visszavétele), s a második bécsi döntés végrehajtása "sem ment végbe a román lakosságon elkövetett atrocitások nélkül". "De az újabb e századi elvesztett háború után megváltozik a kártyajárás: Magyarország elveszti azokat a területeit, amelyekre 1938 és 1941 között ismételtén szert tett, és a 'magyar közvéleményt mélyen megrendítik' a Duna völgyében végbemenő precedens nélküli népmozgások. 'A kollektív felelősség jogilag és erkölcsileg egyaránt igazságtalan elvére hivatkozva, a csehszlovák hivatalok a magyar kisebbség egy részét a Szudétákba telepítették. Ezzel egyidejűleg sokakat, mintegy százezer embert, Magyarországra telepítettek át' - Így összegzi a szerző - jelentős mértékben egyoldalúan és egyszerűsítve - a második világháború utáni nemzetiségi problematikát, miközben elismeri, hogy Magyarországon ugyanezt az elvet alkalmazták a német nemzetiségű kisebbséggel szemben, amelyet Németországba telepítettek ki."

Az 1947. évi párizsi békeszerződést követően "ismét létrejött az etnikailag magyar nemzeti állam, kis és egyre fogyó létszámú nem magyar nemzetiségekkel, míg a Magyarországgal szomszédos államokban - bizonyára különféle politikai és kulturális feltételek közepette - nagy számú magyar nemzetiségű kisebbség él."

Summázatként a recenziens leszögezi: "Ma, a legkülönbözőbb hatalmi-politikai akadályok és manipulációk felszámolása után, teljesen nyilvánvaló, hogy a nemzeti kérdések (ha nem is megünnéjük tovább keleti irányba) Közép-Európában továbbra is éló és fájdalmas kérdés, mégpedig mindazoknak az integrációs és internacionalizációs trendeknek ellenére az, amelyek napjaink világában objektíven érvényesülni kezdenek. Ez a problematika a maga időszerű nemzetközi kontextusával, de érzékeny történelmi dimenziójával is, ismét ösztönzi azokat a közvetlen és közvetett vitákat, amelyek a Közép-Európában, különösen a Kárpát-medencében éló népek és nemzetiségek életével, nemzeti és állami egzisztenciájával kapcsolatosak. E tekintetben pótolhatatlan szerepük van a történészeknek, akik a hazai és a külföldi közönség számára teszik lehetővé és interpretálják közép-európai térségünk nemzeti és állami életének komplex problematikáját. Annál inkább furcsa és nyugtalanító, hogy milyen keveset tesznek ennek érdekében a szlovák történészek és a szlovák kiadók . . . Igen, a magyarok tudják, hogy miként kell ezt csinálni. Tanuljunk tőlük, és mozduljunk meg magunk is."

A referált recenzió utolsó mondatához kapcsolódva, felhívjuk a figyelmet arra, hogy Ladislav Kovác a Slovenské Pohl'ady 1989. évi 3. számában Gondolatok a tudományról és történelmünkről (Premýšľanie o vede a nasich dejinách) címmel egy olyan cikket tett közzé, amelyben "kétségeit fejezi ki Štúr nemzetalapító tetteivel kapcsolatban". A folyóirat 1990. évi évfolyamában erre a cikkre többen reflektáltak, úm. Július Mésáros (1990. 1. sz. 87-93.p.), Elena Várossová (1990. 2. sz. 77-84.p.) és Alexander Avenarius (1990. 2. sz. 85-89.p.). A vitában a szlovák histográfia alapvető koncepcionális kérdéseivel kerültek terfőkre.

Zemko, Milan: Mad'arská história ponúknutá svetu. (Marginálie Nemad'ara k Stručným dejinám Mad'arska v angličtine.) = Slovenské Pohl'ady, 106.roč. 1990. 2. č. 43-50.p.

F. T.

A trianoni Magyarország és a német kisebbségi politika Gratz Gusztáv visszaemlékezésében

Gratz Gusztáv (1875-1946) Lebenserinnerungen című visszaemlékezései mentesek mindenfajta túlzástól, képesek az adott pillanatot reflexív módon, kritikai távolságtartással kezelni.

A memoár lehetőséget ad arra, hogy a magyarországi német kisebbség körében végbemenő hangsúlyeltolódásoknak - a német származású magyarországi állampolgár tudatától a magyarországi német beállítódásig tartó - konkrét folyamatát végigkísérhessük. Az újabb irodalom általában a völkisch, völkssdeutsch szemlélet jegyében íródott, ezért különösen érdekes egy "magyaronisch"-nak stigmatizált igazi polgár látásmódjával megismerkedni.

Gratz pályája számos kiemelkedő teljesítményt eredményezett a korai újságíróskodástól a sikeres gazdasági szakember tevékenységén és az 1917-es magyar kormányban viselt miniszteri posztján keresztül a Bethlen-kormányzatot nemzetiségi ügyekben támogató szerepéig. Utolsó évtizedében mégis elszigetelődött, sőt a hitleri megszálláskor letartóztatták, és 1944 májusában Mauthausenbe hurcolták.

A memoár gépiratos változata jellegében egymástól elkülönülő két részből áll. 113 oldalnyi feljegyzés és dokumentumanyag szól - Aus meinem Leben címmel - a családról és a pályakezdésről 1917-ig. A voltaképpeni visszaemlékezés 452 oldal terjedelemben az 1917-1945 közötti időszakot fogja át, ezen belül mindenekelőtt az 1917-1921 közötti évekre esik a hangsúly.

Gratz 1917. június 15-én lett magyar pénzügyminiszter, 1918 elején mint a közös külügyminisztérium gazdasági osztályának vezetője vett részt a breszt-litovszki béketárgyalásokon, majd az 1918 őszen kezdődő forradalmi válság ellenzői szerepéből következően 1919 novemberében bécsi nagykövét lett, végül 1921-ben januártól IV. Károly március végi sikertelen visszatérési kísérletéig magyar külügyminiszter. A legitimista Gratz magas politikai pályája ezzel voltaképpen végetért. 1926-tól országgyűlési képviselő (bonyhádi kerület, pártunkívüli), majd 1936-tól újra az (Észak-Budapest, Polgári Szabadságpárt). 1924-től elnöke az Ungarländisch-Deutscher Volksbildungsvereinennek (UDV - Magyarországi Német Népművelési Egyesület). Ez utóbbi funkcióját 1938-ig látta el, amikor a Volksbund létrehozásával - melyet ellenezett - új szakasz kezdődött a hazai németiség történetében.

A memoár dokumentumértékét növeli, hogy kézzel írt naplójegyzetekre épül. Különösen fontosak a magas állású partnerek - Czernin, Tisza, Andrassy, Ludentorff, Trockij stb. - részvételével folyt tárgyalások tartalmi összefoglalásai. Mind a kéziratos napló, mind pedig a gépiratos memoár német nyelvű, s feltételezhetően a szerző egyiket sem szánta kiadásra (ajánlása szerint: unokáinak szolgáljon okulásul). Nem egészen tisztázott a gépiratos feldolgozás keletkezési ideje, de annyi megállapítható, hogy a harmincas évek végéig tartó beszámoló 1943. március végére elkészült. A világháborús időszakról közvetlenül annak befejezése után, a szerző életének utolsó évében (meghalt 1946. november 21-én Budapesten) készült a feljegyzés. A gyermek- és ifjúkorról szóló külön gépirat valószínűleg a huszas-harmincas években született.

Gratz élete végéig a Duna- és Kárpát-régió népei monarchista, szupranacionálisan szervezett gazdasági közösségének a híve volt, amiből nemcsak a forradalmi események, hanem bizonyos fokig a trianoni Magyarország ellenforradalmi irányzatának elutasítása is természetesen következett. A konzervatív-liberális gondolkodású polgár mindvégig idegenkedett a nemzetállamoktól, a túlzó nemzeti gondolatától, elutasította a vallási vagy rasszista alapozású szélsőségeket. Külpolitikailag a szomszéd országokkal, különösen Ausztriával és Csehszlovákiával való hasznos együttélés gondolatát képviselte, egyrészt remélve, hogy ezáltal ellensúlyt lehet képezni a jövőben Németországgal szemben, másrészt abban bizakodva, hogy ezen országok a leendő Duna-konföderáció lehetőségét

még nem játszották el. Bel- és gazdaságpolitikailag ellenezte a nacionalista hangszerelésű állami intervencionalizmust, konkrétan Gömbös irányvonalát. De már Bethlennél is túlzottnak tartotta a revízió képviselőjét, minthogy ez a Németországra való "meggondolkodtató és veszélyteli" támaszkodáshoz vezethet.

A kritikai távolságtartás ugyanakkor nem vezetett belső emigrációhoz: Gratz mindegyik magyar kormánnyal tudott modus vivendi-t találni. S bár bizonyos akcióit lehet opportunizmusnak minősíteni, ő azon középeurópai polgári politikusok rövid sorába tartozik, akik képesek voltak korán felismerni a hitlerizmus lényegét, s ellene nyilvánosan - mint Gratz pl. a parlamentben - fellépni. E tekintetben a harmincas évek végére világosan ellenzékben vonult. Általános beállítottságából következett nemzetiségi politikusi tartása is: német származású magyar politikusnak vallotta magát. Ezt az őt lágerbe kísérő SS-esnek is kifejtette, mondván, hogy miközben ragaszkodik német kultúrájához, mégis magyarnak érzi magát, s ezért magyar hazájának s nem pedig Németországnak az érdekeit viseli a szívében.

1924-ben ilyen megfontolásokkal fogadta el a magyar kormány felkérését az UDV elnöki tisztségére. Elsőrendű feladatának e posztján azt tartotta, hogy jó kapcsolatokat alakítson ki és tartson fenn a nemzetiségi és az államalkotó nép között, s második helyre került nála a szűkebben vett nemzetiség politikus érdekvédő attitűdje. Gratz bizonyos véleménykülönbségekkel ugyan, de nyolc éven keresztül tartalmasan tudott együttműködni a napi ügyeket intéző ügyvezető elnökhelyetttel, Bleyer Jakabbal. Köztük különösen az asszimiláció kérdésében volt vita: Bleyer szerint a teljes beolvadás veszélyével kellett számolni, míg Gratz optimistább volt, szerinte a kompakt nemzetiségi településeken a beolvastás eleve lehetetlen. A közös nevezőt a kulturális önmegvalósításban találták meg: elsősorban a német iskolahálózat megteremtését igyekeztek elérni.

Bleyer halála után Basch Ferenc kezdettől problémát jelentett Gratz számára, mivel főként a birodalmi német kapcsolatok ápolására törekedett, s ezért - de azért is, mert az új kormányfő, Károlyi Gyula, az UDV egész tevékenységét feleslegesnek érezte - Gratz 1932 augusztusában lemondott tisztségéről. 1934 májusában kezdett Gratz újból energikusabb politikai tevékenységbe. Erre egyfelől Gömbös Gyula is kérte, s bizonyos ígéretek hangzottak el az iskolakérdés megoldása tekintetében is, másfelől pedig a berlini illetékesek is garantálták, hogy nem folyik márka az UDV-hez, s nem fognak Gratz ellenében német nemzetiségi politikát folytatni. Amikor a német szárny erősödése az UDV megszűntetésével fenyegetett, Gratz elérte, hogy a radikálisokat leválassza szervezetükről, s Bascht a főtítkárságról való lemondásra kényszerítse (1935 júniusában).

A kormányzat kompromisszumokra való képtelensége - Gratz minden ezirányú figyelmeztetése eredménytelen volt - a továbbiakban a radikálisok előretörését hozta magával.

A féleredmények következményeként Gratz fokozatosan kiszorult az érdemi kérdések befolyásolásából, mígnem elérkezett 1938 decembere, amikor a magyar kormányzat - ahelyett, hogy előbb még felértékelte volna az UDV-t - kénytelen volt engedélyezni a Basch-vezette Volksbund működését. Gratznak tuda-

másul kellett vennie, hogy a kormány a revíziós szándékok következtében, illetve a Harmadik Birodalommal való szorosabb együttműködés jegyében őt feláldozta, jóllehet a Volksbund meggyőződése szerint nem szolgál magyar érdekeket, sokkal inkább az "ötödik hadoszlop" szerepét tölti be.

Schödl, Günter: Trianon-Ungarn und die deutsche Minderheiten-politik. Zu den "Lebenserinnerungen" von Gustav Gratz. = Südostdeutsches Archiv, 26-27. Bd. 1983-1984. 139-151.p.

S. P.

A csehszlovák-magyar népességcsere és a németek kitelepítése Magyarországról a második világháború után

Edvard Beneš és a londoni emigráns csehszlovák politikusok meggyőződése szerint a nemzetiségek - jelesen a németek és a magyarok - viselkedése ásta alá államuk biztonságát és integritását. Ebből következően Beneš tervet dolgozott ki a nemzetiségek kitelepítésére, mégpedig azzal a céllal, hogy "amennyire csak lehet, etnikailag homogén ország jöjjön létre". A tervhez még 1944-ben egyetértését adta a moszkvai csehszlovák kommunista vezetés. Az 1945-ös tavaszi kassai kormányprogram előírta, hogy az ország területén élő németektől és magyaroktól megvonja az állampolgárságot. A következő hónapokban a szlovákiai magyarok nem kívánatos idegenné minősültek, bezárták iskoláikat, a városokból vidékre telepítették őket. Az 1945. május 19-i elnöki rendelet a németeket és magyarokat megbízhatatlan elemekké nyilvánította, javaikat nacionalizálták. A június 21-i dekrétum a földtulajdon kárpótlás nélküli elidegenítését fogalmazta meg. Végül az augusztus 2-i alkotmányos dekrétum kimondta az állampolgárság megvonását, ami ellen kérvénnyel lehet élni.

A potsdami konferencián a nagyhatalmak nem járultak hozzá a magyar kisebbség kitelepítéséhez, ugyanakkor a XIII. cikkely szerint a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon megmaradt német népesség Németországba való áttelepítését határozták el. A magyar kormány külügyminisztere 1945. június 30-i sajtónyilatkozatában utalt arra, hogy az országban élő szlovákok minden tekintetben egyenjogúságot élveznek, ugyanakkor kívánságukra minden korlátozás nélkül áttelepülhetnek Csehszlovákiába.

Az év végi prágai külügyminiszteri szintű tárgyaláson a csehszlovák fél a magyar kisebbség kitelepítését szerette volna elérni, míg a magyar oldalról a lakosságcserevel tudtak egyetérteni. A vitához nem sikerült nagyhatalmi segítséget kapni, az amerikai fél a két érintett ország megegyezését látta kívánatosnak. Ebben a helyzetben 1946. február 27-én sikerült a lakosságcsereéről egyezményt kötni, amely az áttelepülni szándékozó szlovákok számának megfelelő magyar kitelepítését irányozta elő. A csehszlovák fél változatlanul arra törekedett, hogy a teljes magyar lakosság hagyja el az országot. Látvá e törekvés sikertelenségét, hozzáláttak a csehszlovákiai magyarok "reszlovakizálásához" (vagyis az

"eredeti nemzetiségüket", úgymond, elveszítettek visszanyeréséhez). A Cseh- és Morvaországba való kényszertelepítéstől félve, 1946-ban mintegy 410 ezer ember vallotta magát "szlováknak" a magyar nemzetiségűek köréből. E körülmény még húsz évvel később is kihasználható volt, mint indok, magyar iskolák létesítésének elutasításakor.

Az 1946 őszi párizsi béketárgyalásokon a csehszlovák delegáció a lakosság-cserén túl 200 ezer magyar kitelepítésére szeretett volna felhatalmazást kapni, de ebbeli törekvését csak a szovjet fél támogatta. 1946 őszén 44 ezer magyart kényszerítettek Csehországba való áttelepülésre, miközben a címke a munkae-rőhiány volt (az intézkedés azokat érintette, akik "nem" reszlovakizáltak"). A magyar parlament, a magyar külügyminiszter hiába tiltakozott az ENSZ Chartáját is megsérő intézkedések ellen.

A lakosságcsere 1947 áprilisától egy éven keresztül folyt, s összességében Magyarországról 73 273, míg Csehszlovákiából 68 407 személy települt át (ehhez járult még mintegy hatezer magyar "önkéntes" áttelepülése.)

Az 1930-as népszámlálás szerint Magyarországon közel 480 ezer német nemzetiségű állampolgár élt. Körükben a húszas évek elejétől aktív művelődési tevékenység folyt, majd a bécsi döntésekhez kapcsolódóan 1938 november végén a magyar kormányzat kénytelen volt hozzájárulni a Volksbund der Deutschen in Ungarn legalizálásához.

A háború kitörését követően, 1939 októberében komoly izgalmat váltott ki a magyarországi németiség körében Hitler azon nyilatkozata, hogy a meghódított keleti területekre a más országban élő népi németeket kívánja telepíteni (s ezt a gondolatot Horthy Hitlerhez írt novemberi levelében "kitűnő elgondolásnak" nevezte). A Volksbund körlevélben nyugtatta meg magyarországi híveit, hogy nem róluk volt szó a Führer beszédében. A Volksbund egyáltalán nem aratott átfogó sikert a megcélzott nemzetiségi körben, sőt 1942-ben ellenmozgalom is szerveződött, amely a "mai divatos faji eszmét" elutasította, s a magyarokkal való együttélés és egység gondolatához ragaszkodott.

Az 1941-es népszámlálás lehetővé tette a nemzetiségi hovatartozás és az anyanyelv megkülönböztetését: 477 ezer vallotta anyanyelvének a németet, de csak 303 ezer tekintette magát német nemzetiségűnek. A Volksbund szervezése ellenére 1943 végéig csak 22 ezren léptek az SS kötelékébe, majd a német megszállás után - kényszerítéssel - további 80 ezer magyarországi német öltötte fel a nemkívánatos egyenruhát.

1944 őszén a Volksbund a németek kitelepítését határozta el, de sikert nem nagyon aratott: csak a németiség 10-15 százaléka menekült el Németország irányába.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) magyarországi vezetője, Vorosilov marsall 1945 elején felszólította a magyar kormányt, hogy készítse elő a németek kitelepítését. A kormánykoalícióban résztvevő pártok azzal értettek egyet, hogy a kitelepítés a Volksbund és az egykori SS tagjaira terjedjen ki (a kollektív felelősségrevonást a kommunisták és a Nemzeti Parasztpárt képviselte, míg a többiek ezt elutasították).

A potsdami konferencia idején a lengyelországi németek kiűzetése már folyamatban volt. A Szovjetunió követelésére közben a nyugati hatalmak is hozzájárultak a lengyel- és magyarországi, valamint a csehszlovákiai németek kitelepítéséhez. E döntést előlegezte meg a július 1-én elfogadott magyar kormányrendelet, mely a pártok korábbi egyeztetésének eredményére épült. Október 17-én Mindszenty érsek pástorlevelében élesen elutasította az általánosításon alapuló kollektív büntetés gondolatát, hiszen számos esetben az érintett személyek kényszer áldozatai voltak. November 30-án Vorosilov értesítette a magyar kormányfőt, hogy a SZEB 500 ezer magyarországi németnek az amerikai megszállási zónába való telepítését határozta el. A magyar külügyminiszter válaszejegyzéke arról tájékoztatót, hogy felmérései szerint a Volksbund-tagok és hozzátartozók száma 103 ezret tesz ki, s a szimpatizánsokkal együtt sem lépheti át a szám a 200 ezret. Elvben pedig csak azon németek kitelepítését támogatják, akik bizonyíthatóan a német birodalom ilyen-olyan kiszolgálói voltak. Eközben a Nagy Imre vezette Belügyminisztérium új minisztertanácsi rendeletet készített elő, mely egyértelműen a kollektív felelősségrevonás gondolatára épült. A kabinettet a hat kiscgazdapárti miniszter ellenszavazata ellenére december 13-án az alábbi kategóriákra terjesztette ki a kitelepítés hatályát:

- akik az legutolsó népszámláláskor német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallották magukat,
- továbbá tagjai voltak a Volksbundnak,
- vagy az SS-nek, illetőleg Wehrmachtnek.

Az USA 1946. január elején arról tájékoztatta a magyar kormányt, hogy a SZEB novemberi döntése, amire a magyar kormányrendelet épült, nem rendelkezik Magyarország vonatkozásában kötelező erővel, ezért az USA a kitelepítésre kötelezettek számának csökkentését üdvözölné.

A kormány által létrehozott Népgondozó Hivatal 1946 augusztusáig 450 ezer személy kitelepítésével számolt. Gyakorlatilag június 30-ig 111 ezer ember került az amerikai megszállási övezetbe, s az év végéig a teljes szám 136 ezret tett ki (bonni adatok szerint 170 ezret).

1947 nyarán a kitelepítés folytatódott, Mindszentynek a kormányfőhöz intézett újabb tiltakozása ellenére (Dinnyés válasza sem méltatta). A második kitelepítési szakasz keretében a szovjet megszállási övezetbe mintegy 50 ezer embert telepítettek át. Az 1949-es "népköztársasági alkotmány" minden állampolgárnak azonos jogokat garantált, s az október 7-én kelt minisztertanácsi rendelet minden Magyarországon lakó németnek lehetővé tette a szabad lakó- és munkahelyválasztást. Az 1950. március 25-i újabb kormányrendelet pedig de jure is megteremtette a teljes jogegyenlőséget számukra.

Korbuly Dezső: Der tschechoslowakisch-ungarische Bevölkerungsaustausch und die Aussiedlung der Deutschen aus Ungarn nach dem Zweiten Weltkrieg. = Südostdeutsches Archiv, 26-27. Bd. 1983-1984. 152-164.p.

S. P.

A német kisebbség a két világháború közötti Lengyelországban és Csehszlovákiában

Az eddigi megközelítések általában egy aspektusból tárgyalták a kérdést: milyen szerepet játszott a német kisebbség a nemzeti szocialista külpolitika eszközeként. Márpedig így óhatatlanul torzul a kép, s a kisebbség vagy kétszeres áldozatként, vagy náci előőrsként jelenik meg. Célravezetőbbnek tűnik e két ország német nemzetiségének kérdéseit a maguk mivoltában kezelni, a tendenciákat pedig egymással összehasonlítva értékelni.

A két ország német kisebbsége számszerűleg az akkori Európa legnagyobb nemzetisége volt. Mindkettő jelentékeny része a német határhoz kapcsolódó területen volt honos, s voltaképpen mindkettő csak a világháborút követő határváltozások révén lett kisebbség (a lengyelországi a korábbi porosz területen élt, míg a csehországi a dualista monarchiában az államnemzet részének tekintette magát), egyébként saját akarata ellenére. A szétagoltabb lengyelországi német kisebbség összlakosságán belüli aránya jóval szegényebb volt a Csehszlovákiában tapasztalhatótnál.

Az 1930-as csehszlovákiai népszámlálás német kisebbségre vonatkozó adatai:

Régió	Németek száma	Összlakosság százalékában
Csehország	2 270 943	32,3
Morvaország-Szilézia	799 995	22,8
Szlovákia	147 501	4,5
Kárpát-Ukrajna	13 249	1,8
Összesen:	3 231 688	22,3

Az 1931-es lengyelországi népszámlálás német kisebbségre vonatkozó adatai:

Régió	Németek száma	Összlakosság százalékában
Poznan-Pomeránia	298 000	9,4
Szilézia	91 000	7,0
Galicia	40 000	0,5
Közép- és Kelet-Lengyelország	312 000	1,7
Összesen:	741 000	2,3

A lengyelországi németek szórtsága a nemzeti hovatartozási tudat intenzitását is behatárolta, míg a csehszlovákiaiak - akik társadalmi szempontból differenciáltabb képet nyújtottak - méltán kapták "szudétanémet" gyűjtőnevüket.

A lengyelországi német kisebbség nagyobb lengyel nyomás alatt élt, s voltaképpen alapvető egzisztenciális fenyegetést érezhetett. Maga a német állam is rögtön a háborút követően igyekezett nemzetközi politikai kérdést csinálni sorsukból s még inkább területi hovatartozásukból.

A csehszlovákiai németség esetében sokkal inkább az állam életében betöltött szerep volt a vita tárgya: nem kisebbségeknek érezték magukat, hanem olyan népnek, amely nem nyerte el az államnemzet rangját. Ezért ők nem is igen törődtek az európai kisebbségvédelmi lehetőségekkel, sorsukat belpolitikai problémaként kezelték, s eredményeket a prágai parlamentben kívántak kiharcolni. E magatartás a német politikához fűződő kapcsolatokban is megnyilvánult, ezek inkább az orientálódás, mint a támaszkeresés gesztusai voltak.

A lengyel és a csehszlovák nemzetiségi politika egyrészt számolt a békeszerződés kisebbségvédő pontjaival, másrészt a nemzetiségi összarányok következtében egészen eltérő helyzetben volt.

Az 1931-es lengyelországi népszámlálás nemzetiségi adatai:

Nemzetiség	Szám	Százalékos arány
Lengyelek	21 993 000	68,9
Ukránok	4 442 000	13,9
Zsidók	2 733 000	8,6
Beloruszok	1 697 000	5,3
Németek	741 000	2,3
Oroszok	139 000	0,4
Litvánok	83 000	0,3
Csehek	38 000	0,1
Egyéb	50 000	0,2
Összesen:	31 916 000	100,0

Az 1930-as csehszlovákiai népszámlálás nemzetiségi adatai:

Nemzetiség	Szám	Százalékos arány
Csehek	7 406 493	51,1
Szlovákok	2 282 277	15,8
Németek	3 231 277	22,3
Magyarok	691 923	4,8
Ukránok	549 169	3,8
Zsidók	186 642	1,3
Lengyelek	81 737	0,6
Egyéb	49 636	0,3
Összesen:	14 479 565	100,0

A csehszlovákiai arányok a prágai politikát kompromisszumra hajlamosabb magatartásra sarkallták. Közben mind Prága, mind Varsó nem csupán német vonatkozásban találta magát szemben nemzetiségi - s ebből eredően külpolitikai-problémákkal (Lengyelországban litvánok, Csehszlovákiában magyarok stb.).

A közvéleményformálásban kettős megközelítés uralkodott: a belső sajtó mindkét országban kifejezetten veszélyes elemként kezelte a németeket, míg kifelé, nemzetközi szinten igyekeztek létüket, amennyire csak lehetett, elhallgatni. A lengyelek esetében a legnagyobb súlyú kérdés a frissen (újja)alakult állam integritása volt, ehhez járult annak érzékeltetése, hogy a mostani helyzet régi igazságtalanságokért kárpótol, továbbá, hogy külső beavatkozástól mentesen kell intézni a belpolitikai ügyeket. A csehszlovák politika inkább az utóbbi kettővel foglalkozott, s voltaképpen 1938-ig a területi integritás megőrzésének biztosítása nem kötődött a nemzetiségi összetételhez. A cseh-német kapcsolatokban a nemzetiségi kérdés az első húsz évben nem vált centrális kérdéssé, míg lengyel viszonylatban mindig élesen reagáltak Berlin bármilyen nemzetiséggel kapcsolatos kezdeményezésére.

A hivatalos német politika alapkérdése a világháborút követő rendezés következtében elszenvedett területi és lakossági veszteség (közel 43 ezer km², 3 millió ember) volt. Összességében mintegy 9 millió kisebbségi sorban élő németet tartottak nyilván Európában. Számos német egyesület foglalkozott velük a weimari állam idején (például a kétmillió tagosú Verein für das Deutschtum im Ausland). A sajtó állandó témájaként szerepelt sorsuk alakulása, a német lakosság pedig gyakorta rendezett gyűjtést számukra. Az állam minden szálon erősíteni igyekezett az anyaország és a kisebbségek kapcsolatait, a kulturális támogatástól a német vállalkozásokat támogató külön hitelekig. Különösen nagy arányú pénzügyi támogatás áramlott a lengyelországi német kisebbség felé. A területi követelés, más szóval a versailles-i békediktátum elutasítása is elsősorban Lengyelországot célozta, akár politikáról, akár propagandáról volt szó. A német közvélemény a csehszlovák államot, s az ott élő németiséget mint természetes alakulatot fogta fel, s hosszú ideig e vonatkozásban nem fogalmazódott meg területi igény. A szudétanémetiségről magáról is megállapítható, hogy a harmincas évek közepéig német mivoltát megőrizni szándékozó, ám jó csehszlovák állampolgárnak tekintette magát.

A nemzeti szocialista hatalomátvételt követően a német politika szótára nem, gyakorlati magatartása annál inkább megváltozott. A nemzetiségi kérdés tisztán eszközszerepre lett kárhozható, alárendelve az élettér- és faji ideológiának.

A náci politika kezdeti látványos sikerei hatottak a nemzeti kisebbségi sors hátrányait jócskán megismerő lengyelországi és csehszlovákiai németekre. Különösen a lengyelországi németiség körében vált hamar érzékelhetővé a náciizmus térhódítása. A csehországi németiség politikailag is tagoltabb volt, például jelentéktelen szerepet játszott körében a szociáldemokrácia. Ugyanakkor a szudétanémet Heinlein-féle fasizmus nem importált, hanem saját termék volt (maga a szudétanémet DNSAP is előbb keletkezett, mint a birodalmi NSDAP). Heinlein pártja már 1935-ben 1,2 millió szavazatot szerzett a parlamenti választásokon.

A veszélyeket felismerő varsói és prágai politika a tiltás eszközeit igyekezett bevetni, ezek azonban az adott konstellációban éppen ellenkező hatást váltottak ki. A hisztéria kölcsönösen fokozódott, ám ezzel együtt az a sommás megbélyegzés, amely a németiséget érte mindkét országban a "hitlerowiec" illetőleg "hakenkrajcler" gúnynevekkel, egyáltalán nem erősítette a lojalitástudatot. A két ország helyzetében és nemzetiségi politikájában érzékelhető eltéréseket végül a náci agresszió tüntette el, amely ahhoz is hozzájárult, hogy a kisebbségi helyzetben élők magatartásában korábban megnyilvánuló eltérések is eltűnjenek.

Jaworski, Rudolf: Die deutschen Minderheiten in Polen und in der Tschechoslowakei während der Zwischenkriegszeit. = Österreichische Osthefte, 33. Jg. 1991. 2. H. 251-268.p.

S. P.

A moldval és havasalföldi németek története a XVII. századig

Az utóbbi évtizedekben a romániai építészet- és várostörténeti kutatás és a középkori dokumentumok szövegkiadása komoly eredményeket mutat fel. A tanulmány ezek alapján tesz kísérletet a moldvai és havasalföldi németek középkor- és újkori történetének felvázolására, különösen az alábbi kérdések megválaszolására: hol voltak német települések, milyen funkciót tölthettek be, mikor keletkeztek, mekkora volt a németek részaránya a helyi lakosság körében, s végül, milyen szerepet játszottak a németek a fejedelemségek történetében.

A legfontosabb - csaknem korabeli - dokumentumforrásokat a XVII. századi katolikus misszionáriusok vizitációs beszámolóí jelentik. Moldvában öt katolikusok - s a magyarok mellett főleg németek - lakta településről szólnak e források: Tîrgul Neamţ, Baia, Suceava, Roman és Cotnari, ehhez járult egy korábban megszűnt helység, Siret.

A Havasalföldön négy települést lehet megemlíteni: Cîmpulung (Langenau), Tîrgoviste, Arges és Rîmnic(-Vîlcea).

A tíz település mindegyike a Kárpátok keleti, illetőleg déli lejtőin található, s szinte kivétel nélkül fontos kereskedelmi utak mentén helyezkedik el. A havasalföldiek az erdélyi szász területekről és a Barcaságból a fekete-tengeri olasz alapítású kereskedelmi székhelyek felé vezető úton vannak, míg a moldvaiak a lenygel fennhatóságú Lemberg felé tájolódnak.

A települések létrejötte a XIII-XIV. századhoz köthető, s az adott időben majdnem mindegyik egyúttal vajda - vagy fejedelmi székhely.

Például Cîmpulung a havasalföldi fejedelmek első székhelye volt 1330-1369 között, ezt követően három évtizeden keresztül Argeş kapta meg e funkciót, majd a XV. század elejétől Tîrgovişte vette át, egészen a XVII. század közepéig, amikor Bukarest szerepe véglegesen megszilárdult.

A moldvai Baia (németül: Molde) Dragoş fejedelmi szállása volt 1347-1354 között, Siret pedig valószínűleg Laţcu rezidenciája (1367-1375 körül). Aztán

1388-tól egészen 1563-ig Suceava töltötte be e funkciót, amikor is lasi váltotta fel.

A német történetírás is beszámol arról, hogy a németek első megjelenése a Német Lovagrend tagjaihoz kapcsolható, akik 1211-ben a magyar királytól területeket kaptak a Barcaságban, s egyben lehetőséget arra, hogy a Kárpátok külső vidékén, az ún. Kúnországban, Erdélyt-védő feladattal, várakat építsenek. (Minthogy a védelemnek nem tettek eleget, a király hadsereggel úzte el őket 1225-ben.)

A Kárpátoktól délre viszont hosszabb német kontinuitást lehet feltételezni, jelesül Langenau/Cîmpulung esetében, ugyanis valószínűleg itt építette fel a lovagrend az egyik várát. Kár, hogy az ottani régészeti feltárások legújabb eredményeit eddig nem publikálták. Mindenesetre annyi feltételezhető, hogy a Domokos-rend már a XIII. században épített e helyt kolostort.

A többi német település a XIV. században jött létre, illetve Roman esetében valószínűbb a XV. század. A XIV. században erősödött meg mind a magyar királyok, mind a lengyel uralkodók térítési tevékenysége. A konfliktusokat jelzi, hogy Siret-ben ferencesek szenvedtek vértanúhalált. Megjelent az őrmény diaszpóra, s ezzel az őrmény egyház is.

A régészeti feltárások eredményeit summázva elmondható, hogy a legtöbb fejedelmi székhely létrejöttével szinte egyidejűek a németek megjelenésének nyomai.

Langenau/Cîmpulung után a második település Neamț (Tîrgul Neamțului - Németvásárhely) volt, feltehetően a XIV. század első feléből. Főként a sókereskedelem közvetítője lehetett. A többi német település a XIV. század második feléből - vagy későbbből - datálható. A német kézműveseket, kereskedőket, stb. több esetben a kialakuló fejedelmi székhelyek vonzották.

Az egyes településeken becslések szerint 100-400 német lakos élhetett, a legtöbben (200-500) Cotnariban lehettek. A XVII. század első felében ez a teljes lakossághoz viszonyítva 2-8 százalékos arányt jelentett, ami nem is tekinthető szerénynek, ha figyelembe vesszük, hogy több településen két, sőt esetleg három templom is működött. A németek jelentőségére utal, hogy egyes városokban - például Cîmpulungban - az évente választott bírók sorából minden másodiknak németnek kellett lenni. Fontos különbség volt a környező román vidékekhez és településekhez viszonyítva, hogy a német városok várral megerősített valódi városok voltak, s mint ilyenek öngazgatási jogokkal is rendelkeztek, míg a román településeken nem különült el a város és a falu jogállása, mindkettőt adta-vehette a tulajdonos fejedelem vagy földesúr.

Weczerka, Hugo: Zur Geschichte der Deutschen in der Moldau und Walachei bis ins 17. Jahrhundert. = Südostdeutsches Archiv, 26-27. Bd. 1983-1984. 69-86.p.

S. P.

Iorga-paradoxonok

Nikolae Iorga olyan vizionárius, aki a múlt felé fordulva történész, a jövő felé próféta. Egyik tanítványa (Émile Turdeanu) fogalmazott így a neves román tudósról, akit 1940 novemberében a vasgárdisták meggyilkoltak. (Mellesleg a Károly királynak a vasgárdisták parlamenti térhódításáról panaszkodó Iorga az uralkodónak arra a válaszára, hogy "Az Ön fiai", eképpen ríposztzott: "Zabigye-
rekek . . . Az egyetlenek, akiket az erkölcs megengedett.") Nem véletlenül titulálja a jelen tanulmány szerzője paradoxonokból építkező nemzetnevelőnek a termékeny gondolkodót. (Iorga 1890 és 1934 között nem kevesebb mint 1003 kötetet és füzetet, 12755 tanulmányt, 4963 recenziót és 13682 politikai cikket publikált.) Legnagyobb hatású és egyúttal a legtöbbet vitatott az erdélyi és magyarországi románok történetét bemutató munkája 1915-ben jelent meg, legújabbban pedig 1989-ben a bukaresti Tudományos és Enciklopédia Kiadónál.

E mű fogadtatását és utóéletét is felölelő tanulmány szerzője, Miskolczi (magyar is elismert Erdély-kutató) szerint Iorga "politikai és szellemi irányzatok fölé magasodó - alapvetően falu- és parasztközpontú - integratív-organikus nemzet-tudat kifejezője szeretett volna lenni". A nemzeti eposznak aposztrofált Iorga-kö-
tetre elsősorban az előszóban rögzített szerzői szándék miatt érdemes felfigyel-
nünk: művét ugyanis szívesen megjelentette volna magyarul is.

"Az ellenfeleknek tudniuk kell egyszer, a nyelvükön, hogy mit hiszünk mi magunkról a velük való kapcsolatok közepette, mit hiszünk mi megingathatatlan tanítások alapján. Eszméiket majd verifikálni fogják, és miután véget ér közöttünk az évszázadokat átfogó fatális folyamat, meg fogják érteni, hogy miért akartunk és cselekedtünk bizonyos dolgokat . . ." - szövezi le Iorga.

Miskolczi tanulmánya az erdélyi fejlődés lényeges mozzanatainak megítélését emeli ki Iorga munkájából. Nevezetesen azt, hogy a magyarok és a románok közös történelmének fejleményei miként kerülnek bemutatásra. Két központi kérdésről van szó. "Az egyik a magyar és román viszony, a másik a román nép egysége, a különböző régiókban élő románok életének és törekvéseinek kölcsönhatása."

Iorga kiindulópontja a dáko-román kontinuitás. Hiába cáfolja koncepcióját neves kortársa, Alexandru Philippide nyelvészprofesszor, szerzőnk kitar konstrukciója mellett. Természetesnek tartja tehát, hogy Dáciában a trák szubsztrátumra épül a folyamatosan meghonosodó római telepes társadalom, s a keleti latinitásból ("a latinizmus és bizantinizmus szintéziséből") szinte észrevétlenül kialakul a románság. Rá, illetve a szláv-román őslakosságra telepednek a magyar hódítók. Ebből a hódító elképzelésből egyenesen következik nála egyebek között Nagy Lajos expanziós politikájának és Hunyadi Mátyás nyugati orientációjú, terjeszkedési ambícióinak hangoztatása, a románság süllyedése, Erdély román jellegének elvesztése. Iorga a későbbiekben kitér Moldva és Havasalföld Mátyás utáni szerepére, a Báthoriak (Zsigmond és Endre) sikertelen törökök elleni hadjárataira, s mintegy ellenpontozásul Mihai havasalföldi fejedelem hatalmi céljainak kiteljesedésére. Közlelebről: Mihainak az erdélyi egységesítést szorgalmazó kez-

deményezéseire, valamint a román ortodox egyház intézményesítése terén elért eredményeire. (Iorga itt - itt is - nyílt egyértelműséggel a tárgyalt korszak és műve keletkezésének időpontja közötti történelmi párhuzamra utal!)

Iorga tág teret szentel a reformáció "elnemzetellenítő", az ortodoxia és - szerinte - a román népi vallásosság ellen ható törekvéseinek is, igaz, ezúttal nem fedlezkedik meg a reformációnak a román kultúrát megtermékenyítő hatásának bemutatásáról sem. A fentiekből következően kiemeli az ellenreformáció és - belőle fakadóan - az ortodox román és a római katolikus egyház uniójának jelentőségét.

Történetírói, gondolkodói felfogásának újabb figyelemre méltó paradoxona, hogy bár pozitívan értékelte a nemzetek életközösségébe való integrációt, a Horea-felkelés korszakos megítélésénél éppen a dezintegrációra tette a hangsúlyt. Számára a Horea-felkelés nemcsak a népi energiák felszabadítását, hanem a passzivitásból való kilépést, a 20. század elejéig érő társadalmi és nemzeti folyamatok megindulását is jelenti. Fájdalmasnak tartja a nép és az értelmiség kapcsolatának hiányát, a magyarországi reformkorhoz hasonló szellemi és társadalmi "felindulás" elmaradását. Hasonló véleményt nyilvánít, még mindig a Horea-felkelés elemzésénél maradva, de már saját erdélyi kortársaira célozva, amikor elutasítja a román nemzeti egység vagy Ausztria kereteibe szorított megvalósításának gondolatát. "A dunai monarchia dinasztikus állam . . . Az osztrák módszer abban áll, hogy minimális erőfelfejtessel, és ha lehet, más erőket használva, a legnagyobb nyereségre szert tenni. Ez az osztrák politika képlete" - írja elkeseredetten.

Az 1948-49-es magyarországi és erdélyi események felelevenítésében megint a paradoxonok Iorgájára ismerhetünk. Egyfelől csodálja a magyarok romantikus nemzet- és sorsjobbító hevületét, másfelől leírja: "A magyar napjainkig feudális maradt, és nem tud elszakadni a feudális mentalitástól . . ." Ezért marasztalja el saját korának jó néhány erdélyi román politikusát is. "És itt már a regáti politikusok és az erdélyiek majdani ellentéteit is tetten érhetjük" - fejezi be Iorga művének jegyzetekkel kiegészített ismertetését Miskolczy Ambrus.

A tanulmány utolsó oldalain a Iorgai életmű megmértetésének néhány fontosabb visszhangjával találkozhat az olvasó. A fentebb elmondottakból talán kikövetkeztethető, hogy vele kapcsolatban nagyon eltérőek (a román történészek között is) a vélemények. A magyarok közül Tamás Lajos, Domanovszky Sándor erős kritikával, Gáldi László, Makkai László pedig egyfajta emberi megértéssel illette Iorgát.

Miskolczy Ambrus: Iorga-paradoxonok. = Tiszatáj, 45. évf. 1991. 2. sz. 48-69.p.

Cs. A.

A magyarországi és az ausztriai zsidóság történetéhez

A magyarországi zsidóság története és az antiszemitizmus mai megnyilvánulásai azért érdemelnek különös figyelmet, mert ma Magyarország azon országok körébe tartozik, ahol jelentős számú zsidó él (egyedül Budapesten mintegy százezer).

Az első világháború végéig tartó bevándorlás két irányból indult, a műveltebb és előkelőbb réteg főként Cseh- és Morvaországból, míg a lényesen nagyobb számú és egyszerűbb körű városokba települt, ahol a XIX. század első évtizedéig a németesség dominált, így az újonnan érkezettek beilleszkedése is a német nyelvhez kapcsolódott. A magyarországi reformkor, majd a zsidók egyenjogúsítását megvalósítani akaró 1848-49-es forradalom, végül a kiegyezéshez kapcsolódó teljes egyenjogúsítás a zsidóság körében lényegesen megnövelte a magyar nyelv és kultúra iránti érdeklődést. A dualista állam magyar felében a tanulókat magyar nyelvű iskolákba kezdték járatni. A liberális polgári állam gazdasági és intellektuális lehetőségeit a zsidóság felismerte és értékelte, s több vonatkozásban vállalta a kormányzat átalakításának szerepét (az ellenzékkel szemben).

Az 1882-es tiszaezlári vérvád e folyamatot nem tartóztathatta fel. Az 1867 és 1918 közötti fejlemények példátlanok (a német császárságban aligha lett volna még elképzelhető is, hogy zsidó felsőházi tagok miniszterek legyenek). E gyors asszimiláció a zsidók körében szakadást okozott (neológ - ortodox szakadás). A reformokat pártolók központja Budapest lett (a századfordulón a lakosság 23 százaléka zsidó), míg az ortodoxok fellegvára Pozsony volt, híveik többsége pedig a határmenti övezetekben és kisebb településeken élt.

A monarchia széthullása, a trianoni béke új korszakot nyitott a zsidóság vonatkozásában is (Trianon traumáját a magyarok egyébként máig sem heverték el, hisz minden húsz lakosból hét idegen fennhatóság alá került). A 133 napig tartó Tanácsköztársaság (26 miniszterből 20 volt zsidó) a trianoni traumával együtt az addigi magyar-zsidó partnerkapcsolatok végét jelentette. 1920-ban bevezették a numerus clausust (a felsőoktatási intézményekbe a zsidók csak 6 százalékos lakossági számarányuknak megfelelően juthattak be).

A zsidók igyekeztek védekezni, de eközben a nemzetközi zsidó szervezetek közbenjárását elutasították, mondván, hogy itt belső problémákról van szó. Ezért nem kívántak egységes politikai szervezetet sem alapítani, hisz ők is magyar állampolgárok, csak éppen olyanok, akik vallásukat zsinagógájában gyakorolják. 1928-ban eloldották a numerus clausust, amit jószerevével addig sem tartottak be, így a húszas években az egyetemi diákság körében a zsidó hallgatók aránya elérte a 13-14 százalékos szintet. A zsidók számos polgári foglalkozás terén előnyös előmenetelt értek el (bár államigazgatási vonalon nem számíthattak karrierre, ám az ügyvédek körében 51 százalékos, az orvosoknál 55 százalékos, újságíróknál 32 százalékos, zenészeknél 30 százalékos, szabadfoglalkozásúaknál 40 százalékos volt az arányuk).

A revíziós gondolatra épülő magyar politika a Trianont elutasító államok körében keresett szövetségest. Az így létrejött német-olasz kapcsolat a harmincas

évek végén a zsidótörvényekhez vezetett (ezek a zsidók gazdasági-kulturális visszaszorítását célozták). Az 1941-es törvény pedig már egyértelműen faji alapokra épült, s ezzel az 1867-es törvények által támogatott folyamatnak tragikus vége szakadt. A bécsi döntésekkel gyarapított országban az 1941. évi törvény meghatározása alapján 825 ezer zsidó lakos élt, közülük minden második a visszacsatolt területeken, miközben körülbelül százezerre volt tehető a keresztény vallásra áttértek száma. A háborús konjunktúra ugyanakkor aránylag jó munkalehetőségeket biztosított, s a magyarországi zsidók az 1944. márciusi német bevonulásig európai viszonylatban is elfogadható körülmények között élhettek. Ekkortól azonban 45 nap alatt több mint 430 ezer embert deportált az SS-irányításával a magyar csendőrség. A naponta 10-12 ezer Auschwitzba érkező zsidó 90 százalékát a koncentrációs táborban meggyilkolták. Horthy július elején megtiltotta a fővárosi zsidók deportálását (számuk 200-250 ezer lehetett), s megmenekültek a deportálástól a munkaszolgálatos 18-48 és közti férfiak is (jóllehet egy részük a fronton lett áldozat). Az október 15-i nyilas hatalomátvétel után ismét nagyszámú zsidót végeztek ki.

Ami az ausztriai zsidóság sorsát illeti: a bécsi zsidókat Hitler már 1941 őszén Rigába, Łodzba, Minszkbe deportálta, s e mintegy húszezer ember 1942 elején a tömeggyilkosságok áldozata lett. E népirítás első hírei 1942. április végén értek Amerikába, ahol július 21-én nagyszabású tiltakozó megmozdulásra került sor a New York-i Madison Square Gardenben. Az év elején létrehozott Austrian Jewish Representative Committee (AJRC) tagjai ekkortól kezdve kétségbe vonták a World Jewish Congress (WJC) azon jogát, hogy az ausztriai zsidóságot képviselje, hisz a WJC úgy foglalt állást, hogy az ausztriai és lengyelországi zsidóknak nem tud azonnali segítséget nyújtani (még a Nemzetközi Vöröskereszt útján sem, minthogy annak működése igen lassú). Az AJRC viszont alig pár ezer dollárral rendelkezett, s így komolyabb vállalkozásba nem kezdhetett.

A WJC genfi megbízottja, G. Riegner 1942 augusztusának végén New Yorkba juttatott távirata arról tudósított, hogy német forrásból jutott tudomására az a hitleri szándék, amely az egész európai zsidóság kifirtását célozza. Az amerikai Külügyminisztérium ellenőrizte a jelentést, s november 24-én úgy foglalt állást, hogy Riegner híre megfelel a valóságnak. Ez tehát olyan fordulópont a tömeggyilkosságok történetében, amiktől a demokratikus világban mindenkinek tudnia kellett Hitler tervéről. Rooseveltné és külügyminisztere ekkor fogadott egy zsidó küldöttséget, ami alkalmat adott arra, hogy az addig jószerével hallgató sajtó is a közvélemény tudomására hozza a fasiszta gyilkosok szándékait.

Ugyanebben az időben tárgyalták annak lehetőségét, hogy az amerikai hadsereg keretében osztrák zászlóaljait hozzanak létre. Ez egy időre elvonta az amerikai zsidó szervezetek figyelmét a főkérdésről. Decemberben szervezték meg az USA-ban a nemzeti ima- és gyásznapot, majd a három hagyatalom december 17-én háborús bűntettnek nyilvánította a zsidóság elleni tömeggyilkosságot. Közben már 45 ezer osztrák zsidót deportáltak a koncentrációs táborokba.

Az amerikai zsidóság ekkor már a háború utáni teendőik megfogalmazásába kezdett. Úgy vélték, hogy Ausztriába mintegy 75 ezer zsidó fog visszatérni (más

vélemények 20-30 ezerről beszéltek), ami igen optimista becslésnek bizonyult, mert 1951-ben csak 13 ezer zsidó élt Ausztriában. Végül 1943 nyarán az American Jewish Conference alakuló konferenciáján az azonnali segítségnyújtást tűzték napirendre, de érdemben itt is a háború utáni tervekről esett szó. A viták meghatározó eleme az volt, hogy visszatérést javasoljanak-e, vagy a palesztinai hazába való kivándorlást.

Ez a kérdés az Angliába került emigránsoknál is központivá vált. A cionista származék 1944 elejétől egyértelműen a visszatérés ellen szállt síkra: nagyrésztük angol állampolgár kívánt lenni, a többiek Palesztinába, vagy az USA-ba készültek a háború végeztével. Érvként az is megfogalmazódott, hogy voltaképpen Ausztria a zsidók totális kiirtásának a hazája, a gondolat az Anschluss után innen került át Németországba.

1945 elején a WJC egyik vezetője olyan memorandumot állított össze, amely az ausztriai zsidóság háború utáni kártalanítását az osztrákokra hárítja, mondván, a németek őket nem zsákmányolták vagy rabolták ki, és gazdaságilag elég tehetősek a kárpótlás vállalásához. A háború végén az AJRC lényegében el volt vágva a hatalmi centrumoktól mind Washington, mind pedig Bécs tekintetében. Hosszú hónapokig csak tervezték, hogy küldöttséget menesszenek Bécsbe (ahol ekkor még nem voltak amerikai megszálló csapatok).

A WJC 1945 közepén kénytelen volt el- és felismerni, hogy az európai zsidóság egysége veszélybe került annak következtében, hogy Nyugat-Európa az Elbánál végetér, Közép-Európa megszűnt létezni, s a maradék terület a szovjet megszállás összes gazdasági, politikai, ideológiai következményével számolhat. Gyakorlati téren a feszültség a WJC és az új bécsi hitközségi vezetés közt pattant ki, minthogy az utóbbiba a szovjet szervek nekik megfelelő személyiségeket delegáltak. A hitközség az amerikai tábortok véleményére nem adva, bejelentette azon igényét, hogy az Anschluss előtti Ausztria 200 ezer zsidójának teljes jogú képviselője, s mint ilyen, tulajdonosként kezelheti az elveszettek bankszámláit stb.

1945 Magyarországon is teljesen új helyzetet teremtett. A szovjet jelenlét megváltoztatta az ország orientációját, s a belső hangulat is a zsidó visszatérők ellen fordult ("többen jönnek vissza, mint ahányan voltak"). A hazatért zsidók jelentékeny része Izraelbe vagy Amerikába vándorolt ki. A megmaradtak új identitást kerestek, mondván, "mi nem vagyunk zsidók, hanem kommunisták". Ily módon elég széles érvényesülési lehetőség nyílt számukra, figyelembe véve, hogy az új rendszer politikai bűnökként mintegy 15 ezer embert zárt börtönbe, s 136-ot háborús bűnökként kivégezett.

1948, a sztalinizmus teljes bevezetése nyomán a zsidókérdés tabuvá vált, megszűnt létezni. 1956 eseményei során nem merült föl a kérdés, csak a 70-es évek konszolidációja-liberalizálódása tette lehetővé - akkor is inkább csak a művészetek, az irodalom keretében - felvetését. A mintegy negyvenéves hallgatás után az állapítható meg, hogy a régi előítéletek a középrétegek körében meglehetősen elevenen élnek. A népi-urbánus ellentét is bizonyos mértékig ide kötődik. A politikai változások mindenesetre megteremtik annak lehetőségét, hogy kölcsönös megértéssel a kapcsolatok új minőséget nyerjenek.

Schmidt, Maria: Eine Minderheit, die sich immer als Teil der Mehrheit fühlte. Das Schicksal der Juden in Ungarn (1867-1987). = Österreichische Osthefte 33. Jg. 1991. 2. H. 133-141.p.

Albrich, Thomas: Österreichs jüdisch-nationale und zionistische Emigration. Holocaust und Nachkriegsplanung 1942-1945. = Zeit Geschichte, 18. Jg. 1990-1991. 7-8. H. 183-197.p.

S. P.

A referátumokat készítették

Ch. Gy. - Cholnoky Győző
Cs. A. - Csoboth Attila
F. T. - Futala Tibor
F. Z. - Fráter Zoltán
K. J. - Kakasy Judit

K. O. - Kovács Olga
K. S. - Komáromi Sándor
S. P. - Sonnevend Péter
Sz. S. - Szabó Sára
T. A. - Tokai András
W. D. - Wildner Dénes

Válogatásunk forrás-kladványai

2000
Canadian Review of Studies in Nationalism
Der Donauraum
Esprit
Europa Ethnica
Európai Utas
Híd
Jelkép
Journal für Sozialforschung
Journal of Soviet Nationalities
Kapu
Katolikus Szemle

Korunk
Létünk
Macedonian Review
Nyelvünk és Kultúránk
Osteuropa
Österreichische Osthefte
Regio
Sloveské Pohl'ady
Südosideutsches Archiv
Süostforschungen
Szivárvány
Tiszatáj

Warum brauchen wir unsere Landessprachen? Vorträge gehalten anlässlich der Jahresversammlung 1987 der Schweizerischen Akademie der Geisteswissenschaften

Nemzetiségi művelődés Magyarországon 1920-1945 között (Tilkovszky Loránt)	146
Magyar-szlovák vita (Káfer István)	148

Kelet-közép-európai együttműködés

A nacionalizmus perspektívái Közép-, Kelet- és Délkelet Európában (Suppan, Arnold - Heuberger, Valeria)	149
Államok és nemzetek a Dunatájon, 1945-1990 (Suppan, Arnold - Heuberger, Valeria)	152
A Dunatáj szellemi együttműködése (Sebestyén György)	154

Kisebbségi politika

Az etnikai pluralizmus és a nemzetközi kapcsolatok (Esman, Milton)	156
Forradalom - vagy folytatjuk ahol abbahagytuk? Kelet-európai rendszerváltás és a csehszlovák helyzet (Duray Miklós)	159
A magyarországi nemzetiségi politika változása - magyar és osztrák szemmel (Székely András Bertalan: A magyarországi kisebbségpolitika új fejleményei. - Heuberger, Valeria: A magyar nemzetiségi politika új fejleményei)	161

Kisebbségi jog

A magyar kisebbségek jogi képviselete és önkormányzata (Herczegh Géza: A kisebbségek védelmének kérdése a nemzetközi jogban. Hozzászólók: Gulácsi Géza, Szócs Géza, Vekov Károly, Vékás János, Hajós Ferenc, Szabó Rezső, Gál Jenő)	164
A nemzeti kisebbségek asszimilációja a jugoszláviai és a nemzetközi jogelmélet tükrében (Mirmics Károly)	169
A Berni Jura újraegyesítése és az önrendelkezési jog (Veiter, Theodor)	171

A nemzeti és etnikai kisebbségek története

A nemzeti tudat mint történelmi jelenség (Seton-Watson, Hugh)	174
Bécs és Mitteleurópa avagy az Osztrák Monarchia mint metafora (Belohradský, Václav)	176
Európa és a magyarság (Györfly György)	177
A világnak felkínált magyar történelem. Egy nem magyar széljegyzetei a Magyarország rövid története angol nyelvű kiadásához (Zemko, Milan)	178
A trianoni Magyarország és a német kisebbségi politika Gratz Gusztáv visszaemlékezéseiben (Schödl, Günter)	182
A csehszlovák-magyar népességcsere és a németek kitelepítése Magyarországról a második világháború után (Korbuly Dezső)	185
A német kisebbség a két világháború közötti Lengyelországban és Csehszlovákiában (Jaworski, Rudolf)	188
A moldvai és havasalföldi németek története a XVII. századig (Weczerka, Hugo)	191
Orga-paradoxonok (Miskolczy Ambrus)	193
A magyarországi és az ausztriai zsidóság történetéhez (Schmidt, Maria: Egy kisebbség, amely mindig többséginek érezte magát. - Albrich, Thomas: Ausztria zsidó népessége és a cionista emigráció)	195

KISEBBSÉGGKUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Társadalmi környezet – kisebbségi szemszögből (a Csiszszeredai Kommunikáci-
ós Antropológiai Munkacsoport kutatási jelentése)

Magyarok az Egyesült Államokban (Várdy, Steven Béla)

A Pamjaty manifesztuma

A Pamjaty és az orosz nacionalizmus (Daios György)

Még, talán: A vajdasági magyar irodalom "itt és most" (Bányai János)

Ípcty: Arnold Magyar Mythológiájának szlovák vonatkozásai (Krupa András)

A hivatalos makedón "irodalmi nyelv" szerbesítése (Camusanov, Kosta)

A magyarországi nemzeti kisebbségek oktatásügye 1945–1990 (Kovács Péter)

Könyvtári szolgáltatások Svédországban az etnikai és nyelvi kisebbségek szá-
mára (Gulyás, Miklós)

A magyarországi kisebbségek és a biztonságpolitika (Báthory János)

Kisebbségek és kollektív jogok (Bíró Gáspár)

Széchenyi István és a nemzetiségi kérdés (Fried István)

Az erdélyi örmények története és a Keresztes-családja (Keresztes Zoltán)

A magyarországi antiszemizmus: kísérlet egy történelmi kérdéskör megközelíté-
sére (Karády Viktor)

Desszimizáció, zsidó azonosságjelöl, identitás Szlovákiában (Kovács Éva)

